

In deze rapportage treft u aan: De gezamenlijke doelen voor een Kansrijk en Aardbevingsbestendig Groningen. Hoe dragen bestaande plannen en partijen hieraan bij. Waar moet geïntensiveerd en versneld worden? En hoe gaan we samen verder om de concrete inspanningen te ontwikkelen en uit te voeren?

Rapportage verkenning fase 1:

Integraal meerjaren programma

Voor een Kansrijk en
Aardbevingsbestendig Groningen

18-6-2015

Samen bouwen aan een trots en veilig Groningen

**Rapportage verkenningsfase fase 1:
Integraal meerjarenprogramma
Voor een kansrijk en veilig Groningen**

Samen bouwen aan een trots en veilig Groningen!!

Inhoudsopgave

HOOFDSTUK 1:	DE CONTEXT, DOEL EN WERKWIJZE	1
1.1. CONIEXT VAN DE OPDRACHT		1
1.1.1. <i>De waarde van Groningen</i>		1
1.1.2. <i>Herijking van verantwoordelijkheden in het aardbevingsgebied</i>		2
1.1.3. <i>Start verkenningsopgaven</i>		3
1.2. MEERJARENPROGRAMMA: VERBINDING VAN ALLE OPGAVEN		4
1.3. DOEL EN RESULTATEN VAN HET VERKENNINGSTEAM		5
1.4. TEAMSAMENSTELLING EN WERKWIJZE		8
HOOFDSTUK 2:	RAPPORTAGE VAN DE BEVINDINGEN	10
2.1. ALGEMENE BEVINDINGEN: WAT ZIJN DE KANSEN EN BELEMMERINGEN VOOR DE TOEKOMST		10
2.2. MISSIE, VISIE EN DOELEN		13
2.2.1. <i>missie</i>		14
2.2.2. <i>visie 2025</i>		14
2.2.3. <i>MAGIE doelen</i>		15
2.2.4. <i>Operationele doelen en prioritering</i>		17
2.2.5. <i>Draagvlak voor missie, visie en doelen</i>		17
2.3. RAPPORTAGE VAN DE BEVINDINGEN EN NOODZAKELIJKE ACTIES PER THEMA/DEELPROGRAMMA		18
2.3.1. <i>Deelprogramma: leefbaarheid, sociale cohesie, zelf organiserend vermogen en cultureel klimaat</i>		18
2.3.2. <i>Deelprogramma herstel, versterken en verduurzamen algemeen</i>		27
2.3.3. <i>Deelprogramma: wonen</i>		33
2.3.4. <i>Deelprogramma Onderwijs, Zorg, Welzijn en overige maatschappelijk voorzieningen</i>		41
2.3.5. <i>Deelprogramma versterking infrastructuur Vooraf: Infrastructuur omvat hier voorzieningen in zowel de boven- als ondergrond, zoals wegen, havens, dijken, kades, waterkeringen, bruggen, de energie infrastructuur (het elektriciteitsnetwerk, de gasinfrastructuur), rioleringen, persleidingen.</i>		46
2.3.6. DEELPROGRAMMA VERSTERKING CENTRA IN REGIOGEMEENTEN		48
2.3.7. <i>Economie</i>		50
2.3.7. B <i>Deelprogramma versterken bestaande bedrijven</i>		66
2.3.8. <i>Deelprogramma Energietransitie</i>		69
HOOFDSTUK 3: VISIE OP TAAKOPVATTING EN DRAAGVLAK VAN DIVERSE PARTIJEN		91
3.1. VISIE OP DE ROLLEN EN VERANTWOORDELIJKHEDEN VAN PARTIJEN		91
3.2. PRAKTISCHE INZET DOOR PROVINCIE, GEMEENTEN, DIALOOGTAFEL BIJ DE ONTWIKKELING VAN HET PROGRAMMA		92
3.3. PRAKTISCHE INZET EN SAMENWERKING MET CVW, EB, MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES EN KENNISINSTELLINGEN		93
HOOFDSTUK 4:	VERVOLGFASE, DE ONTWIKKELING VAN HET MJP	95
4.1. EEN CONCEPT- INHOUDSOPGAVE VOOR HET MJP		96
4.2. AANPAK VERVOLGFASE EN SAMENSTELLING VAN HET WERKTEAM		97
4.3. CONCLUDEREND VOORSTEL VOOR AANPAK VERVOLGFASE		100
BIJLAGEN:		
Bijlage 1: Relatie tussen de 19 verkenningsoopdrachten		
Bijlage 2: Doelenboom Missie Visie en Doelen		
Bijlage 3: Lijst met achtergrondstukken, plannen en programma's		
Bijlage 4: Lijst met gesprekpartners		
Bijlage 5: Relatie Economic Board		

Hoofdstuk 1: De context, doel en werkwijze

1.1. Context van de opdracht

1.1.1. De waarde van Groningen

De belangrijkste context voor deze opdracht is de grote waarde die Groningen en de Groningers sinds menschenheugenis kenmerkt. Een eeuwenoud zeeklei gebied met verschillende landschappen, vruchtbaar, en al sinds de vroege ijzertijd bewoond op de hogere kwelderruggen en oeverwallen.

De Groningse wierden zijn tot 2500 jaar oud en zijn nog steeds in zeer karakteristieke rijen in het landschap te vinden langs de vroegere rivierlopen van onder meer de Hunze (Reitdiep), de Eems en de Fivel.

In 787 droeg Karel de Grote in de abdij van Monte Cassino aan priester Liudger op om als missionaris naar de Ommelanden en Oost Friesland te trekken. Het eerste kersteningsgebied van het huidige Nederland.

De kerken die we nu zien als de herkenningspunten in het landschap dateren van later tijd. In nogal wat kerken gaan de tufstenen delen van de constructie en de torens terug tot het midden van de 12^e eeuw. Ook zijn er veel dorpen met prachtige Romaanse kerken uit de 13^e eeuw. Het is oud landschap met een rijke geschiedenis rond de stad Groningen dat het centrum was voor de hele streek. Ook de wegdorpen van Slochteren en de veenkoloniën van Hoogezand en Menterwolde zijn prachtige stukjes Gronings erfgoed.

De Groningers brachten het gebied met vooral veeteelt en akkerbouw en aan de landbouw verbonden industriële bedrijvigheid door de eeuwen tot bloei, organisch en geleidelijk tot wat we nu zien. Een fijnzinnig en karakteristiek patroon van oude dorpen en stadjes rond vaak eeuwenoude kerken met prachtige velden en akkers waarop trotse en voor de streek zeer karakteristieke boerderijen staan, met vaak ook alle uitrusting die bij de moderne tijd hoort. *(Belangrijkste bron: "Historie van Groningen Stad en Land" onder redactie van Formsma, W.J. e.a., Groningen 1976)*

Los van de landbouw gerelateerde bedrijvigheid zijn er diverse sterke economische sectoren in de loop van de 20e eeuw ontwikkeld, die naast de stad Groningen ook in de regio kenbaar zijn. In de regio springt de Eemshaven, het havengebied bij Delfzijl met de daar aanwezige chemische bedrijvigheid en de bedrijvigheid rond Hoogezand eruit. Daarnaast gaat het vooral om veel ondernemingen in Het Midden en Kleinbedrijf.

De 'economische' waarde van Groningen voor Nederland als geheel, kreeg sinds de ontdekking van aardgas in 1959 een geheel andere dimensie. Dankzij het Groningse aardgas schoot het welvaartspeil van Nederland omhoog. De gehele infrastructuur in Nederland werd 'gasrijp' gemaakt. De negatieve gevolgen voor het gebied zelf waren toen nog niet in zicht.

Vanaf 1991 zijn er 854 aardbevingen veroorzaakt door deze gaswinning. Op 16 augustus 2012 is er in Huizinge een zware aardbeving (schaal 3,6 op de schaal van Richter) die zeer

veel schade veroorzaakte. In de 9 gemeenten in de kern van het aardbevingsgebied heeft 52,4% van de woningen schade. In Loppersum is dat 66,7%. De aardbevingen grijpen diep in het leven van de Groningers. Allereerst de onveilige en onzekere situatie voor de bewoners. Daarnaast is er een direct gevolg in de waardedaling van huizen en gebouwen, in aantasting van het eeuwenoude cultureel erfgoed en de dorpsgezichten en in het negatief imago vestigingsklimaat voor bedrijven.

Op 30 september 2014 treft een aardbeving (schaal 2,8 op de schaal van Richter) ook de steden Groningen en Hoogezand Sappemeer. Het aardbevingsgebied en de impact van de aardbevingen breiden zich daarmee enorm uit (in aantallen getroffen mensen, gebouwen en mogelijke veiligheidsrisico's).

De verwachting is dat de frequentie en de kracht van de aardbevingen zullen toenemen. (brief Min. EZ 16/12/2014 Winningsbesluit).

1.1.2. Herijking van verantwoordelijkheden in het aardbevingsgebied

De aardbeving in Huizinge maakt in 2012 dat ook voor het eerst buiten Groningen het besef doordringt dat er een ernstige situatie aan de orde is. De commissie Duurzame Toekomst Noordoost Groningen (de commissie 'Meijer') wordt naar aanleiding hiervan ingesteld op 23 mei 2013 om het provinciebestuur te adviseren over de toekomst van het gaswinningsgebied. Opdracht: Beschrijf wat het nadeel in het gaswinningsgebied inhoudt en geef aan hoe dit kan worden hersteld. Hoe kan het toekomstperspectief, het imago, de vestigingsvoorwaarden en de belevingskwaliteit duurzaam worden verbeterd, en welke maatregelen zijn hierbij nodig en dragen daarnaast ook bij aan de gewenste energietransitie. Het gaat hierbij om de doelen:

- a. herstel van gevoel van veiligheid en toekomstzekerheid bij de inwoners in het gebied
- b. Herstel van vertrouwen tussen enerzijds bewoners, ondernemers en bestuurders en anderzijds Rijksoverheid en NAM
- c. Verbeteren van de kwaliteit van de leefomgeving en daarmee de aantrekkelijkheid en belevingswaarde van het gebied
- d. Borgen van een duurzaam economisch toekomstperspectief voor het gebied

Op basis hiervan zijn door de commissie drie programmalijnen uitgewerkt. Als vierde lijn wordt ingegaan op de nieuwe verhouding tussen overheid en samenleving. Het programma wordt samen vanuit mede-eigenaarschap van alle partijen uitgewerkt. Dit gebeurt in de Dialoogtafel (noot met verwijzing).

Op 17 januari 2014 wordt een akkoord gesloten tussen de negen aardbevingsgemeenten, de provincie en het rijk. Er wordt 1,2 miljard euro beschikbaar gesteld om de adviezen van de commissie Meijer verder uit te werken. De op basis van het "Advies Aan Tafel" ingestelde Dialoogtafel is vervolgens in maart 2014 gestart en heeft de uitwerking van de drie programmalijnen van de commissie Meijer opgepakt. Als aardbevingsgebied werd op dat

moment het gebied gedefinieerd dat behoort tot de volgende gemeenten: Delfzijl, Appingedam, Loppersum, Eemsum, Slochteren, De Marne, Bedum, Winsum, Uithuizen.

De beving in september 2014 vormt een tweede wake-up call. De ervaringen met de schadeafhandeling en de werkzaamheden van de Dialoogtafel brengen steeds nadrukkelijker de vraag op tafel hoe de publieke partijen adequaat hun gezamenlijke verantwoordelijkheid kunnen nemen. Inmiddels is het aardbevingsgebied her-gedefinieerd, en raken ook de gemeenten Menterwolde, Hoogezand –Sappemeer en Ten Boer als ook de stad Groningen betrokken. (zie elders kaartje provincie met omtrek gebieden.)

In het aanvullend bestuursakkoord over de aanpak van het aardbevingsgebied Groningen van 9 februari 2015 besluiten de gezamenlijke overheden tot het opzetten van een Overheidsdienst Groningen (OG) teneinde:

- Een publiek ontwikkelingsperspectief en kader te bieden voor de aanpak;
- De inzet van alle betrokken overheden te versnellen, verbreden en intensiveren;
- Prioritering en kaderstelling aan te geven naar CVW;
- Te zorgen voor bekostiging integrale en meerjarig programma (door NAM, en een deel van de kosten voor maatregelen voor leefbaarheid, duurzaamheid en economie door betrokken overheden van rijk en regio waar het hun reguliere programma's verantwoordelijkheden betreft);
- De publieke governance op orde te brengen;
- Het lokaal bestuur te ondersteunen en te faciliteren;
- De participatie en ondersteuning van bewoners, ondernemers en maatschappelijke partijen te regelen.

De overheidsdienst is van zowel Rijk, Provincie en gemeenten in het gebied. De dienst valt onder rijks verantwoordelijkheid en zal worden geleid door de Nationaal Coördinator Groningen (NCG). De dienst werkt op basis van een meerjarig programma "Aardbevingsbestendig en Kansrijk Groningen 2015 – 2025" met een meerjarige begroting. Het programma wordt jaarlijks door de Minister van EZ vastgesteld en aan het parlement aangeboden.

1.1.3. Start verkenningsopgaven

In afwachting van de benoeming van een Nationaal Coördinator is in februari 2015 de kwartiermaker Hans van der Vlist gestart met verkennende werkzaamheden. Samen met zijn team worden er 19 opgaven gedefinieerd, die in mei 2015 moeten starten (zie schematische bijlage 1). Als verbindende missie wordt meegegeven:

"De Overheidsdienst Groningen zorgt in dialoog met alle maatschappelijke stakeholders voor een planmatige en daadkrachtige regie en sturing op een duurzame versterking en vernieuwing van het aardbevingsgebied opdat deze regio weer veilig en sterker dan ooit een nieuwe balans vindt tussen gaswinning en een versterkte gebiedsidentiteit en gebiedskwaliteit met nieuwe economische kansen en een leefbare en aantrekkelijke woon-, werk- en leefomgeving."

Voor de opgaven worden trekkers benoemd en teams samengesteld. Deze worden ingevuld door de betrokken overheden (de regiogemeenten, de stad Groningen en de provincie). Opgave is om in korte tijd (tussen de 6 en 8 weken) medio juni te rapporteren.

1.2. Meerjarenprogramma: verbinding van alle opgaven

Samen met verkenningsopgave 6 (regionale structuurvisie) is deze opgave het meest breed en kader stellend. Het dient niet alleen het verbindende programma voor de overheidsdienst zelf te zijn, maar ook een herkenbaar ontwikkelperspectief te bieden aan alle betrokken partijen, waaronder allereerst de betrokken bewoners en ondernemers in het gebied. Vanuit deze opgave ligt in feite ook de relatie met vrijwel alle andere opgaven. In bijlage 1 wordt aangegeven welke verkenningsopgaven te beschouwen zijn als deeluitwerkingen voor het Meerjarenprogramma. Deze verkenningsopgaven zullen in hun rapportage de inzichten en uitwerkingsrichtingen aangeven die in de volgende fase (het daadwerkelijk opstellen van het Meerjarenprogramma) moeten worden meegenomen. Daarnaast ziet u in de bijlage de ondersteunende verkenningsopgaven, die straks nodig zullen zijn voor ontwikkeling, planning en fasering, en monitor van het programma.

1.3. Doel en resultaten van het verkenningsteam

Er is al veel werk verzet in de regio om te komen tot gedragen visies en doelstellingen gericht op leefbaarheid in samenhang met krimp, energietransitie, behoud van erfgoed en economische structuurversterking. Om die reden is de focus van de verkenningfase meegegeven vooral te toetsen op de actualiteit en volledigheid van alle bestaande plannen en programma's en het verzamelen van de noodzakelijke aanvullingen op basis van de drieslag (schadeherstel, versterking en verduurzaming), Nederlandse Praktijk Richtlijn (NPR)-normen en integratie op regionaal niveau. Hoewel een deel van de gewenste nieuwe hardere gegevens niet op tafel ligt (PGA-contouren; definitief NPR-advies, Advies commissie Meijdam) is in de verkenning wel veel over de condities van schadeafhandeling en uitvoering opgehaald.

Een belangrijk doel van de verkenning is daarnaast het toetsen van draagvlak voor een gezamenlijke toekomstvisie. Hoe wil je zorgen dat er in 2025 een aardbevingsbestendig en kansrijk Groningen ontstaat. Zijn partijen het eens over missie, visie, doelen en aanpak van het meerjarige programma.

In de opdracht is aan het team het volgende meegegeven als doel en te behalen resultaat:

- a. Bouwstenen verzamelen voor het (Plan van Aanpak van het) integrale meerjarenprogramma: welke missie en doelen worden het belangrijkste geacht voor de OG, wat ligt er aan plannen en is hiervoor bruikbaar, wat moet heroverwogen of aangevuld vanwege nieuwe inzichten, welke nieuwe kansen zijn er voor de regio en wat is het meest urgent.
- b. Commitment en gedeelde missie en visie over doelen, scope en aanpak van het programma en inzicht in de levering van concrete bijdrage door betrokken gemeenten, organisaties, ondernemers en bewonersgroepen.)

Resultaat:

- a. Een Rapportage met:
 1. Overzicht van relevante deelplannen en programma's met kerngegevens als naam, scope, doorlooptijd, doelen en maatregelen, beschikbare middelen en uitvoerende partijen per gemeente en organisatie (NB of per cluster)
 2. Aanduiding in de plannen en programma's wat hiervan nog steeds geldig is in relatie tot de doelen van het programma van de OG, wat gezien de doelen inmiddels niet meer actueel is of heroverwogen moet worden en waar eventuele tegenstrijdigheden of juist nieuwe kansen liggen
 3. De gewenste aanvullende maatregelen of wijziging van beleidsinzet als gevolg van nieuwe inzichten (bijv. NPR, veranderende urgenties)
 4. Overzicht van randvoorwaarden en belemmeringen die nu spelen bij effectiviteit en snelheid van uitvoering
 5. De door diverse partijen gesignaleerde kansen voor de regio als geheel, economisch, fysiek, sociaal en cultureel en wie deze kan gaan oppakken
 6. Een top drie van maatregelen per beleidssector die regionaal meteen noodzakelijk en in principe snel te realiseren zijn en hoe partijen hieraan kunnen bijdragen
- b. Inzicht in visie, taakopvatting en draagvlak van diverse partijen voor een integraal regionaal programma voor de OG. Beschrijving van missie en doelen van het programma waarover overeenstemming bestaat. Concrete omschrijving van elke

gemeente en organisatie over de te leveren bijdrage/menskracht aan opstelling en uitvoering.

- c. Een concept- inhoudsopgave voor de op 1 september te leveren contourenschets en Jaarplan 2016
- d. Voorstel voor samenstelling en taakverdeling van het werkteam, het stappenplan, de tijdsplanning en de begroting voor deze vervolgfase om te komen tot het Plan van Aanpak voor het meerjarenprogramma, de contourenschets en begroting en het jaarplan 2016

Het is goed om te weten dat de opdracht aan het team onderscheid maakte in 3 fasen:

- De verkenningsfase (eind april tot medio juni 2015)
- Plan van aanpak, contouren en begroting en jaarplan 2016 (eind juni tot 1 september 2015)
- Integraal meerjarenprogramma (september 2015 tot medio 2016)

Vanuit deze fasering is er gewerkt. Inmiddels is aan de vooravond van de rapportage, met de benoeming van Hans Alders als Nationaal Coördinator, geconstateerd dat er een (nog) hogere urgentie op tafel ligt. Dit betekent dat het meerjarenprogramma niet per medio 2016 opgeleverd dient te worden, maar al op 1 december 2015. Dat betekent dat voor het ontwerpen van het Plan van Aanpak voor het meerjarenprogramma niet september 2015 staat en voor de ontwikkeling van het programma ook niet (pas) medio 2016, maar dat nu zoveel mogelijk al wordt gecombineerd in deze rapportage. Daarmee kan deze worden beschouwd als Plan van Aanpak voor het vervolg (zie met name hoofdstuk 4).

1.4. Teamsamenstelling en werkwijze

Het verkenningsteam is samengesteld op basis van zowel deskundigheid op de pijlers van het meerjarenprogramma, waarbij overigens geldt dat de teamleden grotendeels ook generalistisch zijn. Daarnaast is gekeken naar inbreng vanuit de toekomstige (publieke) samenwerkingspartners in de Overheidsdienst, zodat zowel stad, regio, provincie en rijksbetrokkenheid herkenbaar is. Tegelijkertijd is er voor gezorgd dat de teamleden niet uitsluitend werden betrokken vanuit de overheden maar ook betrokkenheid hebben met het maatschappelijk veld. Dit levert de volgende kernsamenstelling op:

5.1.2e (provincie, aandachtsveld fysieke pijler), 5.1.2e
5.1.2e (regiogemeenten, aandachtsgebied sociale pijler) 5.1.2e
5.1.2e (aandachtsveld economische pijler), 5.1.2e
5.1.2e (energietransitie). Teamsecretaris: 5.1.2e provincie).

De onafhankelijke programmaleiding is ingevuld door 5.1.2e van Gideon Consult, ervaren proces- en programmamanager en ondermeer als programmamanager en adjunct directeur betrokken geweest bij de wederopbouw van Roombeek na de vuurwerkramp in Enschede. Gedelegeerd opdrachtgever vanuit het kwartiermakersteam is Peter Kuenzli (Gideon Consult).

Daarnaast hebben wisselend nog diverse andere mensen een bijdrage geleverd aan de verkenning.

Er is gewerkt volgens de methodiek van programmamanagement, waarbij gewerkt is met vier pijlers die sterk onderling verweven zijn (sociaal, fysiek, economie en energietransitie). Een programma is een paraplu voor projecten maar ook voor allerlei andere inspanningen, interventies en activiteiten, zowel improviserend als routinematig.

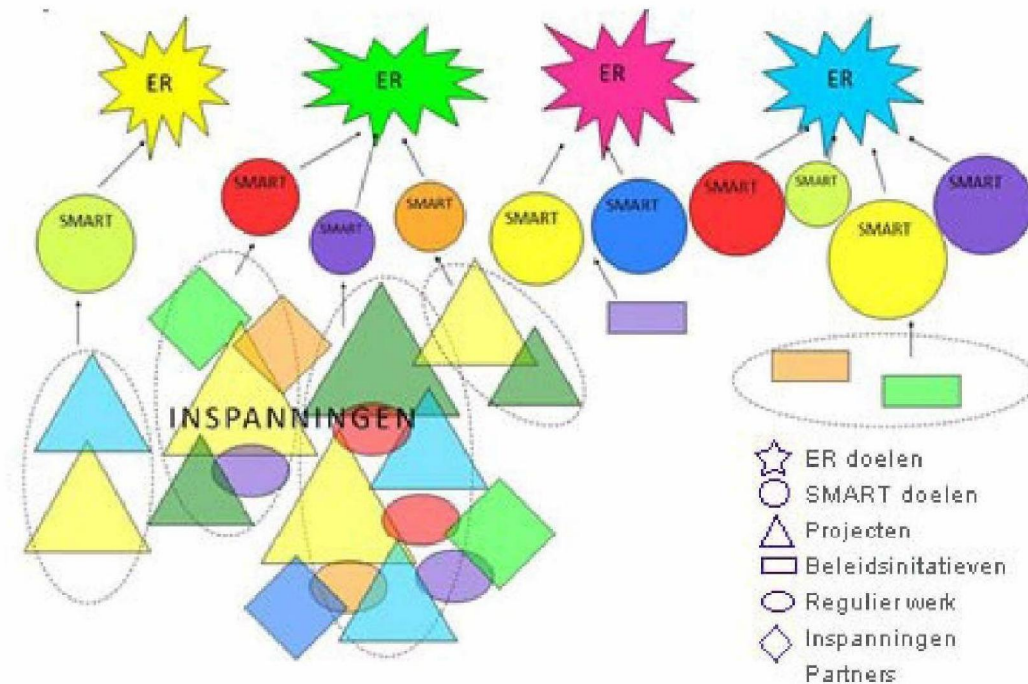
Programma's zijn zinvol o.m. wanneer:

1. Samenhang bereikt moet worden tussen inspanningen van autonome instanties (zoals provincies en gemeenten)
2. Belangrijke strategische verandering wordt beoogd (zoals het bieden van perspectief op een aardbevingsbestendig en kansrijk Groningen)
3. We versnippering van inspanningen en aandacht willen voorkomen
4. Een gerichte verandering van menselijke systemen (organisaties, netwerken) wordt nagestreefd.

Met verwijzing naar bijgaande illustratie gaat het in programma's altijd om de samenhang tussen:

- Doelen (beoogde effecten), die vanuit één verbindende visie steeds nauwkeuriger worden uitgewerkt
- Inspanningen (wat gedaan moet worden om de beoogde doelen te halen)
- Resultaten (uitkomsten; wat is gerealiseerd?)

- Effecten (wat is in werkelijkheid veranderd?)

1 schematische weergave methode programma management

Dit betekent dat de (verkenning)opgave voor het Meerjarenprogramma daarmee ook een belangrijke stip op de horizon is voor de uitwerking van de andere opgaven en andersom.

Het team is 30 april 2015 gestart.

In de werkwijze heeft het team allereerst alle relevante stukken en programma's verzameld en doorgenomen op hun actualiteit en bijdrage aan missie, visie en doelen.

Daarbij is geanalyseerd wat er nog extra nodig zou zijn om de gewenste situatie van een aardbevingsbesteding en kansrijk Groningen te bereiken. Vervolgens zijn met stakelholders gesprekken geweest om ook hun ideeën mee te krijgen.

Hoofdstuk 2: Rapportage van de bevindingen

Leeswijzer

De hiernavolgende paragrafen zijn het centrale deel van deze verkenning.

In paragraaf 2.1. (algemene bevindingen) treft u een opsomming van de belangrijkste (pijleroverstijgende) conclusies en opvattingen.

Wat wordt in grote lijn gezien als kansen en belemmeringen bij het bereiken van een aardbevingsbestendig en kansrijk Groningen in 2025.

In paragraaf 2.2. (missie, visie, doelen) worden de missie, visie, (outcome-) doelen en operationele doelen geschetst, die in deze verkenningsperiode gezamenlijk met de trekkers van opgave 8 (regionale structuurvisie) zijn opgehaald en ontwikkeld. Daarbij wordt – binnen de beperkte kaders van deze verkenning- ook zoveel mogelijk geschetst wat het draagvlak is voor deze doelen.

In paragraaf 2.3. wordt vervolgens de rapportage op onderdelen uitgewerkt. Daarbij is gekozen om u niet per pijler te rapporteren, maar meteen de integrale aanpak per thema te schetsen. Voor de negen thema's treft u er een overzicht van bestaande plannen en activiteiten, maar ook al een eerste inschatting van wat er in de volgende fase in het Meerjarenprogramma moet worden opgenomen, bijgesteld en aangevuld. Waar mogelijk wordt gesignaleerd hoe de prioriteiten moeten liggen. Voor sommige onderdelen is dit nog beperkt, de regionale vertaling van aardbevingsconsequenties en het oppakken begint daar nog maar net, voor andere onderdelen met name de energietransitie is dit al veel uitgebreider mogelijk. Daardoor zal in deze paragraaf het onderling verschil per thema zichtbaar zijn.

2.1. Algemene bevindingen: Wat zijn de kansen en belemmeringen voor de toekomst

Hierna volgen de dertien belangrijkste algemene bevindingen die wij in de verkenning, met name in de gesprekken, als rode lijn hebben opgehaald. Zij zijn daarmee belangrijk als startpunt voor de Overheidsdienst Groningen. Als 'preambule' is daarnaast mee te geven de belangrijke notie dat het gegeven de enorme versterkingsopgave van belang is om via de gaskraan de winning zodanig naar beneden bij te stellen, dat het "aardbevingsgebied" beperkt kan blijven. De opgave wordt onmogelijk als ook nog de stad Groningen en Hoogezand-Sappemeer tot het gebied gaan behoren waarin maatregelen nodig zijn. Het Meerjarenprogramma gaat hier niet over, maar het is wel een wezenlijke factor, die we op tafel willen leggen.

De volgende algemene conclusies komen uit de verkenningsfase naar boven:

1. De *negatieve* spiraal als gevolg van aardgaswinning moet worden omgebogen in herstel en *positieve* kansen voor Groningen
Het gevoel dat breed wordt meegegeven is, dat Groningen na alle jaren van onevenredig 'nadeel' door de gaswinning, nu tien jaar lang recht heeft op 'onevenredig' veel voordeel. Dit niet vanuit een slachtofferrol, maar vanuit een nuchtere en feitelijke constatering. Daarna is (en wil) Groningen in staat zijn weer trots en zelfstandig de ontwikkeling in eigen hand te nemen.

2. **Bottom line:** Eerst de schadeafhandeling goed op orde, dan pas ruimte voor de toekomst
De eenvoudige schadeafhandeling loopt sinds de instelling van het CVW beter, maar getroffen en met fundamenteelere en complexe schades zijn nog steeds niet goed geholpen. Herstel naar de oude staat en het afdoende aardbevingsbestendig maken nog bijna helemaal niet. Dit drukt mentaal zo sterk op de veerkracht van veel Groningers, dat er te weinig energie en ruimte is om echt toekomstgericht aan de slag te gaan. Tegelijkertijd vindt men dat wél nodig.
3. De primaire oorzaak voor het herstel van vertrouwen moet eerst worden aangepakt, de OG moet geen doekje voor het bloeden betekenen
Er is individueel en collectief grote onzekerheid wanneer en waar de volgende beving zal zijn en met welke impact. Daarom wensen veel mensen het fundamenteel wegnemen van de oorzaak van de bevingen. Voor veel mensen is dat op dit moment vooral het reguleren van de gaskraan, zodanig dat bevingen maximaal worden voorkomen.
Zolang men dit voorzorgsbeginsel niet herkent in de opstelling van NAM en de minister van EZ, zien mensen geen perspectief en wordt de veerkracht van de gemeenschappen wordt aangetast.
4. Er is een grote behoefte aan eenduidige en transparante inzichten in feiten, impact en risico's van de gaswinning, versnelling van het opleveren van alle relevante onderzoeksresultaten
Dit geldt zowel voor individuele bewoners en ondernemers als voor gemeenten en andere organisaties. Eigen beslissingen en keuzen worden beter mogelijk als er inzicht is in de feiten (NB ook als de gegevens nog niet 100% betrouwbaar zijn moet het openbaar zijn, voorwaarde is wel heldere communicatie over voorlopigheid van conclusies dan wel noodzaak van nog nader). Er dient een onafhankelijk kennisinstituut te komen.
5. Begrippen als bouwkundig versterken en preventief versterken worden niet eenduidig gebruikt en wekken verkeerde verwachtingen, het is belangrijk om dezelfde definities aan te houden
NAM en CVW hanteren begrippen die voor getroffen en niet helder zijn en soms zelfs tot irritatie leiden van getroffen en (zoals het begrip 'bouwkundig versterken' of 'veilig maken'). De Dialoogtafel heeft een voorstel gedaan om tot heldere definities te komen, maar tot nu toe heeft het nog niet geleid tot overeenstemming over de definities.
6. Er is een grote wens tot koppelen van alle maatregelen zodat met een eenmalige ingreep in één keer herstel, versterking en toekomstwaarde gerealiseerd kan worden. Uitzondering zijn acute onveilige situaties waar meteen een tijdelijke maatregel nodig is. Hierbij zijn twee invalshoeken: de koppeling van diverse maatregelen op *objectniveau* (slechts 1 keer ingrijpen) en de koppeling van versterkingsmaatregelen met andere aanpalende kwesties op *gebiedsniveau* (tegelijkertijd toekomstgericht oplossen van krimpgevolgen etc.)

7. De overheidsdienst wordt in brede zin als noodzakelijk gezien
Er is bij diverse partijen wel de wens om bestaande bevoegdheden in tact te laten, tegelijkertijd is breed draagvlak om de Nationaal Coördinator in positie te brengen om knopen door te hakken (slagkracht en doorzettingskracht).
8. Er is weer behoefte aan een trots en gezamenlijk toekomstperspectief
Er is een breed gevoel dat de Groningers zo snel mogelijk weer het heft in eigen hand willen kunnen nemen. De nuchtere en bescheiden houding van de Groningers heeft er de laatste jaren tegelijkertijd voor gezorgd dat men niet te koop wilde lopen met de individuele en collectieve schade en de ontwrichtende werking die dit heeft betekend. Het is in zekere zin het verhaal van de langzaam gekookte kikker. Het gaat er om te werken aan een realistisch imago van Groningen.
9. Er is een grote en urgente behoefte aan de erkenning dat in Groningen dezelfde veiligheidsnorm geldt als in de rest van Nederland.
Er moet niet met twee maten worden gemeten.
10. De grote bereidheid om gezamenlijk de krachten te bundelen om het gewenste toekomstbeeld in 2025 voor elkaar te krijgen, betekent ook dat je alle geldstromen moet bundelen.
Als de verantwoordelijkheden en bevoegdheden van de diverse (publieke) organen in tact blijven, en in tien jaar tijd een Kansrijk en Aardbevingsbestendig Groningen moet worden bereikt, zullen niet alleen alle krachten, maar ook alle middelen bijeen gebracht moeten worden onder regie van de Nationaal Coördinator.
11. De NAM blijft altijd volledig aansprakelijk voor herstel van de schade, besluitvorming over aanpak en kaderstelling van alle daarmee samenhangende maatregelen en regelingen horen onder publieke regie van de Overheidsdienst Groningen.
12. Binnen het gebied waar de gevolgen van aardbevingen optreden, moeten alle daaraan gerelateerde maatregelen gelijk zijn. Principe van gelijke monniken, gelijke kappen.
13. Let op dat er geen onomkeerbare beslissingen worden genomen vanuit huidige regelingen, die nog geen afstemming hebben gehad met missie, visie en doelen van het meerjarenprogramma.

2.2. Missie, visie en doelen

Voor het meerjarenprogramma is het belangrijk te starten vanuit een gedeelde probleemstelling en een gedeelde visie en doelen. Dit vraagt om een methodiek van programmamanagement. Door alle partijen en vanuit alle sectoren en invalshoeken wordt gewerkt aan het realiseren van een herkenbaar toekomstperspectief voor een aardbevingsbestendig en kansrijk Groningen in 2025.

Er is door het verkenningsteam daarom gewerkt aan het verhelderen en verder uitwerken van dit toekomstperspectief, te beginnen bij de missie en de visie. Vervolgens is dit uitgewerkt naar zogeheten MAGIE doelen en operationele doelen.

Dit is een bewuste keuze geweest omdat de MAGIE doelen niet alleen “smart” moeten zijn, maar vooral de gezamenlijke partijen kunnen inspireren om er de schouders onder te zetten. Zij zijn dus Meetbaar en Acceptabel, maar ook Gedragen, Inspirerend en Engagerend.

In deze verkenning is daarom met het team van opgave 1 (het Meerjarenprogramma) samen met de trekkers van opgave 6 (de regionale structuurvisie) gezocht naar vertaling van de missie naar een visie voor 2025 en uitwerking naar MAGIE doelen. Immers als dit door alle partijen wordt gedragen is een gezamenlijke voortvarende aanpak het beste verzekerd.

Om juist ook op concreter niveau helder te hebben waarnaar we met elkaar streven is vervolgens een vertaling gemaakt naar operationele doelen voor de vier dragende pijlers, fysiek, sociaal, economisch en voor de energietransitie. Deze zijn uit de huidige plannen en programma's, uit de gesprekken en op basis van eigen analyse geformuleerd.

Hierna treft u deze ‘kop van de doelenboom’ aan (*uitleg). Daarmee wordt het in de hierna volgende fase, het ontwikkelen van het meerjarenprogramma zelf, mogelijk om alle noodzakelijke inspanningen (projecten, reguliere werkzaamheden, diverse noodzakelijke activiteiten) uit te werken en te voorzien van de noodzakelijke middelen.

In Bijlage 2 treft u de in schema uitgewerkte doelenboom aan. De beschrijving van inspanningen en middelen zal in de fase hierna geformuleerd worden samen met de diverse samenwerkingspartners.

2.2.1. missie

De missie die werd meegegeven door de kwartiermaker, werd in de gesprekken i.h.a. wel als heel volledig maar niet als kort en krachtige missie herkend. Mensen kunnen hem ook lastig reproduceren. Dat betekent dat de missie inhoudelijk prima is, maar kort en krachtig dient te worden.

Deze missie luidt:

“De Overheidsdienst Groningen zorgt in dialoog met alle maatschappelijke stakeholders voor een planmatige en daadkrachtige regie en sturing op een duurzame versterking en vernieuwing van het aardbevingsgebied opdat deze regio weer veilig en sterker dan ooit een nieuwe balans vindt tussen gaswinning en een versterkte gebiedsidentiteit en gebiedskwaliteit met nieuwe economische kansen en een leefbare en aantrekkelijke woon-, werk- en leefomgeving.”

Voorstel is om de volgende verkorte missie te gebruiken:

MISSIE: SAMEN BOUWEN AAN EEN TROTS EN AARDBEVINGSBESTENDIG GRONINGEN

Onder “samen” wordt verstaan de bewoners, de ondernemers, maatschappelijke organisaties, instellingen en overheden. De precieze vorm daarvan moet in de volgende fase ingevuld worden.

2.2.2. visie 2025

Als visie voor de gewenste eindsituatie 2025 (de ‘outcome’) wordt de volgende formulering voorgesteld:

VISIE: EEN VEILIG DUURZAAM EN LEEFBAAR NIEUW TOEKOMSTPERSPECTIEF VOOR 2025

De visie is concreter uitgewerkt voor de gewenste situatie 2025 voor de vier pijlers:

Sociaal:

Bewoners en organisaties ervaren een **gezonde en veilige leefomgeving**. Zij zijn **betrokken en actief** en herkennen zich over de volle breedte van het meerjarenprogramma in de maatregelen en in de vele innovatieve ontwikkelingen die de veerkracht, maatschappelijke participatie, culturele identiteit en sociale cohesie van de regio versterken.

Fysiek:

Bewoners en ondernemers ervaren dat het goed wonen, leven en werken is in een veilige, duurzame en toekomstbestendige gebouwde omgeving.

Economie:

Bewoners en ondernemers in en buiten de regio (h)erkennen het **duurzaam economisch perspectief** en innovatieve karakter in een **gebalanceerde arbeidsmarkt**. Partners werken samen verder aan de ontwikkeling van de sterkste sectoren zoals Biobased business, Nieuwe Energie, Healthy Aging en aardbevingsbestendige bouw en technologie.

Energietransitie:

De regio staat internationaal bekend als **volledig energie neutrale koplopers-regio**, met een gebouwde omgeving die onafhankelijk is van het landelijk gas- en hoogspanningsnet en met **bewoners (coöperaties) als energieproducent**. Regionaal georganiseerde kennis, innovatiebeleid en productiecapaciteit zorgt hier voor economische dynamiek en werkgelegenheid.

2.2.3. MAGIE doelen

Eerder is al aangegeven dat gekozen is om te werken met MAGIE-doelen (meetbaar, acceptabel, gedragen, inspirerend en engagerend). Voor de volle breedte van het programma worden twee doelen als overkoepelend gezien:

Overkoepelende doelen:

1. **Het vertrouwen in de toekomst en het vertrouwen tussen bewoners, ondernemers en verantwoordelijke instanties is toegenomen.**
2. **Er is een nieuwe balans ontstaan waarbij de afhankelijkheid van gaswinning is omgezet in nieuwe duurzame en economische kansen.**

Sociale pijler:

- 1.0 A. Er zijn betere, ruimere en snellere regelingen voor eigenaren, bewoners en gebruikers. Er is een publiek toegankelijk en transparant aardbeving gerelateerd informatiesysteem met mogelijkheid voor persoonlijke begeleiding
B. Het faciliteren met kennis, informatie en ondersteuning van eigenaren en bewoners bij het maken van individuele en collectieve keuzen m.b.t. hun eigen woningsituatie. Relatie met opgave 8.
- 2.0 De waardering m.b.t. wonen en leven in eigen kern/dorp/stad is minimaal stabiel gebleven t.o.v. 2015.
- 3.0 Kwaliteit, kwantiteit en bereikbaarheid van de basisvoorzieningen is in overeenstemming met de toekomstseisen en houdt rekening met demografische en sociaaleconomische prognoses.
- 4.0 Het zelf organiserend vermogen in kern/dorp en of stad is minimaal gelijk gebleven t.o.v. 2015. Er is een vangnet voor hen die niet op eigen kracht (meer) voor zichzelf kunnen zorgen.
- 5.0 Het culturele klimaat is minimaal op het zelfde niveau als 2015 gehandhaafd en er is een brede diversiteit van culturele uitingen en deelname

Fysieke pijler:

- 1.0 Een veilige, duurzame en toekomstbestendige regionale woningvoorraad.
- 2.0 het duurzaam fysiek versterken van maatschappelijke voorzieningen
- 3.0 Het bieden van een adequaat en aantrekkelijk ruimtelijk functioneel en juridisch toekomstkader
- 4.0 Aardbevingsbestendig maken van ondergrondse en bovengrondse infrastructuur in het gebied
- 5.0 Maximaalbehoud van het cultureel Gronings erfgoed en het ontwerpen van een waarde kaart. Relatie en invulling door opgave 4
- 6.0 Aardbevingsbestendig maken industriële bedrijvigheid

Economische pijler:

- 1.0 De bedrijvigheid rond aardbeving gerelateerde werkgelegenheid biedt de lokale bevolking werkgelegenheid en scholing
- 2.0 De innovatiekracht van Groningen is verbeterd, versneld en vertaalt zich in een significante bijdrage aan bedrijvigheid en werkgelegenheid
- 3.0 De arbeidsmarkt sluit aan bij de economische perspectieven in en buiten de regio en bij de mogelijkheden van de bevolking
- 4.0 Groningen is trots op haar kwaliteiten, draagt die gezamenlijk en consequent uit en trekt daarmee bedrijvigheid, bewoners en talent aan
- 5.0 Er is ruimte en een podium om na te denken over nieuwe trends, kansen en transitie
- 6.0 Er is specifieke aandacht voor lokaal klein ondernemerschap die de leefbaarheid bevordert

Energie Pijler:

De vertaling van het wensbeeld is opgenomen in de operationele doelen onder de Magie-doelen bij de pijlers sociaal, fysiek en economisch (zie de apart uitgewerkte pijlers)

Tenslotte: Een aantal van bovenstaande doelen is nog geen "MAGIE" doel. In de volgende fase zullen de doelen hier verder op worden uitgewerkt.

2.2.4. Operationele doelen en prioritering

Om de leesbaarheid van deze rapportage te bevorderen sommen wij hier niet alle uitgewerkte operationele doelen per pijler op, maar verwijzen wij naar de thematische paragraaf 2.3.

De operationele doelen zijn hier in samenhang wel telkens genoemd.

Tussen de operationele doelen zelf is geen prioritering aangegeven.

De methode van programmamanagement betekent dat dit bij de volgende stap, namelijk het benoemen van de inspanningen zal gebeuren.

Daarbij gaat het er dan om aan te geven welke inspanningen het meest bijdragen aan het realiseren van de uiteindelijke doelen en het gewenste toekomstbeeld.

Hiermee komt dit terug bij het voorstel voor de aanpak van de vervolgfase.

Daaraan voorafgaand kan wel worden geconstateerd dat schadeherstel en versterking voor vrijwel alle gesprekspartners het hoogst op de agenda staan met name de aanpak van complexe situaties.

Daarnaast zal op die plekken en in die situaties waar meerdere opgaven tegelijkertijd spelen er een eerste prioriteit moeten worden vastgesteld. Ter illustratie treft u hierbij in Bijlage 6 een overzichtskaartje met de contouren per opgaven aan (contour bevingen, contour krimp etc. aan). Op meerder plekken in deze rapportage wordt al genoemd dat vooral de nieuwste inzichten van de PGA-contouren en de te verwachten impact een harde maatstaf gaan vormen in de criteria voor prioritering van de inspanningen die hierna worden ontwikkeld.

2.2.5. Draagvlak voor missie, visie en doelen

De hierbij aangegeven doelenboom is tijdens de afgelopen 8 weken tot stand gekomen uit de analyse van de bestaande stukken en uit de gesprekken. Dat betekent dus niet dat hij letterlijk aan alle gesprekspartners is voorgelegd of door hen is geaccordeerd.

Daarnaast is in deze korte verkenningsfase nog lang niet met alle partijen of belanghebbenden gesproken (zie bijlage 4 de gesprekspartners zijn benoemd).

Hoewel wij de indruk hebben dat deze in grote lijnen wordt herkend en gedragen, stellen wij voor om in de aanloop naar het Meerjarenprogramma in de volgende fase missie en doelen nog regelmatig te toetsen of beter uit te werken. Vooralsnog stellen we voor met deze missie, visie en doelen aan het werk te gaan. Tevens is hiermee voor de andere 19 opgaven een heldere koers uit te zetten.

In de vervolgfase van de ontwikkeling naar het daadwerkelijke meerjarenprogramma, worden alle inspanningen aangegeven en worden ook bijbehorende middelen uitgewerkt. Het is belangrijk om per inspanning tekens scherp aan de geven waarvoor de Overheidsdienst verantwoordelijk is en waarvoor andere samenwerkingspartners.

2.3. Rapportage van de bevindingen en noodzakelijke acties per thema/deelprogramma

2.3.1. Deelprogramma: leefbaarheid, sociale cohesie, zelf organiserend vermogen en cultureel klimaat

2.3.1.1. Operationele doelen

Vooraf:

Onder dit deelprogramma gaat het om een groot aantal operationele doelen voor zowel korte als lange termijn die voor de bewoners en sociale structuur van de regio belangrijk zijn. Een groot deel van de operationele doelen wordt echter binnen de andere pijlers en deelprogramma's aangepakt. Bij de andere deelprogramma's zult u dus zowel doel en acties opnieuw tegenkomen.

Korte termijn doelen

- Bewoners, ondernemers, gebruikers en eigenaren kunnen gebruik maken van een volledig pakket aan regelingen en maatregelen die hen in staat stellen hun woning/gebouw te herstellen, te versterken en gelijktijdig duurzaam en toekomstbestendiger te maken
- Bewoners, gebruikers en eigenaren beschikken over de juiste informatie m.b.t. kans, impact en risico van aardbevings(schade) aan huis/gebouw en omgeving. Er komt een open, transparante en publieke en makkelijk toegankelijke informatievoorziening waar iedereen advies en begeleiding kan krijgen.
- Bewoners ervaren dat zij betrokken zijn (geweest) bij alle gemaakte plannen en dat er sprake is van betekenisvolle participatie en samenwerking.
- Betekenisvolle participatie vraagt ook een heldere opstelling van de OG bij het vooraf meegeven van de kaders en randvoorwaarden die er spelen (bijv. financiële kaders, bouwbesluit op basis van nieuwe PGA's, houdbare voorzieningestructuur in krimpende regio, prioriteitscriteria)
- De verhuiscens zal na 2020 lager liggen, omdat mensen niet meer vast zitten in hun situatie door de specifieke stagnerende woningmarkt en de onevenredige waardedaling.
- Woningbouwcorporaties informeren hun huurders over de risico's en geven mensen ruimhartiger de mogelijkheid om schadeherstel/versterking te koppelen aan energiemaatregelen en andere toekomstgerichte aanpassingen dan wel verhuizen.
- Het op diverse wijzen faciliteren van verenigingen, zelforganisaties en dorps en buurtinitiatieven van bewoners die gericht zijn op het aanpakken van de eigen leefomgeving en maatschappelijke activiteiten
- Er blijft een professionele basisstructuur aanwezig voor hen die zich niet zelfstandig kunnen redden.
- Binnen alle overheidsorganisaties inclusief de OG zelf worden medewerkers geschoold in het actief ondersteunen van burgerinitiatieven (geen *overheid* maar *tussenheid* en *onderheid*)

Lange termijn doelen

- Mensen wonen in deze regio naar tevredenheid en voelen zich thuis. De verhuiscens ligt in 2025 op het Nederlands gemiddelde.
- Het opgroeien van een veerkrachtige toekomstgeneratie met kansen vraagt om krachtige en breed gekwalificeerde kindclusters (Multifunctionele gebouwen). Door koppeling van de versterkingsopgave van (onveilige) scholen, energiemaatregelen én kwaliteit van onderwijs en opvang, wordt een betekenisvolle stap naar de toekomst gemaakt.
- Een dubbel doel wordt gediend door in een nader te bepalen aantal centrumgemeenten te voorzien in MFA-'s in combi met sport en calamiteitenopvang.
- Herstructurering medische en zorgvoorzieningen, afstemming vraag en aanbod op de demografische ontwikkelingen en nieuwe innovatieve vormen van zorg. Kansen grijpen als het aardbevingsbestendig maken van zorg vastgoed zich voordoet, zodanig dat voor de diverse doelgroepen meer zelfredzaamheid en keuzeperspectieven ontstaan.
- Herstructurering sociaal-culturele voorzieningen, en cultureel erfgoed door afstemming vraag en aanbod en het realiseren van duurzame en aardbevingsbestendige gebouwen.
- Herstructurering sport- en recreatievoorzieningen door afstemming vraag en aanbod en het realiseren van duurzame en aardbevingsbestendige zoveel mogelijk multifunctionele gebouwen. Alle intensief gebruikte voorzieningen zijn in 2025 aardbevingsbestendig.
- Herstructurering overig maatschappelijk vastgoed door afstemming vraag en aanbod en het realiseren van duurzame en aardbevingsbestendige gebouwen. Alle intensief gebruikte gebouwen zijn in 2025 aardbevingsbestendig.
- Bestaande en toekomstige lokale energie-initiatieven van inwoners worden gefaciliteerd zodat in 2025 een effectief fijnmazig netwerk van lokale energiecoöperaties ontstaan is.
- Koppeling van eigendom opwekcapaciteit en gebruik van energie wordt daarbij bewaakt en controle op bestuur, beheer en winstdeling is georganiseerd.
- Er is in 2025 een coöperatief regionaal energiebedrijf ontstaan met bestuur, beheer en winstdeling door en voor klanten
- Er komt een kwaliteitsimpuls voor de versterking van de amateuristische kunstuitingen en voor de professionele kunst.
-

2.3.1.2. Bestaande plannen en programma's van betrokken stakeholders

Voor het verbeteren van de **sociale cohesie** en **leefbaarheid** zijn al de nodige programma's ontwikkeld, onder andere via de Dialoogtafel en in regioverband, zoals binnen de Eemsdelta. Maar ook individuele gemeenten hebben zich gebogen over het behoud en versterken van de woon- en leefbaarheid in hun gemeenten. Er is op dit moment nog geen sprake van een evenwichtigheid in beleid en plannen rond leefbaarheid voor het totale gebied. De planvorming is niet bij alle gemeenten even ver en bovendien is de relatie met de aardbevingsproblematiek en de mogelijke oplossingen vaak nog niet gemaakt. Zo vragen de DEAL-gemeenten en gemeente De Marne woon- en leefbaarheidsplannen om een check op de 3-slag en diverse nieuwe regelingen. Gemeente Slochteren beschikt over een leefbaarheidsvisie 2014 waarin melding wordt gemaakt over aardbevingen en de wijze waarop de gemeente daarmee wil omgaan, maar er mist nog een verdiepingsslag. Gemeente Winsum is druk bezig met het vervaardigen van een woon- en leefbaarheidsplan om daarmee ook voor toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen die zouden moeten plaatsvinden een onderbouwing te hebben, ook in relatie tot de steeds meer gevoelde consequenties van krimp. De overige gemeenten beschikken nog niet over woon- en leefbaarheidsplannen.

Hoe goed diverse bewonersgroepen ook werken aan de verschillende leefbaarheidsplannen, het negatieve gevoel over de leefbaarheid stijgt als gevolg van de onzekerheid over de gaswinning, de aardbevingen en het nog niet in orde zijn van schadeafhandeling, herstel en versterking. Er is geen inzicht in feitelijke gegevens en risico's, diverse onderzoeken en rapporten worden steeds uitgesteld. De ervaring is dat het CVW weliswaar met goede intenties is gestart, maar niet de instantie is die de feitelijke behoefte aan informatie en advies en de begeleiding van mensen op zich kan nemen. Een transparante en publiek toegankelijke informatievoorziening en persoonlijk advies en begeleiding van getroffen en wordt dan ook als grootste gemis voor de korte termijn ervaren.

Ook de Dialoogtafel heeft op het gebied van leefbaarheid het afgelopen jaar fors ingezet, er zijn plannen ontwikkeld, en een netwerk van belangrijke stakeholders is gegroeid. Er zijn via de Stuurgroep Leefbaarheid diverse projecten en programma's opgezet. Zo zijn er 3 sporen ontwikkeld die elk vanuit een eigen benadering (van een meer top-down benadering in spoor 1 naar een bottom-up benadering in spoor 3) aandacht schenken aan het behoud en versterken van de leefbaarheid in het totale gebied:

In **spoor 1 Herstructureringsprogramma** is besloten om over 2014 en 2015 een bedrag van 6 miljoen euro beschikbaar te stellen ten behoeve van herstructureringsopgaven op het gebied van leefbaarheid binnen de gemeenten in het aardbevingsgebied. Via 2 en mogelijk 3 tranches kunnen gemeenten hun plannen indienen om, mits voldaan aan de gestelde doelstellingen en criteria, in aanmerking te komen voor de beschikbare gelden die voor de gemeenten zijn gereserveerd. Gemeenten Hoogezand en Menterwolde maakten geen onderdeel uit van de gemeenten die in dit spoor zijn meegenomen.

De overige gemeenten zijn alle voornemens om aanspraak te maken op deze gelden. Er liggen voldoende plannen die hiervoor in aanmerking kunnen komen.

In **spoor 2 Regionale programma's** is een vijftal programma's opgesteld, te weten 1) energietransitie, 2) digitaal-breedband, 3) Dorpsvisies en landschap, 4) Ieder dorp een dak en 5) Erfgoed. Voor deze programma's zijn kartrekkers (NMF, Economic Board, Landschapsbeheer Groningen, Groninger Dorpen, Libau) benoemd die elk verantwoordelijk zijn voor de invulling en het wetslagen van de programma's. Voor de sporen 1 en 3 zijn door de Dialoogtafel al respectievelijk € 15 mln. en € 5 mln. toegekend. Voor spoor 3 is nog een bedrag van € 15 mln. beschikbaar, dat is € 3 mln. per jaar.

Spoor 3 betreft het **Loket Leefbaarheid**. Bij dit loket kunnen inwoners, verenigingen, stichtingen zich melden als zij ten behoeve van acties en activiteiten die gerelateerd zijn aan het behoud en bevorderen van leefbaarheid en sociale cohesie binnen de dorpsgemeenschappen, voor een geldelijke bijdrage in aanmerking willen aankomen. Zij kunnen tot een maximum bedrag van € 10.000,- subsidie aanvragen. Er is sprake van een zeer laagdrempelige wijze waarop deze subsidiebedragen kunnen worden aangevraagd en worden toegekend. Er is een totaal bedrag van € 5 mln. voor 5 jaar beschikbaar.

Er is grote zorg in het gebied als het gaat om de gevolgen die de werkzaamheden rond herstel, versterken en verduurzamen van de woningen voor de sociale cohesie en verbindingen in de dorpsgemeenschappen zullen hebben. Wat gebeurt er met de sociale cohesie als mensen gedwongen worden elders hun geluk te vinden? Wat gebeurt er op de momenten dat er in tijdelijkheid op andere plekken gewoond zal moeten worden, om zo ruimte te maken voor bv. Herstel- en versterkingsmaatregelen? Welke invloed heeft dat op de mensen die achterblijven? Kan de onderlinge hulp en zorg nog overeind blijven als je naar elders moet verhuizen? Hoe blijft de gehele sociale cohesie in dorp, buurt of wijk intact?

De krimpproblematiek die op zichzelf al een bepalende kracht vormt in dit gebied wordt nu ook nog versterkt door de gevolgen van de aardbevingen. Trekken mensen weg en zo ja? Waarnaar toe? Kunnen we deze inwoners behouden voor het gebied? En sterker nog, hoe kunnen we het gebied wellicht ook aantrekkelijk houden zodat nieuwe inwoners zich in dit gebied vestigen? Welke verleidingsstrategieën zou je dan moeten ontwikkelen? Er zijn op dit moment meer vragen van antwoorden en er bestaan vooral zorgen hierover.

De sociaalpsychologische gevolgen worden daarmee ook steeds meer duidelijk. De angst voor nieuwe aardbevingen is groot en kan een belemmering vormen voor het welzijn en welbevinden van inwoners en ondernemers. Daarnaast is de druk die men voelt als men het eigen huis wil verkopen en dit onmogelijk blijkt, zeer groot. De afwikkeling van schades verloopt moeizaam en zijn belemmerend voor het herstel van vertrouwen. De investeringsbereidheid van ondernemers blijft daarbij ook grotendeels achter. De huidige situatie in het aardbevingsgebied werkt voor velen verlamdend. Ook vormt het uitblijven van opvolgers in kleine, veelal ambachtelijke, ondernemingen een probleem.

Het zelf organiserend vermogen van inwoners is, weliswaar verschillend per gemeente en per dorp, zeker aanwezig. Het grote aantal aanvragen die zijn ingediend bij het Loket Leefbaarheid getuigen hiervan. Er is sprake van creativiteit en ondernemend vermogen in de dorpen. Dorpen ontwikkelen ter ondersteuning van hun activiteiten steeds meer hun eigen visies. Het zelf organiserend vermogen vindt misschien nog wel wat vaak "op zichzelf" plaats en kan verder worden geprofessionaliseerd. Kruisbestuiving tussen dorpen binnen één gemeente, maar ook bijvoorbeeld tussen dorpen van verschillende gemeenten, gebeurt nog weinig. Er is sprake van collectieve intelligentie die nog onvoldoende wordt benut in het hele gebied. De hierboven genoemde sociaalpsychologische gevolgen van de aardbevingen maken ook dat er soms verlamming kan ontstaan in het zelf organiserend vermogen in de dorpen. Moeten we nog wel inzetten op nieuwe activiteiten in ons dorp? Heeft dat wel zin, gezien onze ongewisse toekomst? Dit zijn vragen waarvan de precieze beantwoording een cruciale impact kunnen hebben op het behoud en versterken van het zelf organiserend vermogen waarvan nu sprake is in het gebied.

Het cultureel klimaat, meer of minder gestimuleerd door bestaand cultuurbeleid in gemeenten, verschilt per gemeente en per dorp. Maar er is zeker sprake van een keur aan culturele activiteiten die het gebied levendig houden en ten goede komen aan de leefbaarheid. Het vormen belangrijke schakels in het verbinden van belangrijke partijen in het gebied.

De betrokkenheid en zeggenschap van inwoners, ondernemers en andere relevante stakeholders (empowerment) is cruciaal in de opbouw naar een kansrijk Groningen. Niet denken vanachter het bureau, maar deze partijen horen, meenemen in de plannen, uitleggen waarom bepaalde keuzes gemaakt (zouden moeten) worden. Draagvlak creëren om uiteindelijk, met hun cruciale inbreng, de doelstellingen van het Meerjarenprogramma te halen. Wat willen de inwoners en andere partijen, wat verstaan zij onder leefbaarheid en sociale cohesie en wat is er in hun ogen nodig voor het behoud en het versterken van de leefbaarheid?

2.3.1.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Basis voor actie is allereerst het zorgdragen voor snelle en ruimhartige afwikkeling van schade, herstel en versterking. Voor versterking en regelingen verwijzen we naar paragraaf 2.3.2. (Versterking en verduurzaming)

Daarnaast willen we met alle betrokkenen als eerste actie zorgen dat er een goed Informatie- en adviesvoorziening wordt opgericht. Hierin wordt de nadere organisatievorm meegenomen en het al of niet verbonden zijn aan de Overheidsdienst Groningen en de rol van CVW en woningcorporaties.

Het bottom-up werken en het continueren en behoud van bovenstaande initiatieven, netwerken en kwaliteiten (zelf organiserend vermogen) in het gebied is van groot belang voor een kansrijk Groningen. Verbinding zoeken, niet zaken opnieuw doen, gebruik maken van netwerken zijn belangrijk.

In het Meerjarenprogramma zal met betrokkenen gewerkt worden aan versterking van de bewonersondersteuners in met name de regio, de dorpen en kernen die het sterkst te maken hebben met concentratie van én aardbevingen, én krimp én sociaal economische problematiek.

De aanwezige leefbaarheidsbudgetten vanuit de Dialoogtafel lijken ontoereikend te zijn als het gaat om de hoeveelheid te bedienen vragen en plannen. De Commissie Meijer heeft in haar advies de kosten voor alle geadviseerde maatregelen gesteld op € 895 miljoen, waarvan € 175 miljoen voor het versterken van de leefbaarheid in de 9 gemeenten (dus nog exclusief Hoogezand, Menterwolde en Groningen). De totaal ingeschatte kosten zijn exclusief benodigde budgetten voor schadeherstel, versterken en aanpassen van de infrastructuur. Het Bestuursakkoord gaat uit van € 1,2 miljard, maar is inclusief schadeherstel, versterken en aanpassen infrastructuur. Het budget voor leefbaarheid is veel lager bepaald, namelijk op € 85 miljoen. Daarvan bleek € 25 miljoen al toegezegde cofinanciering van de provincie voor het woon- en leefbaarheidsplan Eemsdelta en De Marne en € 25 miljoen het MVO budget van de NAM (met de eis dat naam en logo verbonden worden aan projecten). Aan extra geld voor leefbaarheid blijkt dus feitelijk € 35 miljoen beschikbaar te zijn, wat zeker niet toereikend is gezien de eerder door commissie Meijer becijferde € 175 miljoen voor de 9 gemeenten (terwijl ook toen de omvang van de operatie versterken niet in beeld was).

Een kans kan zijn om naast een Loket Leefbaarheid ook een Loket Lokaal Ondernemerschap in te stellen. Kleinschalige ondernemers kunnen dan met hun vragen over ondernemersplan, financiering etc. terecht.

Op beleidsmatig niveau is het belangrijk dat op het gebied van woon- en leefbaarheid sprake zal zijn van een vergelijkbaar niveau van beleid en plannen om zo meer vanuit een gewenste regionale aanpak en prioritering (wonen & voorzieningen) over te kunnen gaan. Er zijn nog

witte vlekken van gemeenten waar nog geen visie en ambities zijn geformuleerd gericht op de woon- en leefbaarheid. Tevens is het belangrijk om in bestaande plannen een verbinding te maken met de gevolgen van de aardbevingsproblematiek.

Ook mist in de woon- en leefbaarheidsplannen vaak nog dat in dit gebied de landschapsbeleving een belangrijke bepalende factor is voor de gepercipieerde leefbaarheid. De waarde van het open landschap, het herstel en het behoud van wierden als cultureel erfgoed etc. Mensen trekken naar de Veluwe voor de natuur en trekken naar Groningen voor landschap, rust en ruimte.

De woonmonitor die in de maak is moet nog gecheckt op vragen die voor het Meerjarenprogramma relevant zijn en uitgebreid voor het totale (aardbevings-)gebied. Zo nodig kan een aanvullende monitor worden voorgesteld. Hier speelt ook de relatie naar de in hoofdstuk vier aangegeven 0-meting en monitor voor het gehele Meerjarenprogramma.

Hoogezand en Menterwolde maakten geen onderdeel uit van de gemeenten die in spoor 1 zijn meegenomen bij de verdeling van de beschikbare herstructureringsgelden. De vraag is hoe hiermee in de volgende fase van de verdeling van de budgetten wordt omgegaan. Alle gemeenten verdienen vergelijkbare kansen?

In de eerste tranches van de verdeling van de herstructureringsgelden is vooral rekening gehouden met het in beweging krijgen van gemeenten en hun gemeentelijke ruimtelijke plannen die veelal (te) lang op de plank waren blijven liggen, om uiteenlopende redenen. Er is nog weinig zicht op de opgaven die vanuit deze gedachten worden aangedragen vanuit corporaties en MKB. Hoe zal hier mee worden omgegaan?

Het verdient zonder meer aanbeveling om na te denken hoe bundeling van beschikbare middelen op het gebied van leefbaarheid bereikt zou kunnen worden. Zo komen er via de Dialoogtafel gelden beschikbaar, financiert de NAM zelf projecten en programma's, en ook de provincie treedt hierin zelfstandig op. En natuurlijk richten ook gemeenten zich op het stimuleren van activiteiten op het gebied van leefbaarheid. Er zou meer zicht moeten komen in de hoeveelheid en diversiteit van loketten die beschikbaar zijn.

Het is belangrijk om verbinding te zoeken met de diverse initiatieven vanuit de Dialoogtafel, de provincie (Ideeënbank CMO) en gemeenten rond leefbaarheidsinitiatieven en vooral niet opnieuw wielen uit te vinden. Er zijn krachtige netwerken binnen gemeenten waar gebruik van gemaakt kan worden, deze zouden ook tussen gemeenten nog beter kunnen worden verbonden. Belangrijk is dat voor een continuering van deze programma's kan worden gezorgd.

De andere zijde van bottom-up werken en betekenisvolle participatie vraagt om een heldere opstelling van de Overheidsdienst Groningen (en andere overheden) bij het vooraf meegeven van de kaders en randvoorwaarden die er spelen (bijv. financiële kaders, bouwbesluit op basis van nieuwe PGA's, houdbare voorzieningenstructuur in krimpende regio, prioriteitscriteria). Visie, kaders scheppen, ruimte in wet- en regelgeving mogelijk maken om stimulerend te zijn voor nieuwe ontwikkelingen in het gebied, In het bijzonder vraagt dit op een faciliterende en meedenkende houding vanuit het Rijk. Naast het wantrouwen naar de NAM, is ook het wantrouwen richting de Rijksoverheid in het geding.

Hiermee is een lastig dilemma aan de orde. Welke houding en gedrag wordt er gevraagd om enerzijds helder te zijn in kaders en anderzijds bottom-up te werken.

Prioriteitstelling via een regionale aanpak zijn zaken die genoemd zijn om de leefbaarheid te behouden en te versterken. Groot denken en klein uitvoeren, op maat per gemeente (op dorp-, wijk, buurt- of straatniveau). Zij zijn in staat om, in overleg met inwoners en andere stakeholders, lokaal (als facilitator) te bekijken wat er nodig is.

De spanning die met name op het sociale domein plaatsvindt, is dat overheid en professionele organisaties heel goed zijn in het 'technisch' bedenken wat er met name in het fysieke en economische domein moet gebeuren. Daar ligt een grote opgave die terecht veel tijd en inzet vraagt. Maar al deze energie en goede oplossingen zullen pas gewaardeerd worden als de mensen waar we het voor doen, de bewoners van het gebied zich gehoord en betrokken voelen. Daarnaast verdient de sociaalpsychologische problematiek aandacht, zoals de angstgevoelens bij bevingen. Het is van belang de sociaal-medische teams die in het kader van de 3D's zijn gevormd, te versterken met professionals die op dit punt zijn geschoold en die kunnen omgaan met deze problematiek. Mogelijk kunnen er voor een aantal jaren extra flexibel in te zetten wijkteams worden geformeerd en ingezet. Ook een centrale pool van bewonersondersteuners is een mogelijkheid.

Bovenal geldt dat heldere communicatie, verwachtingen managen en duidelijkheid scheppen nodig zijn voor het op korte termijn creëren van rust in het gebied. Niet alleen maar de problemen en onmogelijkheden in de media ventileren maar "de" positieve boodschap uitstralen. Dit kan bevorderlijk zijn voor het herstel van vertrouwen en daarmee de afname van de sociaalpsychologische problematiek van inwoners, en een toename van de investeringsbereidheid van ondernemers.

2.3.1.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

Bovenop de in pijler 1 genoemde *fysieke* maatregelen, versnelling van schade en herstel en invoering van ruimhartige regelingen, zal er een publiek georganiseerde informatie, advies en begeleidingsorganisatie nodig zijn. Voor de organisatie en uitwerking wordt een projectgroep ingesteld, die met concrete voorstellen en financiële onderbouwing komt voor 1-9-2015.

Daarnaast zullen leefbaarheidsplannen worden gemaakt c.q. aangepast:

- a. Voor gebieden/gemeenten die deze niet hebben wordt voor 2017 samen met alle betrokkenen een plan opgesteld;
- b. Voor de overige gebieden/gemeenten worden de plannen geïntensiveerd, versneld en op aardbevingsbestendige maatregelen aangepast;
- c. Er worden prioriteringscriteria geformuleerd waarbij de diverse opgaven (aardbevingsrisico, krimp/leefbaarheid, economie en arbeidsmarkt) gekoppeld leiden tot volgorde en mate van de inspanningen. Deze criteria zullen in het Meerjarenprogramma worden uitgewerkt.
- d. Er wordt in de woon- en leefbaarheidsplannen een verbinding gelegd met de landschapsbeleving;
- e. De woonmonitor die is opgesteld in het kader van het Uitvoeringsprogramma Woon- en Leefbaarheidsplan wordt gecheckt op vragen die voor het Meerjarenprogramma relevant zijn en wordt tevens uitgebreid voor het totale (aardbevings-)gebied.

De volgende acties zijn daarnaast nodig:

- Het opstellen van een plan van aanpak om te komen tot een goede Informatie- en adviesvoorziening.
- Het creëren van inzicht in de beschikbare gelden die er zijn op het gebied van leefbaarheid en het doen van voorstellen om deze gelden te bundelen.

Bij het opstellen van de concrete uitwerking in het Meerjarenprogramma zullen enkele compacte projectgroepen (gebiedsteams) met concrete voorstellen komen, die zijn gemaakt samen met de betrokken bewoners uit de regio en met de netwerken die ook via de Dialoogtafel actief zijn op deze terreinen. Het gaat om:

- Het op diverse wijzen faciliteren van verenigingen, zelforganisaties en dorps en buurtinitiatieven van bewoners die gericht zijn op het aanpakken van de eigen leefomgeving en maatschappelijke activiteiten; een voorlopige denkklijn is een centrale pool van bewonersondersteuners die van onderop wordt geworven en gestuurd (omtinkers)
- Het concretiseren van kwaliteitsimpuls voor de versterking van de amateuristische kunstuitingen en voor de professionele kunst.
- Het verder ontwikkelen van een ondersteuningsstructuur en netwerken door middel van advies, deskundigheidsbevordering en financiële impulsen. Het daarbij speciaal

kijken waar nog geen initiatieven zijn, waarom en hoe hier wensen en behoeften toch kunnen worden gefaciliteerd

- Het zoeken van aansluiting bij het initiatief “ieder dorp een dak”, de ontwikkeling en nieuwbouw kindcentra/MFA’s, en voor wat betreft de sociaalpsychologische problematiek bij het gemeentelijk beleid rond de 3 decentralisaties.
- Het faciliteren van bestaande en toekomstige lokale energie-initiatieven van inwoners zodat in 2025 een effectief fijnmazig netwerk van lokale energiecoöperaties ontstaan is.
- Koppeling van eigendom opwekcapaciteit en gebruik van energie wordt daarbij bewaakt en controle op bestuur, beheer en winstdeling is georganiseerd.

2.3.2. Deelprogramma herstel, versterken en verduurzamen algemeen

2.3.2.1. Operationele doelen:

- Bewoners, ondernemers, gebruikers en eigenaren kunnen gebruik maken van een volledig pakket aan regelingen en maatregelen die hen in staat stellen hun woning/gebouw te herstellen, te versterken en gelijktijdig duurzaam en toekomstbestendig te maken.
- Bewoners, ondernemers, gebruikers en eigenaren beschikken over de best beschikbare informatie met betrekking tot kans, impact en risico van aardbeving(schade) aan huis/gebouw en omgeving. Er komt een open, transparante en publieke en makkelijk toegankelijke informatievoorziening waar iedereen advies en begeleiding kan krijgen.
- Bewoners, ondernemers, gebruikers en eigenaren worden gefaciliteerd in het maken en uitwerken van de eigen keuzes.
- Er worden kwalitatieve en kwantitatieve eisen voor de voorzieningenstructuur geformuleerd waarin de aardbevingsbestendigheid is verwerkt.
- Verduurzaming is integraal onderdeel van het deelprogramma. Energieneutraliteit is kern hiervan. Nul op de meter is de vertaling van deze ambitie.
- Er komen een of meerdere regionaal planologische juridische kaders die deze nieuwe ontwikkelingen en de keuzes die hiertoe moeten worden gemaakt op gebiedsniveau mogelijk maken.
- Onnodige vertraging door langdurige bezwaarprocedures wordt voorkomen. Om dat te realiseren vindt in het voortraject van besluitvormingsprocessen een intensief participatieproces plaats. Bij de besluitvorming zelf wordt gebruik gemaakt van de mogelijkheden die de wetgeving biedt om dat proces vlot te doorlopen. (Omgevingswet, Crisis- en Herstelwet)
- Het versterken en verduurzamen van gebouwen gebeurt op zodanige wijze dat karakter, architectonische en esthetische waarde niet wordt aangetast en aan gebouweigenaren ruimte wordt geboden voor keuzemogelijkheden.
- Bij de uitvoering van herstel, versterking en verduurzaming sloop en nieuwbouw soms nodig, maar is behoud van het erfgoed een van de doelstellingen. De cultuurhistorische waardenstelling, erfgoedmeting en het begeleiden van eigenaren moet zo snel mogelijk als basisvoorwaarden worden gerealiseerd. Daarbij is een

afwegingskader cultureel erfgoed (brede interpretatie) en gebiedsgerichte aanpak onontbeerlijk.

2.3.2.2. Bestaande plannen en programma's van betrokken stakeholders

Voorop staat de grote behoefte van bewoners, dat regelingen die er al zijn sneller, ruimer en effectiever worden uitgevoerd. De grondhouding van alle uitvoerders moet hierop zijn gericht.

De eerste ervaringen bij het aankopen/slopen, versterken en verduurzamen van woningen (koop en huur) maken duidelijk dat de bestaande regelingen (financieel, juridisch, fiscaal) niet in voldoende mate zijn toegesneden op een effectieve aanpak van de aardbevingsproblematiek in de woningvoorraad. In het verlengde van de woningen is het ook van belang om kades en beschoeiingen mee in ogenschouw te nemen. In sommige gemeenten (Appingedam) is al gebleken dat ook op dit vlak sprake is van aardbevingschade. Appingedam gaat een nulmeting doen en monitoren.

Tevens dient de aansluiting van de woningen op leidingen (gas, water, riool) te worden onderzocht. Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) heeft recent geconstateerd in de stad Groningen dat leidingen in woningen aan het doorroesten zijn. Aardbevingen kunnen hier mogelijk gaslekken veroorzaken waardoor veiligheidsrisico's ontstaan. We beschikken niet over inzicht of dit fenomeen zich ook elders in de regio voordoet.

Het is van belang dat de OG heldere kaders formuleert en dat de verdeling van rollen en bevoegdheden van de verschillende betrokken partijen duidelijk wordt.

Conform de wet op de Veiligheidsregio's voert de Veiligheidsregio Groningen voor alle 23 Groninger gemeenten de volgende taken uit:

- Rampenbestrijding en crisisbeheersing (multidisciplinair)
- Brandweezorg en hierbij de gehele veiligheidsketen van: pro-actie, versterking, alarmering (inclusief -Meldkamer Noord Nederland), incidentbestrijding tot aan nazorg.
- Regionale ondersteuning van de Gemeentelijke Kolom Groningen (bevolkingszorgprocessen).

Het maken van een incidentbestrijdingsplan voor aardbevingen is (nog) geen wettelijke verplichting. Toch heeft de Veiligheidsregio een incidentbestrijdingsplan aardbevingen gemaakt naar aanleiding van de beving in Huizinge. Na de beving in Garmerwolde is besloten om dat plan te actualiseren voor een stedelijke en industriële omgeving. Daarmee geeft deze inzicht in het benodigde hulpverleningspotentieel en in de (bestuurlijke) dilemma's die kunnen optreden. De verwachte opleverdatum is december 2015. Daarna moet dit nieuwe plan geïmplementeerd en beoefend worden.

De Gemeentelijke Kolom Groningen (GKG) is verantwoordelijk voor de coördinatie van de gemeentelijke processen/ taken bevolkingszorg in een crisissituatie in de hele regio Groningen, is begin 2014 van start gegaan en moet eind 2015 volledig operationeel en voorbereid moet zijn. Hier moet getoetst en geoefend worden op aardbevingen. Ook locaties voor opvang bij calamiteiten, zoals bijvoorbeeld scholen, moeten bekend zijn.

Tenslotte: Bij alle werkzaamheden in kader van schadeherstel, verduurzaming en versterking gaat het er ook om moeilijk plaatsbare werkzoekenden (mede) geplaatst te krijgen. De provincie en in ieder geval de gemeente Groningen hebben beleid om moeilijk plaatsbare werkzoekenden geplaatst te krijgen bij bedrijven die werken voor hen uitvoeren. ("social return")

2.3.2.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Allereerst dient er duidelijkheid te komen over de pga-contouren en over de nieuwe normen. Dit is rand voorwaardelijk voor een verdere programmatische aanpak. De OG moet op basis van de nieuwe getoetste en gedragen PGA-contouren een regionaal programma maken voor het ontruimen, versterken en opkopen van woningen. Het is gewenst om dit op regionaal niveau te doen opdat de prioriteiten vanuit een brede gebiedsgerichte context kunnen worden geformuleerd.

Gezien de alom gewenste snelle helderheid over werkelijk te verwachten risico's en impact adviseren wij dat de Nationaal Coördinator een versnelling bewerkstelligt in de lopende onderzoeken, zodanig dat het Meerjarenprogramma hier ook in de volle breedte over kan beschikken. Dat betekent dat alle onderzoeken hierover uiterlijk 1 augustus klaar moeten zijn.

Tevens voert de OG flankerende regelingen uit. Als belangrijke noemen we:

- Regeling waardevermeerdering
- Uitkoopregeling
- Vergoeding meerkosten nieuwbouw
- Compensatiedaling woningwaarde
- Garantstellingsfonds voor achterstallig onderhoud
- Regeling schadeloosstelling voor bouwwerken zonder woonbestemming

De regelingen moeten er mede toe leiden, dat het eigenaren en bewoners daadwerkelijk worden geholpen om het heft in eigen hand te nemen. Dit aspect wordt uitgewerkt in opdracht 8.

Gemeenten kunnen dit kader en deze regelingen dan benutten om op lokaal niveau samen met dorpen en maatschappelijke partners tot maatwerkoplossingen te komen. Lokale kracht en dus leefbaarheid wordt georganiseerd en versterkt en door deze aanpak ontstaat de grootste kans op synergie en draagvlak. Hier kan werk worden gemaakt van een nieuwe rol van de overheid. Waar nodig faciliteert de OG dit proces.

Wezenlijke belemmering voor het herstel van vertrouwen is, dat de NAM een bepalende rol heeft bij de schadebeoordelingen. Zowel direct als via de relatie met het CVW. Het moet volstrekt duidelijk zijn, dat de NAM altijd volledig aansprakelijk blijft voor herstel van schade. Maar dat betekent niet, dat de NAM ook een rol heeft bij te maken afwegingen over de uitwerking. Dat is een overheidstaak, waarvoor de Overheidsdienst is aangewezen. Er is zeer weinig vertrouwen dat de aanpak van de schades echt zal verbeteren als de huidige situatie zo blijft. Van herstel van vertrouwen kan pas sprake zijn als de schadeafhandeling goed gaat verlopen. Belangrijk is te onthouden dat zelfs een perfect verlopen herstelprocedure voor de bewoner een ongevraagde overlast is geweest. Daarbij is tevens het besef van belang dat de NAM tot in de lengte van dagen aansprakelijk en vreantwoordelijk blijft voor het schadeherstel. Als het gaat om de regie op versterkingsproces dan is de Overheidsdienst Groningen hiervoor verantwoordelijk, als opdrachtgever naar het CVW (toe).

In het aanvullend akkoord zijn afspraken gemaakt over samenloop van aardbevingsschade met gebreken als gevolg van eigen handelen. Maar die afspraken worden in de praktijk niet vanuit de goede grondhouding uitgevoerd. De grondhouding wordt beoordeeld als geld gestuurd in plaats van gericht op snelle en ruimhartige afhandeling. Samenloop met "eigen gebrek", verschil in behandeling tussen bovengrondse en ondergrondse schade, ingrepen in monumentale panden en onderscheid tussen schade door bodemdaling en schade door aardbevingen worden als belangrijke hobbels ervaren. Deze hobbels moeten zo worden weggewerkt, dat de schadeafhandeling in een proces vlot en integraal kan verlopen. Het onderscheid bovengronds / ondergronds of aardbeving / bodemdaling is voor inwoners niet relevant. Dit moeten overheid en NAM oplossen. Belangrijk uitgangspunt hierbij is dat er ruimhartigheid betracht zal worden richting de burger maar dat daar wel een grens aan is, zoals ook is vastgelegd in het Burgerlijk Wetboek. Er kan aanspraak worden gemaakt op beschikbare gelden en regelingen, maar dit moet wel de toets van billijkheid en redelijkheid kunnen doorstaan.

Informatie over de schademeldingen is niet goed toegankelijk. Dit is ongewenst. Deze informatie moet beschikbaar zijn voor de inwoners en organisaties opdat zij op basis daarvan hun eigen keuzes kunnen maken en voor de overheden opdat zij hun rollen in verband met veiligheid en ruimtelijke ontwikkeling naar behoren kunnen invullen.

De aanpak van 43 Jarino woningen in Loppersum kan leiden tot een scherp beeld van de gewenste regelingen. Daarbij tevens aandacht voor de tijdige realisatie van tijdelijke huisvesting. Per kern zou een carrousel moeten worden opgezet die begint bij de bouw van nieuwe bevingbestendige en liefst duurzame woningen, die kunnen dienen voor de opvang van de eerste uitplaatsingen. Bewoners die definitief uitgeplaatst moeten worden kunnen natuurlijk daar ook definitief blijven.

Er is grote behoefte aan duidelijkheid omtrent de mogelijke regelingen van aankoop, sloop, versterken en verduurzamen, tijdelijke huisvesting etc. van particuliere woningen en andere panden. Een goed toegankelijk Informatie- en Adviescentrum kan hierin helpen.

Rampenplannen moeten worden aangepast op het mogelijk voorkomen van een aardbeving met calamiteuze gevolgen. Vooral rondom de chemische industrie is dit een majeur aandachtspunt. Als er zich een calamiteit voordoet moet opvang zijn geregeld. Scholen moeten als veiligheidsopvang worden opgenomen. Het is wenselijk dat de Overheidsdienst toetreedt tot de Veiligheidsregio zodat ze direct de belangen van Kansrijk en Aardbevingsbestendig Groningen kan behartigen.

Het vele werk dat moet gebeuren biedt kansen om ook moeilijker plaatsbare werkzoekenden uit de regio aan het werk te krijgen. Uit het programma zal veel werk voortvloeien dat moet worden aanbesteed, onder andere door het CVW. De samenwerkende gemeenten zouden dit social returnbeleid doortrekkend voor de gehele regio een pool kunnen vormen met kandidaten, die door opdracht nemende bedrijven worden ingezet. De OG kan hierin een faciliterende rol spelen.

2.3.2.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

Herstel van vertrouwen staat voorop. Dat kan alleen worden gerealiseerd als op korte termijn zichtbare resultaten worden geboekt in de kwaliteit van de schadeafwikkeling. Dat zou bij voorbeeld als volgt kunnen:

1. Zorg ervoor dat alle schademeldingen die nu nog bij de NAM liggen eind 2015 uitvoering gereed zijn.
2. Zet in op een task force voor complexe gevallen, waarin CVW, OG en corporaties casemanagement opzetten en hieruit leren.
3. Zorg ervoor dat eind 2015 alle regelingen klaar zijn die nodig zijn voor adequate schadeafhandeling.
4. Zorg ervoor, dat bewoners met meer dan lichte schade worden door zaakbegeleiders worden ontzorgd via de drieslag: schadeherstel, bouwkundig versterken en verduurzamen.
5. Stel een nieuwe procedure vast voor afhandeling van geschillen. Sneller, simpeler en onafhankelijk.

Speerpunt voor de OG in de komende periode moet zijn, dat:

1. Schadeherstel inclusief complexe gevallen wordt versneld en verruimd en
2. Informatie over contouren en normen transparant beschikbaar is en dat er snel duidelijkheid wordt gecreëerd. Zolang dat er niet is kan niet gericht worden geprogrammeerd. Voor zowel de contouren als voor de normen is daarbij van belang dat er inhoudelijk vertrouwen en draagvlak voor is dat veiligheid dragend criterium is geweest. Een norm die afwijkt van wat landelijk gebruikelijk is zal het vertrouwen verder terugwerpen.

Indien voor 1-1-2016 geen voldoende afhandeling plaatsvindt, dient de OG de uitvoering over te nemen.

Tweede speerpunt is, dat beoordeling van schade en toekomstbestendigheid een zaak moet zijn van het publieke domein en niet van de NAM, hoewel de NAM wel aansprakelijk en verantwoordelijk blijft voor schade herstel. Het CVW moet daarom worden losgekoppeld van de NAM en direct of indirect gepositioneerd worden in relatie tot de OG. De NAM moet zo snel mogelijk naar een aangepaste rol.

De OG stelt een projectgroep in die voor 1-1-2016 met een voorstel komt voor een organisatie die in nauwe samenwerking met gemeenten, corporaties en andere betrokken partijen de uitvoering aanpakt van het ontruimen, versterken en opkopen van woningen. Prioriteitstelling dient op dit regionale niveau plaats te vinden. De OG faciliteert gemeenten bij het ontwikkelen van maatwerkoplossingen op lokaal niveau.

De organisatievorm van een IAC (informatie en advies centrum) en de positionering zal dienen te worden opgepakt in nauwe relatie met of onder verantwoordelijkheid van de OG.

Onderzocht moet worden of een directere koppeling aan de uitvoeringsorganisatie de beste vorm is of juist een algemeen toegankelijk informatie en adviesbureau.

Om een regio dekkende aanpak voor social return georganiseerd te krijgen faciliteert de OG de gemeenten met het ontwikkelen van een gemeenschappelijke aanpak. Het vormen van een pool kan hiervan onderdeel zijn. Uitgangspunt is, dat inschakeling van moeilijker plaatsbare werkzoekenden regel is bij het uitvoeren van werken voor overheden in verband met kansrijk en aardbevingsbestendig Groningen.

Veiligheidsregio Groningen:

- Overheidsdienst deelnemer maken van de Veiligheidsregio.
- Aanpassing rampenplan en veiligheid protocollen voor 1-1-2016.

2.3.3. Deelprogramma: wonen

2.3.3.1. Woningmarkt algemeen

2.3.3.1.1. Operationele doelen woningmarkt:

- Bewoners, ondernemers, gebruikers en eigenaren kunnen gebruik maken van een volledig pakket aan regelingen en maatregelen die hen in staat stellen hun woning/gebouw te herstellen, te versterken en gelijktijdig duurzaam en toekomstbestendiger te maken,
- Keuzevrijheid voor eigenaren in het gebied om zelf te kunnen afwegen (bij het al dan niet blijven in het gebied, huur/koop, doorstromen naar ander type woning etc.), is het leidend beginsel bij alle maatregelen die moeten worden genomen.
- Vraag en aanbod op de regionale woningmarkt worden op elkaar afgestemd. Het woningaanbod moet passen bij de (toekomstige) vraag. Doel is een relatief ruime woningmarkt, maar de leegstand moet niet boven de 5% uitkomen.
- Het realiseren van nieuwbouw, uiteraard zo goed mogelijk afgestemd op de (toekomstige) marktvrage, zal op duurzame¹ aardbevingsbestendige² en levensloopbestendige³ wijze moeten gebeuren en het moet tevens ruimte kunnen bieden aan tijdelijke huisvesting voor mensen die hun huidige woning (tijdelijk) moeten verlaten i.v.m. versterkingsopgave.
- De grootscheepse energietransitie waarvoor deze regio als pilot geldt, betekent dat bij elke (hierna genoemde) versterkingsopgave 'nul-op-de-meter' tegelijkertijd wordt ingezet
- Het realiseren van een veilige en aantrekkelijke woonomgeving.

2.3.3.1.2. Bestaande plannen en programma's

Absolute prioriteit is er voor te zorgen dat de mensen zo snel mogelijk veilig kunnen wonen in het aardbevingsgebied. Bewoners moeten de kans hebben hun woning te verlaten als zij daar onveilig wonen en versterking voorlopig niet mogelijk is. Dit betekent dat er op basis van de nieuwe PGA-contouren een regionaal programma moet komen voor het ontruimen, versterken en opkopen van woningen. Dit moet de Overheidsdienst Groningen gaan trekken, vanzelfsprekend in nauw overleg met de gemeenten en de corporaties.

Voor aardbevings schade en herstel is in principe de NAM/CVW op dit moment aan zet. Voor kleine schade aan woningen (oppervlakkige scheuren) is inmiddels via het CVW een werkstroom op gang gekomen, die dit redelijk afhandelt. Een eerste klanttevredenheidsonderzoek (Custumeyes, CVW bewonersonderzoek Schadeherstel) geeft dit aan. Daarbij moet worden aangetekend dat nog niet gemeten is op daadwerkelijk schadeherstel.

¹ Definitie duurzame woning (nul-op-de-meter)

² Definitie aardbevingbestendige woning

³ Definitie levensloopbestendige woning

De Dialoogtafel signaleert evenwel grote problemen bij grotere schades, schade aan fundamenteën, schade bij bedrijfsgebouwen en bij complexe schades. Dit geldt zowel in de aard en omvang van vergoedingen, de trage afhandeling als in de begeleiding van mensen. De Dialoogtafel heeft voorstellen gedaan hoe dit te verbeteren. Dit houdt in:

1. Loskoppeling van de NAM
2. De OG stelt heldere kaders en termijnen voor breedte en afhandeling door het CVW en neemt complexe schadeafhandeling over als dit niet binnen een half jaar is naar tevredenheid van bewoners is opgelost dit over te nemen.

Er liggen ook diverse voorstellen voor opkoop- en andere regelingen en fondsen.

Voor de DEAL gemeenten is in 2012 een Woon- en Leefbaarheidsplan opgesteld met als onderdeel een woningmarktanalyse, onderzoek kwaliteit woningvoorraad en een huishoudenprognose. Op basis van deze onderzoeken is door de gemeenten en corporaties een woningbouw/sloop/verbeterprogramma opgesteld. Dit programma wordt jaarlijks bijgesteld. De aardbevingen vereisen een ingrijpende aanpassing van deze programma's. Daarom wordt voor de G9 een regionaal woningmarkt onderzoek uitgevoerd, dat in samenhang met de regionale huishouden-prognose kan worden vertaald in een regionale woningmarktanalyse. Dit onderzoek wordt uitgevoerd door OTB/TU Delft in opdracht van de Dialoogtafel. Resultaat wordt verwacht in het najaar van 2015. Het nieuwe woningmarkt onderzoek (TU Delft/provincie) moet inzicht geven in het gewenste woningmarktbeleid: krimp, woonvoorkeuren, sloop/nieuwbouw, verhouding koop/huur etc.

Voor de gemeenten die deel uitmaken van de regio Groningen-Assen (Groningen, Bedum, Ten Boer, Winsum, Hoogezand en Slochteren) wordt door Companen een regionale woningmarktanalyse uitgevoerd.

2.3.3.1.3 Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

De lopende onderzoeken van OTB en Companen moeten een beleidsmatige vertaalslag krijgen en leiden tot een regionale woningmarktvisie. Die visie moet duidelijkheid bieden over de per gemeente of per regio te verwachten toekomstige woningvraag naar woningtypologie en huur/koop. De woningvraag moet worden gekoppeld aan gegevens omtrent de bevingingsgevoeligheid van de bestaande voorraad en de kosten die gemoeid zijn met het versterken van de woningvoorraad. Aan de hand van deze gegevens kan per gemeente een sloop/nieuwbouw/verbeteringsprogramma worden gemaakt. Aan een regionale woningmarktvisie mag echter geen absolute waarde worden gehecht. De woningmarkt is door de aardbevingsproblematiek zodanig in beweging dat we moeten werken met een hoge mate van flexibiliteit en aanpasbaarheid.

Het onderzoek van OTB richt zich op de G9, dat betekent dat voor drie gemeenten het effect van de aardbevingen op de woningmarkt nog niet kan worden gemeten, dat geldt voor Groningen, Menterwolde en Hoogezand. In die gemeenten zou alsnog een vergelijkbaar onderzoek moeten worden uitgevoerd.

Alle gedegen onderzoeken ten spijt is het van belang goed de vinger aan de pols te houden, bij bewoners, corporaties, makelaars, gemeenten om bijtijds te kunnen inspelen op de ontwikkelingen in de markt. Een aanpak waarbij per kern, samen met de bewoners plannen worden ontwikkeld verdient de voorkeur.

Voor de kernen waar sprake is van sloop of intensieve versterking van de woningvoorraad moet ruimte worden gecreëerd om op voorhand nieuwe woningen te realiseren die bestemd zijn voor tijdelijke huisvesting. Daarvoor moet binnen de provinciale richtlijnen ruimte worden gemaakt.

2.3.3.1.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

Voor het uitwerken van het deelprogramma wonen, algemeen, zijn de volgende acties nodig:

- Uitvoeren regionale woningmarktanalyses en op basis daarvan bepalen wat de toekomstige regionale woningvraag is, kwantitatief en kwalitatief, met aandacht voor de specifieke kenmerken van de woningvraag binnen de regio. Gewenste input voor deze analyses:
 - aangepaste bevolkingsprognoses, rekening houdend met krimp vanwege belevingsproblematiek, actie: provincie
 - inzicht in belevingsbestendigheid per woningencategorie (in GIS) en kosten voor versterken en verduurzamen;
 - inzicht in de huidige en toekomstige woningvraag naar woningtype en huur/koop, rekening houdend met belevingsproblematiek.
 - voortdurend en intensief monitoren, daarbij goed luisteren wat er onder de bewoners speelt.
- Bepalen woningmarkt regio's, voorstel: DEAL (Delfzijl, Eemsum, Appingedam, Loppersum) BWM(Bedum, Winsum, de Marne) + Ten Boer, Groningen, HMS (Hoogezand, Menterwolde, Slochteren.(over Ten Boer is in principe ook een combinatie met Groningen mogelijk.)
- Bepalen prioriteit m.b.t. woningmarktverkenning, voorstel: DEAL als eerste.
- Uitvoeren aanvullend onderzoek woningvraag/aardbelevingsproblematiek (OTB/TU Delft) voor: Groningen, Hoogezand en Menterwolde.
- Uitvoeren monitoring woningmarkt (opgave 5)
- De grootscheepse energietransitie, waarvoor deze regio als pilot geldt, betekent dat bij elke versterkingsopgave 'nul-op-de-meter' tegelijkertijd wordt ingezet. Per type woning moet duidelijk worden hoe en tegen welke kosten dat gerealiseerd kan worden en wie de extra kosten draagt.
- Eigenaren van vastgoed moeten hun eigen afweging kunnen maken over wat te doen, al dan niet blijven in het gebied, huur/koop, doorstromen naar ander type woning etc. Deze keuzevrijheid vereist duidelijke informatievoorzieningen, bewoners moeten weten waar ze aan toe zijn en wat de verschillende keuzemogelijkheden voor hen betekenen.
- Dorpsgemeenschappen worden uitgenodigd gezamenlijk plannen te ontwikkelen voor het versterken en verduurzamen van hun dorp, met tevens aandacht voor het ontwikkelen van onderling zorg, energietransitie en samenlevingsopbouw.

- Naast kwalitatieve en kwantitatieve analyses zou ook overal een financiële analyse van gehanteerde kerngetallen moeten gebeuren

2.3.3.2. Sociale huur

2.3.3.2.1. Operationele doelen sociale huur

- Versterken⁴ en verduurzamen van de toekomstbestendige sociale huurwoningvoorraad en sloop van de voorraad die niet toekomstbestendig is.
- De corporaties zetten in op een versterkingsprogramma van 1500 woningen per jaar en een sloop/nieuwbouwprogramma van .. per jaar (omvang nader te bepalen, mede afhankelijk van woningmarkt onderzoek en pilots).

2.3.3.2.2. Bestaande plannen en programma's

De corporaties binnen de G9 herijken hun strategisch voorraadbeleid op basis van bevingsproblematiek. In overleg met NAM/CVW, EZ en BZK wordt een pilot uitgevoerd, gericht op zgn. Martini woningen, een woningtype gebouwd in de jaren 60-70, waarvan de corporaties willen weten met welke methoden en tegen welke kosten dit type woning bevingsbestendig en duurzaam kan worden gemaakt. Het gaat voor de periode 2015-2016 om 150 woningen.

Daarnaast kennen de corporaties in verschillende gemeenten omvangrijke herstructureringsprogramma's, vooral gericht op sloop, nieuwbouw en/of woningverbetering als gevolg van krimp, verhuurbaarheid en/of kwaliteit woningvoorraad. De belangrijkste:

- Hoogezand: sloop van 500 woningen in Gorecht-West door Lefier, gevolgd door nieuwbouw. Appingedam: herstructurering Opwierde-Zuid, vooral woningverbetering en beperkt sloop (550 woningen)
- Delfzijl: sloop van enkele honderden woningen in Delfzijl-Noord en Tuikwerd

Bij de overige gemeenten gaat het om veel kleinschaliger programma's. Op dit moment zijn alle projecten door de corporaties stilgelegd, met uitzondering van Hoogezand, in afwachting van de uit te voeren pilot.

2.3.3.2.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Er wordt op dit moment in discussies over de bevingsproblematiek vooral gefocust op de kant van het vastgoed. De vraag is echter wat de aardbevingsproblematiek betekent voor de vraag naar woningen? De versterkingsopgave baart grote zorgen, mensen moeten hun huizen uit, wat betekent dat voor de sociale verbanden? Zorg er voor dat er in elke kern waar wordt verbeterd of gesloopt wisselwoningen beschikbaar zijn, echter: hoe krijgen we die tijds beschikbaar en wie betaalt ze. Omdat het beschikbare woningaanbod wordt gebruikt als wisselwoning is er onvoldoende ruimte binnen de bestaande voorraad voor starters.

Er is sprake van een spanningsveld. Wanneer ga je vernieuwbouwen? Waar ligt het omslagpunt van vernieuwbouw naar sloop/nieuwbouw. Voorwaarden scheppen voor het van oud naar nieuw doorstromen bij een zelfde woonlastenniveau. De nieuwe wet Passend

⁴ Definitie van versterken aan de hand van voorbeelden per woningtype

Toewijzen die vermoedelijk ingaat per 1-1-2016 bemoeilijkt dit. 95% van de toewijzingen moeten gereserveerd zijn voor minder dan € 576,- aan huur (bij een- en twee persoons huishoudens) en € 618,- bij huishoudens met 3 of meer personen, terwijl er meer huur gevraagd zou moeten worden rekening houdend met extra kosten sloop/nieuwbouw.

Om dat te voorkomen zouden de huren gelijk moeten blijven en moeten de kosten die gemoeid zijn met vernieuwbouw en sloop/nieuwbouw door het Rijk/NAM vergoed moeten worden aan de corporaties.

De coöperaties hebben op basis van de pilot aangegeven dat we rekening moeten houden met de volgende kosten:

- versterken bestaande woning: 68.000,- + 37.000 voor NOM⁵= 115.000,- (kosten NAM/EZ)

- sloop en nieuwbouw: kosten NAM/EZ: 110.000,- (aardbevingsbestendig en NOM)

Bij een versterkings-/verduurzamingsopgave van 1500 woningen per jaar komen we op een bijdrage NAM/EZ van ca. 165 mln.

Bij de sloop/nieuwbouw variant wordt het tevens mogelijk om levensloopbestendige woningen te realiseren. Volgens de coöperaties geldt bij de versterkingsvariant als uitgangspunt voor de bewoners tijdens de verbouwing in hun woning kunnen blijven wonen, er wordt dus vanaf de buitenkant versterkt en geïsoleerd. Voordeel: sociale gemeenschap blijft zo goed mogelijk in stand en geen kosten voor tijdelijke huisvesting.

Inzetten op imago verbetering. Bewoners vasthouden door daadwerkelijk resultaten te laten zien. Woningen mooi, versterkt, maar ook gevoel van ruimhartigheid merkbaar laten zijn in de vorm van goede regelingen. Schadeprocedure en compensatie waardedaling beter laten lopen, NAM helpen, knopen doorhakken. Aanjagers aanstellen, ambassadeurs het gebied in sturen. Corporaties en CVW kunnen bijv. op basis van pilot 150 woningen als vliegwiel fungeren, ervaringen delen met particuliere woningeigenaren. Misschien vergelijkbare financiële arrangementen via (zelfde) aannemers aan particulieren aanbieden. Denk eerder in aanpassingen in fiscaliteit, BTW compensatiefonds dan in subsidieregelingen. Dat is interessanter en belangrijker. Levert minder sprokkelwerk op.

2.3.3.2.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- Corporaties maken een analyse van hun woningvoorraad en bepalen de mate van toekomstbestendigheid aan de hand van de vraag-aanbod analyse en aan de hand van mogelijkheden voor versterking en verduurzaming, op basis van lopende pilotprojecten en op basis van lange termijn inzichten in de veranderde woningbehoefte in vergrijzend gebied.
- NAM/EZ/andere ministeries zorgen voor de kosten van versterking en verduurzaming, zodat nul op de meter en levensloopbestendigheid mogelijk wordt.
- Corporaties wordt gevraagd programma's in te dienen voor het beschikbaar krijgen van wisselwoningen in nader te bepalen kernen, onrendabele top gaat op kosten van de NAM.
- Corporaties dragen bij aan onderzoek hoogbouw (opgave 18).
- Corporaties dragen bij aan de internationale bouwtenoonstelling (opgave 16).
- Corporaties organiseren met hun bewoners interactieve bijeenkomsten over hun toekomstig wonen en samenleven

⁵ NOM= Nul op de Meter

2.3.3.3. Particuliere woningvoorraad

2.3.3.3.1. Operationele doelen Particuliere woningvoorraad

- Versterken en verduurzamen van de toekomstbestendige particuliere woningvoorraad en het mogelijk maken van opkoop en sloop van de voorraad die niet toekomstbestendig is.
- Per jaar minimaal 1500 woningen versterken en verduurzamen in het centrale bevingengebied.
- Het faciliteren met kennis, informatie en ondersteuning van eigenaren en bewoners bij het maken van individuele en collectieve keuzen m.b.t. hun eigen woningsituatie. (en/of de uitwerking hiervan toevoegen : relatie project 8.
- Bewoners, ondernemers en eigenaren kunnen gebruik maken van volledig pakket aan maatregelen die hen in staat stellen zelf hun woning aan te pakken

2.3.3.3.2. Bestaande plannen en programma's

De aanpak van de particuliere voorraad vormt voor de meeste gemeenten een lastige opgaven. In de krimpgemeenten zien we veel slechte woningen (rotte kiezen), hoge leegstandscijfers (5-7%) en mede door de aardbevingen een verdieping van de problematiek. Voor de aanpak van de particuliere voorraad is samen met de provincie een gerichte aanpak ontwikkeld: het Gronings Gereedschap. Bij deze aanpak, in eerste instantie gericht op rotte kiezen, zien we een nauwe samenwerking tussen makelaars, banken, corporaties en overheden. Knelpunt blijft de voeding van een regionaal opkoop/verbeter fonds.

De aardbevingen zorgen voor een verscherping van de problematiek, het aantal slechte, bouwvallige woningen neemt toe, evenals de leegstand.

2.3.3.3.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Bewoners zijn op dit moment vaak machteloos om na aardbevingsschade hun woning zelf in voldoende mate aan te pakken of bijvoorbeeld nieuw te bouwen. Het zorgen dat mensen het heft in eigen hand kunnen nemen zowel financieel als qua kennis, ondersteuning en belemmeringen in bestemmingsplannen, vraagt om een volledig pakket aan ondersteuning. We verwijzen ook naar opgave 8 (Handelingsperspectief eigenaar-bewoners) waaruit een breed scala van faciliterende maatregelen zullen komen.

Daarnaast maken gemeenten zich zorgen over aankoop particuliere woningen door NAM, vrezende voor gaten in de beschermde/waardevolle dorpskernen na sloop.

Gemeenten hebben onvoldoende greep op de bevingegevoeligheid van woningen en overige panden en de te hanteren contouren/bouwnormen. Het is zeer gewenst dat de beschikbare gegevens van NAM en CVW over de bevingebestendigheid en schadeproblematiek beschikbaar komen en dat de bevingescontouren met bijbehorende bouwnormen bekend worden. Daarnaast is inzicht in de toekomstige behoefte aan (typen) woningen, innovatieve energiemaatregelen en mogelijkheden voor levensloopbestendig maken van woningen belangrijk. Met die gegevens kunnen gemeenten en corporaties hun strategisch voorraad

beleid vormgeven en kunnen particuliere woningeigenaren ook gefundeerd tot eigen keuzen komen. Voor iedereen wordt het daarmee mogelijk een koppeling te maken met de woningmarkt opgave (krimp, energieneutraliteit en andere kwaliteiten van de woningvoorraad). Vooral voor gemeenten met een forse transitieopgave kunnen dit relevante gegevens zijn. Ter illustratie: Delfzijl kiest in haar transitieopgave nu voor sloop van enkele hoogbouw, portiek etage flats en tevens voor enkele bloemkoolbuurtjes. Maar het kan best zijn dat die bloemkoolwijken veel minder kwetsbaar zijn voor bevingen dan andere buurten. En dan ligt een heroverweging van de transitieopgave voor de hand. Een ander voorbeeld: Appingedam kiest voor intensieve herstructurering van Opwierde-Zuid (bloemkool, 550 woningen): structuurverbetering, beperkte sloop, versterken en verduurzamen van bestaande panden. De vraag is echter of dat zinvol is, als blijkt dat in financiële zin beter kan worden gekozen voor volledige nieuwbouw.

2.3.3.3.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- Door de NAM/CVW en onafhankelijke adviescommissies moet per type woning in beeld worden gebracht wat de mate van kwetsbaarheid is en wat de versterkings- en verduurzamingskosten gemiddeld zijn, afhankelijk van de ligging t.o.v. de pga-contour.
- Bepalen van de mate van toekomstbestendigheid van de woningvoorraad per kern op basis van regionale woningmarktanalyse, bevingbestendigheid, monumentale waarde, beschermd dorpsgezicht en bouwnormen/bevingscontouren. Bepalen van verschillende pilots (dorpen of buurten) voor een dergelijke analyse en het uitwerken van een sloop/nieuwbouw programma van niet toekomstbestendige koopwoningen. Voorstel: uitvoeren van een aantal pilots verspreid over het totale aardbevingsgebied, dus niet alleen de kern Loppersum, maar bijvoorbeeld ook Opwierde-Zuid (Appingedam), Onderdendam (Bedum) en dorpen in andere gemeenten;
- Eigenaren van toekomstbestendige koopwoningen worden gefaciliteerd in het versterken en verduurzamen van hun woningen, onder andere door de inzet van "het Gronings Gereedschap" en aanvullend instrumentarium (opgave 7,8,9,10,11)
- Eigenaren van niet-toekomst-bestendige koopwoningen worden benaderd voor sloop en herhuisvesting en, afhankelijk van de vraag, vervangen door duurzame en levensloopbestendige nieuwbouw. Het is daarbij van belang dat nieuwbouw in de buurt van te slopen woningen worden gebouwd, zodat de sociale samenhang in stand kan blijven.
- Verbinding leggen tussen versterking huur- (corporaties) en koopwoningen bij vergelijkbare woningtypologie.
- Voldoende wisselwoningen beschikbaar krijgen, samenwerking met corporaties en anderen (makelaars; particuliere verhuurders) ondernemers die tijdelijke woningen neer kunnen zetten ..
- Elke gemeente maakt in overleg met bewoners een zoneringsplan per kern, voor eind 2015, daarin wordt de waardevolle, robuuste structuur van een kern ingekaderd. Binnen dat kader moet aankoop door NAM plaatsvinden in overleg met de gemeente, hier alleen sloop gevolgd door nieuwbouw.

2.3.4. Deelprogramma Onderwijs, Zorg, Welzijn en overige maatschappelijk voorzieningen

2.3.4.1. Operationele doelen

- Er is een effectieve, slagvaardige en opschaalbare calamiteitenorganisatie.
- Het opgroeien van een veerkrachtige toekomstgeneratie met kansen vraagt om krachtige en breed gekwalificeerde kindcentra (Multifunctionele gebouwen). Door koppeling van de versterkingsopgave van (onveilige) scholen, energiemaatregelen én kwaliteit van onderwijs en opvang, wordt een betekenisvolle stap naar de toekomst gemaakt, waarbij de basis wordt gelegd naar doorstroming naar het voortgezet onderwijs.
- Een dubbel doel wordt gediend door in een nader te bepalen aantal centrumgemeenten te voorzien in MFA-'s in combi met sport en calamiteitenopvang.
- In 2025 zijn alle school- c.q. multifunctionele gebouwen duurzaam en aardbevingsbestendig. In 2016-2017 worden de bestaande toekomstbestendige gebouwen versterkt en NoM. Indien nieuwbouw noodzakelijk is, wordt dat tussen 2017 en 2025 gerealiseerd.
- Herstructurering medische en zorgvoorzieningen, afstemming vraag en aanbod op de demografische ontwikkelingen en nieuwe innovatieve vormen van zorg. Kansen grijpen als het aardbevingsbestendig maken van zorg vastgoed zich voordoet, zodanig dat voor de diverse doelgroepen meer zelfredzaamheid en keuzeperspectieven ontstaan
- In 2025 zijn alle intramurale voorzieningen aardbevingsbestendig en duurzaam. Aanpak van minimaal 2 gebouwen per jaar.
- Herstructurering sport- en recreatievoorzieningen door afstemming vraag en aanbod en het realiseren van duurzame en aardbevingsbestendige zoveel mogelijk multifunctionele gebouwen. Alle intensief gebruikte voorzieningen zijn in 2025 aardbevingsbestendig.
- Herstructurering sociaal-culturele voorzieningen, en cultureel erfgoed door afstemming vraag en aanbod en het realiseren van duurzame en aardbevingsbestendige gebouwen. Alle intensief gebruikte gebouwen zijn in 2025 aardbevingsbestendig.
- Herstructurering overig maatschappelijk vastgoed door afstemming vraag en aanbod en het realiseren van duurzame en aardbevingsbestendige gebouwen. Alle intensief gebruikte gebouwen zijn in 2025 aardbevingsbestendig.

2.3.4.2. Bestaande plannen en programma's

2.3.4.2.1. Zorg en welzijn

Binnen het zorglandschap vinden ingrijpende veranderingen plaats. De WMO 2015 en de Participatiewet 2015 regelen dat mensen zo lang mogelijk thuis kunnen blijven wonen met woningaanpassing, thuiszorg, dagbesteding, mantelzorg en wijkverpleging. Als mensen 24 uur per dag (verpleeg-) zorg nodig hebben, is opname in een intramurale instelling mogelijk.

Deze veranderingen in de financiering van de zorg hebben gevolgen voor het zorgvastgoed en voor de woningen. De bestaande verzorgingshuizen verliezen geleidelijk hun functie. Er is de laatste jaren al sprake van leegstand en sluiting van huizen, zoals in Warffum. Die trend zal zich voortzetten. In sommige gevallen kan een verzorgingshuis worden omgebouwd tot verpleeghuis. Door de vergrijzing zal het aantal verpleeghuisplaatsen sterk toenemen. Voor het zorgvastgoed geldt dat er een transitieplan is gemaakt voor de DEAL en BMW gemeenten: Masterplan 3.1., onder regie van *InVoorZorg*. Echter daarbij is nog geen rekening gehouden met de aardbevingsproblematiek. De HMS gemeenten hebben eveneens te maken met transitie, verschillende verzorgingshuizen hebben leegstand. Er is echter nog geen transitieplan. Daarnaast is het Zorg Innovatie Forum op diverse plekken actief in stad en regio om vernieuwingen van onderop te stimuleren. Zij hebben een notitie *Zorg Zonder drempels* en een Innovatieagenda voor deze verkenning gemaakt, waarin de koppeling wordt bepleit tussen de zorgopgaven en vernieuwingen en de aanpak in het kader van schade, herstel en versterking.

De wens c.q. noodzaak van langer thuis wonen stelt eisen aan de woningen. Van de woningvoorraad van de corporaties is 25% levensloopbestendig en uit de gegevens van de monitor van de Eemsdelta blijkt dat ca. 80% van de bestaande woningvoorraad goed aanpasbaar is voor het bewonen met een fysieke handicap. Desondanks verdient het aanbeveling bij het realiseren van nieuwbouw deze levensloopbestendig uit te voeren. De noordelijke provincies hebben een voortrekkersrol op het gebied van *Healthy Ageing*. Hier zijn de kennis daarover en de innovatieve initiatieven te vinden. De noodgedwongen opknapbeurt van veel huizen in het door aardbevingen getroffen gebied, bieden onverwachte mogelijkheden voor het zorgbestendig aanpassen van deze woningen aan de toekomst. Langer thuis wonen impliceert ook een goede zorginfrastructuur: thuiszorg, mantelzorg en wijkverpleging. En het vraagt ook meer sociale weerbaarheid bij bewoners.

Ook de medische zorg verandert. De ziekenhuislocaties Winschoten en Delfzijl worden in 2016/2017 gesloten en er komt een nieuw ziekenhuis bij Scheemda. De zelfstandige huisarts zal geleidelijk verdwijnen en opgaan in integrale eerste of anderhalve lijnsvoorzieningen. Dit zijn gezondheidscentra waar meerdere huisartsen, verpleegkundigen en mogelijk ook medisch-specialisten hun praktijk hebben. Deze "anderhalvelijnszorg" houdt het platteland

leefbaar: expertise van specialisten (de “tweede lijn”) wordt geïntegreerd met eerstelijnsfuncties. Dat betekent dat patiënten minder snel naar het ziekenhuis gaan voor bijvoorbeeld röntgenonderzoek, echografie of laboratoriumonderzoek. Het betekent ook dat patiënten sneller vanuit het ziekenhuis naar huis kunnen. Het is dus belangrijk dat ouderen en kwetsbare inwoners van het gebied in hun eigen huis uit de voeten kunnen.

2.3.4.2.2. Onderwijs

Onder regie van de G11 is een projectorganisatie sinds november 2014 samen met de NAM bezig om alle schoolgebouwen te onderzoeken op bevingsbestendigheid. In het najaar van 2015 ligt er per school een plan voor versterking en verduurzaming. Daarnaast speelt de herstructurering van het basisonderwijs, vanwege de sterke ontgroening in het gebied. Kleine scholen moeten sluiten en het beleid in DEAL en BWM gemeenten is om te investeren in grote integrale kindcentra in de centrumdorpen en regionale centra. Bij deze integrale kindcentra is de intentie om bijzonder en openbaar onderwijs onder een dak te brengen, bij voorkeur vindt fusie van bijzonder en openbaar onderwijs plaats. In de kindcentra vinden we naast de basisschool ook de peuteropvang, de buitenschoolse opvang, sport- en spelvoorzieningen, bibliotheek, ruimte voor muziekonderwijs, dans en toneel. De verschillende voorzieningen kunnen buiten de schooltijden worden gebruikt door andere organisaties. Een mooi voorbeeld van de beoogde integrale kindcentra vormt het in 2014 geopende Kindcentrum Op Wierde in Appingedam. Dergelijke integrale kindcentra zijn o.a. gepland in Delfzijl-West, Delfzijl-Noord, Uithuizen, Middelstum, Loppersum, Winsum, Ulrum, Bedum. De nieuw te ontwikkelen kindcentra moeten zodanig worden gebouwd dat ze tevens kunnen dienen voor het opvangen van gedupeerden bij calamiteiten, zoals hevige aardbevingen.

De beoogde herstructureringsoperatie kan nu versneld worden uitgevoerd. Per gemeente zijn zgn. transitietafels gevormd, daar wordt onder leiding van de verantwoordelijke wethouder overlegd met de onderwijsbesturen en andere maatschappelijke en sportorganisaties over het gewenste transitieprogramma. Inmiddels is in Loppersum een tijdelijke basisschool gebouwd voor zowel het openbaar als het christelijk onderwijs, omdat de bestaande gebouwen niet voldoende veilig bleken. Voor twee nieuw te bouwen basisscholen in Hoogezand zijn de bouwplannen op kosten van de NAM aangepast en worden de plannen nu bevingsbestendig gemaakt.

Het is de bedoeling dat alle schoolgebouwen die voldoende toekomstperspectief hebben worden versterkt en verduurzaamd op kosten van de NAM, dat moet in 2016-2017 gebeuren. Indien gekozen wordt voor nieuwbouw, dan zullen op korte termijn plannen worden ontwikkeld, uitvoering zal plaatsvinden in de periode 2017-2025. In vrijwel alle gevallen zal moeten worden geïnvesteerd in tijdelijke huisvesting van de scholen.

2.3.4.2.3. Overig maatschappelijk vastgoed

Bij maatschappelijke voorzieningen zoals sportaccommodaties, buurthuizen, sociaal-culturele voorzieningen, gemeentehuizen en dergelijke speelt eveneens de combinatie van belevingsproblematiek en de transitieopgave. Maatschappelijke veranderingen, vergrijzing en ontgroening zorgen er voor dat het gebruik van maatschappelijke voorzieningen verandert. Er zijn in de toekomst minder sportvoorzieningen nodig i.v.m. het dalende aantal kinderen, maar juist meer (dag)voorzieningen voor ouderen. Exploitatie problemen leiden er toe dat er behoefte is aan nieuwe of bestaande, energiezuinige gebouwen die voor meerdere doeleinden kunnen worden gebruikt. Scholen kunnen worden gebruikt voor buurtactiviteiten en monumentale kerken voor sociaal-culturele activiteiten (zie Kabzael in Appingedam). De behoefte aan transitie van het maatschappelijk vastgoed en de noodzaak tot versterking en verduurzaming moeten in gezamenlijkheid worden aangepakt, dan ontstaat een win-win situatie en wordt er geen onnodig geld geïnvesteerd in het versterken van gebouwen die op korte termijn al geen functie meer hebben.

Verschillende gemeenten in de Eemdelta zijn al bezig met de transitie van het maatschappelijk vastgoed, zoals de kerken carrousel in Appingedam en herstructurering van de sportvoorzieningen in Delfzijl.

2.3.4.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

De opgave voor alle voorzieningen in de krimpende regio ligt sterk in het sector overstijgend kijken naar de totale toekomstvraag vanuit de verschillende bevolkingsgroepen en bundeling en integratie van het aanbod in goede veilige gebouwen waar meervoudig gebruik van kan worden gemaakt. Zeker als ten gevolge van de aardbeving(risico's) op bepaalde plekken nieuwbouw moet worden geregeld, zal naar bundeling van voorzieningen gezocht moeten worden die op zo centraal gelegen plekken voor meerdere dorpen en een verscheidenheid van doelgroepen en functies kan dienen. Dit is de overall vraag waarin het meerjarenprogramma verder zal worden uitgewerkt. Dit zou kunnen leiden tot enkele goede Multifunctionele voorzieningen in het gebied met daaraan gekoppeld goede sportaccommodaties. Deze kunnen dan in principe ook een functie krijgen in de calamiteitenopvang.

Hierna schetsen we per deelsector de diverse extra acties.

2.3.4.3.1. Zorg en welzijn

Het zorgvastgoed (verzorgingshuizen, verpleeghuizen, ziekenhuizen, dagbestedingsaccommodaties, gezondheidscentra e.d.) is uitermate kwetsbaar voor aardbevingen. Enerzijds omdat het gebouwen betreft met vaak meerdere verdiepingen en anderzijds omdat zich in deze gebouwen vaak kwetsbare groepen bevinden. Daar komt bij dat het in veel gevallen om verouderde, slecht geïsoleerde gebouwen gaat.

Gezien de kwetsbaarheid van de gebouwen en van de doelgroep is het van het grootste belang dat er snel inzicht komt in de belevingsbestendigheid van de bestaande gebouwen. Bij

de aanpak van het vastgoed moet vervolgens ook worden gekeken naar de toekomstbestendigheid. Het Masterplan 3.1. van de BWM en DEAL gemeenten geeft een goed beeld van vraag en aanbod in de toekomst, maar houdt geen rekening met de bevingsbestendigheid. Daarom is herijking van het programma gewenst en kan het zijn dat moet worden besloten tot nieuwbouw indien versterken en verduurzamen leidt tot een te hoog kostenplaatje. Dat biedt vervolgens ook weer kansen om te investeren in nieuwe woonzorg concepten. Voor de HMS gemeenten is nog geen toekomstvisie voor de zorg beschikbaar. Voor die gemeenten ligt er de opgave een dergelijke toekomstvisie te ontwikkelen en daarbij tevens rekening te houden met de aardbevings-problematiek.

Om thuis te kunnen blijven wonen, hebben ouderen vooral behoefte aan een netwerk van mensen die klusjes in en om het huis kunnen doen. Ze zijn vaak al geholpen met praktische hulp. En een grootschalig zorgaanbod is daarbij niet per sé noodzakelijk. Er zijn immers inmiddels alternatieven. Technologie is daarin ondersteunend en onontbeerlijk tegelijk. Denk dan aan eHealth innovaties als zorg op afstand (via videoconsult), medicatie-begeleiding op afstand of slimme alarmopvolging, waardoor een bewoner snel hulp krijgt als hij is gevallen. Innovaties die beschikbaar zijn en in Groningen kunnen worden opgeschaald. eHealth is een goed hulpmiddel bij het verlenen van verantwoorde zorg.

Op deze manier kunnen bewoners langer thuis wonen. Dat is het maatschappelijke effect. Maar er is ook een economisch effect: Healthy Aging leidt tot innovaties en nieuwe zorgarrangementen leiden tot nieuwe diensten. Beiden betekenen: werk. Werk voor de bouw, de zorg, de techniek en de creatieve industrie. (Nb over het in stand houden van de sociale verbanden tijdens en na de versterkingsopgaven wordt verder ingegaan in de paragrafen leefbaarheid en wonen).

Tot slot: Wil je de leefbaarheid van het gaswinningsgebied veilig stellen, dan moet de infrastructuur op het gebied van ICT in orde zijn. Voor verantwoorde zorg op afstand zijn breed- band internet (tot aan en in de woning) en een betrouwbare mobiele dekking nodig.

2.3.4.3.2. Onderwijs

De NAM staat voor de kosten die gemoeid zijn met het versterken van schoolgebouwen en (indien nodig) voor de nieuwbouw. Op dit moment worden de extra kosten die moeten worden gemaakt voor verduurzamen en NoM niet gedragen door de NAM. Op dit punt is nader overleg tussen de Nationaal Coördinator en NAM/EZ noodzakelijk.

2.3.4.3.3. Overig maatschappelijk

Ook hier de zorg dat er wel middelen vrijkomen voor versterking, maar niet voor verduurzaming of NoM.

2.3.4.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- Onderzoek bevestigingsbestendigheid schoolgebouwen voor 1-7-2015, bouwplannen ontwikkelen voor 1-10-2015. Versterken en verduurzamen te handhaven panden voor eind 2017. Nieuwbouw voor 2025.
- Onderzoek naar de aardbevestigingsbestendigheid van de bestaand zorgvastgoed en koppelen aan nieuwe wensen en kansen van senioren en zorgafhankelijken. Bepalen toekomstperspectief van de bestaande gebouwen, koppelen aan de opgave voor hoogbouw (project 18). Alle voorzieningen in de regio worden voor 1-1-2016 onderzocht. Versterken te handhaven gebouwen in de periode 2016-2018. Nieuwbouw voor 2025.
- Instellen van een projectgroep die de nieuwe kansen en mogelijkheden bekijkt om tot enkele Multifunctionele accommodaties verspreid over de regio te komen die ook gekoppeld zijn aan sportaccommodaties en calamiteitenopvang.
- Onderzoek naar aardbevestigingsbestendigheid en toekomstperspectief cultureel erfgoed zie fysieke pijler(4)
- Vraag en aanbod op het gebied van sociaal-culturele voorzieningen bij elkaar brengen. Uitwerken toekomstplannen per gemeente in nauw overleg met bevolking. Opstellen van plan van aanpak met concrete prioriteitsstelling en het bepalen van de doorlooptijd en het aantal te herstellen en nieuw te bouwen gebouwen per jaar.
- Gezamenlijke planontwikkeling met alle betrokken partijen naar vraag en aanbod op het gebied van sport en recreatie en mogelijkheid tot bundeling van functies en koppeling aan calamiteitenopvang. Vraag en aanbod bij elkaar brengen in de vorm van een regionale herstructureringsvisie. Toetsen aardbevestigingsbestendigheid van bestaande voorzieningen.
- Opstellen van plan van aanpak met concrete prioriteitsstelling en het bepalen van de doorlooptijd en het aantal te herstellen en nieuw te bouwen gebouwen per jaar.
- Overleg met NAM/EZ om te komen tot NoM bij versterking en nieuwbouw.

2.3.5. Deelprogramma versterking infrastructuur

Vooraf: Infrastructuur omvat hier voorzieningen in zowel de boven- als ondergrond, zoals wegen, havens, dijken, kades, waterkeringen, bruggen, de energie infrastructuur (het elektriciteitsnetwerk, de gasinfrastructuur), rioleringen, persleidingen.

2.3.5.1. Operationele doelen

- Er dient een aardbevestigingsbestendige en tegelijkertijd toekomstbestendige infrastructuur gerealiseerd te worden (koppeling aan klimaatbestendige maatregelen).
- Bevorderen dat belanghebbenden verantwoordelijkheid nemen in het aardbevestigingsbestendig maken van voorzieningen in de boven- en ondergrond.
- Aanvullen met risicoanalyse bestaande infrastructuur. Dit is ondersteunend aan andere doelen.

2.3.5.2. Bestaande plannen en programma's van betrokken stakeholders

In januari 2014 is een reeks onderzoeksrapporten van Deltares verschenen waarin de risico's in beeld gebracht zijn van geïnduceerde aardbevingen in het Groningenveld voor de kritische onderdelen van de infrastructuur (waterkeringen, het gastransportnetwerk, het hoogspanningsnetwerk en voor de verweking van de grond). Op basis van deze onderzoeken zijn de volgende activiteiten gestart:

- Dijken, kades en waterkeringen: Het waterschap Noorderzijlvest heeft een prioritering aangebracht in de uitvoeringsmaatregelen. Er is gestart met de aanpak van de Noordkade van het Eemskanaal bij Woltersum. De aanpak van de primaire zeekering Eemshaven-Delfzijl zal in 2016 in uitvoering genomen worden. Voor overige dijkvakken zal in de loop van dit jaar duidelijk zijn van welke versterkingsopgave sprake is. Hiervoor zal een uitvoeringsprogramma worden opgesteld. Er worden bij bevingen boven de 3.0 extra inspecties uitgevoerd en er zijn sensoren geplaatst.
- Gastransportnet: Uit het onderzoek van Deltares is gebleken dat het overgrote deel van het gastransportnet bestand is tegen zwaardere aardbevingen. De leidingen die gelegd zijn voor 1964 moeten echter worden vervangen of gesaneerd. Daarmee wordt in 2016 gestart. Bovengrondse gebouwen en installaties zullen moeten worden versterkt in verband met de aardbevingen. Hiermee zal ook worden gestart. SodM heeft recent geconstateerd in de stad Groningen dat leidingen in woningen aan het doorroesten zijn. Zo wie zo een gevaar maar als dit ook in de regio het geval is, dan kunnen aardbevingen hier gaslekken veroorzaken waardoor gevaar voor ontploffingen groot wordt.
- Elektriciteit: onderzoek heeft uitgewezen dat de hoogspanningsmasten en de transformatoren geen problemen opleveren. De gebouwen die bij het net behoren moeten echter versterkt worden.

Nieuwe wegen: Op 21 mei 2015 heeft de minister van I&M aan de TK laten weten dat de mate waarin civiele bouwwerken zoals tunnels, dijken en bruggen bestand zijn tegen aardbevingen aandacht behoeft. Er wordt nader ingegaan op twee infrastructuurprojecten in het aardbevingsgebied, te weten de Zuidelijke Ringweg te Groningen en de verdubbeling van de N33 tussen Zuidbroek en Appingedam. In het geval van de Zuidelijke Ringweg wordt al bouwende kennis ontwikkeld voor zowel de normstelling als de uitvoering in de praktijk. Hetzelfde geldt voor de verdubbeling van de N33.

Riolering: De gemeente Delfzijl geeft aan dat zij het rioleringsstelsel extra controleert bij aardbevingen. Schade is nog niet geconstateerd. Inzicht in staat van riolering en eventuele aardbevingsschade bij andere gemeenten ontbreekt nog.

Waterleidingen: moet nog in kaart worden gebracht.

2.3.5.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

- In zijn algemeenheid is het gewenst dat er inzicht komt dan wel groeit over de mogelijke effecten van aardbevingen op ondergrondse infrastructuur.
- De OG moet de komende periode bevorderen dat er zo snel mogelijk helderheid komt over de normstelling. Lopende onderzoeken moeten worden versneld, niet

alleen omdat alle partijen hierop wachten, maar ook omdat het Meerjarenprogramma anders niet gemaakt kan worden.

- Bij inspecties van woningen en andere gebouwen dient ook aandacht te worden besteed aan de aansluiting op leidingen en mogelijke problemen en ook veiligheidsrisico's als gevolg van aardbevingen.
- Het is gewenst dat de OG in samenspraak met de nutsbedrijven afspraken maakt over de gewenste onderzoeken en ieders rol daarin.

2.3.5.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- Op basis van de algemene uitgangspunten van de OG (versnellen, verbreden, intensiveren) is het gewenst om vooral daar, waar mogelijke ontvracting van het maatschappelijk functioneren aan de orde kan zijn eerste prioriteit te geven voor het maken van afspraken met de betreffende nutsbedrijven en te komen tot een versnelde aanpak.
- M.b.t. gastransportleidingen in najaar op basis van voortgangsrapport bepalen wat in programma moet.
- Zowel bij gastransport als bij elektriciteit moeten gebouwen versterkt. Hiervoor is urgent snelle duidelijkheid over de normen nodig.
- Communicatie over voortgang gebundeld vanuit de OG om voortgang zichtbaar te maken en daarmee te werken aan herstel van vertrouwen.
- Kennis opdoen en delen is cruciaal. (mi moet al dit soort zaken ook via een informatie en adviescentrum publiekelijk toegankelijk zijn en in de backoffice permanent met kennis en innovatie vernieuwd, maar dit zou kunnen worden meegenomen als nader onderzoek).

2.3.6. Deelprogramma versterking centra in regiogemeenten

2.3.6.1. Operationele doelen

- De nieuwbouw- en versterkingsopgaven en het faciliteren van eigen keuzen van eigenaren van woningen en gebouwen, vragen om een regionaal planologisch juridisch kader dat deze nieuwe ontwikkelingen faciliteert.
- De kwalitatieve en kwantitatieve eisen aan de voorzieningenstructuur worden vertaald in een nieuw ruimtelijk functioneel kader met de juiste juridische basis op regionaal samenhangend niveau.
- De geselecteerde toekomstbestendige regionale centra en de centrumdorpen, zoals deze al bekend zijn binnen DEAL en nog bepaald moeten worden voor het overige gebied, beschikken over een kwalitatief hoogwaardig centrum met een concentratie van voorzieningen in een aantrekkelijke openbare ruimte en goed bereikbaar voor alle vormen van vervoer.
- Er is voldoende fysieke ruimte geïnventariseerd en bestemd om decentrale energieprojecten te realiseren.
- Er is een overzicht van fysieke ruimten die kosteloos ter beschikking kan komen van lokale energiecoöperaties die decentrale energieprojecten ontwikkelen

2.3.6.2. Bestaande plannen en programma's

Voor deze opgave is het van belang te bepalen wat de toekomstige status is van elke kern. Enkele gemeenten hebben daar in hun leefbaarheidsplannen een visie op ontwikkeld. Uitgangspunt bij dergelijke plannen is dat het huidige voorzieningenniveau in de toekomst niet kan worden gegarandeerd en dat het van belang is kernen te benoemen waar een voldoende voorzieningenniveau in de toekomst wel kan worden vastgehouden. Daarbij kan onderscheid worden gemaakt in:

- centrumdorpen, hier kan gegarandeerd een volledig pakket aan dagelijkse voorzieningen worden vastgehouden: basisschool, supermarkt, huisarts, openbaarvervoer en ontmoetingsruimte;
- regionale centra: in deze centra vinden we naast de genoemde dagelijkse voorzieningen ook voorzieningen die op regionaal niveau van belang zijn, zoals winkels in niet-dagelijkse goederen, voortgezet onderwijs, culturele voorzieningen, verpleeghuiszorg, medische centra.

Verschillende gemeenten hebben deze hiërarchie van kernen benoemd en vastgelegd in hun structuurvisie. Zo onderscheidt de regio Eemsdelta drie regionale centra (Appingedam, Delfzijl, Uithuizen) en drie centrumdorpen (Middelstum, Loppersum en Uithuizermeeden). Met het aanwijzen van kernen in hun verzorgende functie zijn we er niet. Er zal geïnvesteerd moeten worden in de betreffende voorzieningen en centra om de gewenste functie ook in de toekomst waar te kunnen maken. Verschillende gemeenten spelen in op krimp en veranderend koopgedrag en zijn bezig met het compacter maken van hun centrum, o.a. door verspreide winkels te verleiden tot verhuizing naar het (vernieuwde) compacte centrum. Voorbeelden van dit beleid zien we in Ulrum, Ten Boer, Hoogezand, Appingedam, Delfzijl en Uithuizen.

2.3.6.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

In het kader van de opgave van project 6 (structuurvisie) moet worden bepaald hoe de kernen hiërarchie van de regio er uit komt te zien, door expliciet te benoemen wat centrumdorpen en regionale centra zijn. Die aanwijzing moet in nauw overleg met de betreffende gemeente gebeuren en bovendien aansluiten op de vastgestelde leefbaarheidsplannen.

De kans rijkheid van de opgave tot concentratie van de voorzieningen in aantrekkelijk vormgegeven en goed bereikbare centra, wordt versterkt als verspreide winkels met bevestigsschade met geld van de NAM kunnen worden uitgekocht en verplaatst naar het centrum. Hier liggen kansen om de kwaliteit van de centra te versterken.

De aanwijzing van centrumdorpen heeft een directe relatie met de toekomst van het basisonderwijs. Door het concentreren van het basisonderwijs in nieuwe kindcentra in de centrumdorpen ontstaat een robuuste, toekomstbestendige structuur.

2.3.6.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- De te ontwikkelen structuurvisie moet een heldere kernen hiërarchie vastleggen en maakt onderscheid in het landsdeelcentrum Groningen, regionale centra (o.a. Hoogezand, Appingedam, Delfzijl en Uithuizen) en centrumdorpen.
- Per centrum wordt een ontwikkelingsvisie gemaakt, gericht op een duurzame en veilige gebouwde omgeving en een concentratie van goed bereikbare voorzieningen en met aandacht voor het creëren van fysieke ruimte voor decentrale energieprojecten.

2.3.7. Economie

Noot vooraf

Regionaal economische structuurversterking is een potentieel enorm brede opgave. Dit niet alleen omdat structuurversterking via vele lijnen plaats kan vinden (subsiëring, lobby, financiering, netwerkvorming, kennisontwikkeling, innovatiestimulering, acquisitie, promotie, etc., etc.), maar ook omdat er in elk economisch samenhangend ecosysteem een grote diversiteit aan sectoren aanwezig is, elk met hun eigen faseverschillen, kansen en uitdagingen. Specifieke uitdagingen in de arbeidsmarkt komen daar nog bovenop.

De complexiteit van de situatie in het aardbevingsgebied (inclusief Stad) wordt erdoor gekenmerkt dat Stad en Regio een fors andere economische karakterstiek hebben, met andere dominante sectoren en andere uitdagingen. Echter, hoe dan ook is er sprake van één ecosysteem van Stad en Regio, waarin grote onderlinge verwevenheid, hetzij in de economische sfeer, hetzij qua woon-werkrelatie, hetzij voor wat betreft voorzieningen.

Soms staan stedelijke en regionale sectoren los van elkaar, wat niet wegneemt dat hier kan gaan om cruciale sectoren kunnen zijn voor de toekomst van Stad en Regio. Gelukkig is er ook steeds meer sprake van cross-overs. En een aantal van deze (potentiële) cross-overs staan, niet toevalligerwijs, in directe relatie met de aardbevings- en transitieopgave in de regio.

Voor een goede verkenning binnen het economisch deelprogramma, beschrijven we in onderstaande feitelijk twee elementen: enerzijds beschrijven we (met name in 2.3.7.1., maar ook deels in 2.3.7.2) een aantal kansen waarin de relatie met de aardbevingsopgave, maar ook de interactie tussen stad en regio en de mogelijkheid tot cross-overs duidelijk terugkomen. Dit zijn, niet verrassenderwijs, de versterkingsopgave voor de bouwsector en haar aanpalende sectoren en de energietransitieopgave⁶ (met name in de coöperatieve sfeer). Aneerzijds proberen we, met name in 2.3.7.2 en 2.3.7.3 een brede verkenning te geven van

⁶ Het thema energietransitie wordt hier aangestipt, maar wordt gedetailleerd verkend in paragraaf 2.3.5

sterke, kansrijke clusters en sectoren, die binnen een consistente (Noord-Nederlandse) beleidslijn worden gepositioneerd als speerpuntsectoren⁷.

Op dit moment laten wij de vraag onbeantwoord of een regionaal economisch structuurversterkend programma van de OD zich enkel moet richten op de opgaven die aardbevingsgerelateerd moeten zijn of dat economische structuurversterking ook betekent dat vanuit de OD thema's ondersteund/versneld moeten worden die niet direct in relatie staan tot het aardbevingsdossier. Deze vraag dient richting het meerjarenprogramma wel nadrukkelijk beantwoord te worden.

2.3.7.1. Aardbevingsgerelateerde werkgelegenheid

2.3.7.1.1. Operationele doelen aardbevingen gerelateerde werkgelegenheid:

- We stimuleren het innoverend vermogen in de bouw
- We hebben specifieke aandacht voor scholing in de bouw
- We optimaliseren het regionaal aanbesteden

2.3.7.1.2. Bestaande plannen en programma's

Meest urgente kans en aandachtspunt is de formidabele opgave waar de bouwsector voor staat. In geen enkele andere sector biedt de aardbevingsopgave zoveel directe kansen als in de bouwsector: er is de enorme versterkingsopgave die bestaande bedrijven de komende decennia van een volle orderportefeuille kan voorzien. Dit betekent in algemeenheid dat de sector klaar moet zijn voor deze grote, nog deels onvoorspelbare opgave en hoe dan ook de noodzaak tot meer en bijgeschoold personeel. Nauw hiermee samenhangend is de innovatiekracht die potentieel uit de versterkingsopgave ontstaat: bedrijven die goed inspelen op de opgave zullen zichzelf opnieuw moeten uitvinden, nieuwe allianties moeten aangaan en innovaties moeten omarmen. Hun lerend vermogen zal toenemen en dit kan ook op de lange termijn zorgen voor een bouwsector die koploper is in het innovatief bouwen. Daarbij valt bijvoorbeeld te denken aan duurzaam bouwen, zorgbestendig bouwen, etc.

Het EPI-centrum, kenniscentrum voor aardbevingsbestendig bouwen (voortkomend uit RUG, Hanzehogeschool en Alfa Collega), bestaat al en biedt inmiddels trainingsmodules aan in theorie en praktijk. Daarnaast richt zij zich op innovatie. Het lijkt logisch het EPI-centrum verder te ondersteunen in haar activiteiten.

Een andere opgave is de inzet van het arbeidspotentieel in de regio: kan er voldoende personeel worden toe geleid en opgeleid voor de opgave waarvoor de bouwsector staat? Deze opgave dient breed gezien te worden: het gaat hierbij ook om het opleiden van

⁷ Of in een aantal gevallen topsectoren

vaklieden voor bijvoorbeeld Cultureel Erfgoed, constructeurs met kennis van aardbevingsbestendig bouwen, advisering over verduurzaming van woningvoorraad, etc. Het Economic Board heeft inmiddels een onderzoeksopdracht bij adviesbureau CAB uitgezet om het arbeidsmarktpotentieel te verhelderen.

2.3.7.1.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Om dergelijke innovatieve vormen van bouw vorm te geven, ligt het voor de hand om een proeftuin, á la het Energy Transition Centre (EnTranCe), waarin in een gecontroleerde, veilige omgeving nieuwe methodieken en cross-overs met andere sectoren toegepast en uitgetest kunnen worden. Een verbinding met het EPI-centrum ligt voor de hand. Het Zernike-terrein, naast EnTranCe zou een potentiële locatie kunnen zijn.

Voor leefbaarheid, voor economische structuurversterking, voor de bedrijfsvoering van bestaande economie, maar ook zeker voor innovatieve bouw is volledige dekking via breedbandinternet een essentiële voorwaarde. Dit is al benoemd in het rapport van de Commissie Meijer⁸. Het Economic Board heeft als één van haar grootste speerpunten om volledige breedbanddekking in de gehele regio te organiseren. Er zijn financiële middelen vanuit het Economic Board en de Dialoogtafel gereserveerd voor een totaalbedrag van 10 miljoen euro. Dit is circa 20% van de totale investeringsopgave. Een nadrukkelijke rol, al dan niet financieel, vanuit de OD, lijkt hierbij logisch.

Essentieel voor de bouwsector zijn heldere afspraken in het fysieke gedeelte van de meerjarenopgave: heldere minimum-bouweisen, beperkte marktsturing door kwaliteit te waarderen en een zekere mate van investeringszekerheid te geven. Een opleidings- en innovatieprogramma is daarnaast een essentiële randvoorwaarde om de sector klaar te stomen voor de toekomst.

Een goede social-return, of eigenlijk 'regional return' in de versterkingsopgave is een veelgehoorde ambitie. Dit kan zich in de regio vertalen als het zodanig organiseren, dat een zo groot mogelijk deel van de beroepsbevolking en de regionale bedrijven in de regio profiteert van de versterkingsopgave in de vorm van werkgelegenheid. Dit gaat niet alleen over de bouwsector, maar ook over een grote variëteit aan indirect werk: logistiek, schoonmaak, verhuizing, catering, hovenierswerk etc. Veel van dit werk is laaggeschoold en biedt daarmee kansen aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Hierbij kan ook aan poulevorming als dienstverlening richting opdrachtgevers worden gedacht. Door als regio afspraken te maken over regionale aanbestedingsprotocollen en daarin te focussen op inzet van regionale arbeidskrachten en voldoende innoverend vermogen kan de lokale bouwsector zich optimaal inzetten in de versterkingsopgave.

⁸ Commissie Duurzame Toekomst Noord-Oost Groningen

2.3.7.1.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- Onderzoeken op welke wijze het EPI-centrum ondersteund kan worden en haar activiteiten kan uitbouwen.
- Tot stand brengen van permanente verbindingen tussen de bouwsector en innovatieve sectoren zoals domotica en eHealth, bijvoorbeeld via platformontwikkeling en een proeftuin voor innovatief bouwen
- Op basis van de resultaten van het onderzoek van CAB samen met EB, UWV, Bouwend Nederland Noord en de gemeentelijke sociale diensten een actieplan uitwerken en/of een taskforce oprichten om toegeleiding en scholing van regionaal arbeidskrachten zo optimaal mogelijk in te richten.
- Samen met het Economic Board en Bouwend Nederland Noord een taskforce opdracht de mogelijkheden rondom een regionale maakindustrie te verkennen.
- Opdrachtgevers in de versterkingsopgave binnen een aanbestedingsplatform bij elkaar brengen om daar tot afspraken en protocollen te komen ten bate van social en regional return.

2.3.7.2. Verbeterde innovatiekracht in de regio die zich vertaalt in bedrijvigheid en werkgelegenheid

2.3.7.2.1. Operationele doelen

- We ondersteunen verdere uitwerking van Gas 2.0 en coöperatieve energieprojecten
- We ondersteunen en versnellen faciliterende programma's voor het chemiecluster Delfzijl
- We versterken de positie en volwassenheid van bestaande speerpuntsectoren en clusters in de regio
- We geven prioriteit aan spinoff in bedrijvigheid en werkgelegenheid vanuit speerpuntclusters
- We bevorderen aansluiting MKB op innovatie
- We geven ruimte aan proeftuinen en/of living labs, bijvoorbeeld door ruimte in wetgeving

2.3.7.2.2. Bestaande plannen en programma's

Een thema dat direct voortkomt uit de aardbevingsproblematiek is 'Gas 2.0'. In haar advies concludeert de Commissie Meijer dat energievoorziening, chemie en landbouw/agribusiness steeds meer met elkaar verweven zijn en voor vergelijkbare uitdagingen staan, die het beste gezamenlijk op zouden moeten worden gepakt. Er bestaan al diverse bouwstenen, maar deze zijn nog onvoldoende samenhangend. De commissie adviseert te komen tot een innovatieprogramma gericht op 'hernieuwbaar gas' zoals biogas, waterstof en methaan. In dit innovatieprogramma zouden de drie speerpuntsectoren energie, chemie en landbouw/agribusiness tezamen met systeemintegratie van gas samen moeten komen. De commissie stelt een geïntegreerd R&D-innovatieprogramma voor, tezamen met faciliteiten

voor startups, waaronder risicodragend kapitaal. Daarbij geeft zij aan dat verbinding met lokaal MKB en landbouw een essentiële voorwaarde is.

Een ander thema dat de commissie Meijer naar voren brengt is dat lokale opwekking van energie en afname van duurzame energie steeds meer georganiseerd wordt vanuit lokale duurzame energiebedrijven. Dit levert lokale verbondenheid, leefbaarheid, maar ook werkgelegenheid. Het zijn veelal coöperaties waarin burgers en ondernemers zelf participeren. Organisaties zijn daarmee erg afhankelijk van vrijwilligers, wat enerzijds de kracht is van de constructie, maar anderzijds de professionaliteit potentieel belemmert, wat soms kan leiden tot gebrek aan vertrouwen bij nieuwe leden- en/of klanten. Belemmerend zijn daarnaast problematische financierbaarheid en de beschikbaarheid van fysieke ruimte. Het blijkt nodig deze initiatieven te coachen, begeleiden en ondersteunen bij het creëren van sluitende businesscases en informatievoorziening. Voorstellen om hierin te voorzien worden uiteengezet in paragraaf 2.3.8.3. Lokale Energie Initiatieven.

Het stimuleren en versterken van de regionale economische structuur is sinds jaar en dag een speerpunt van de (semi-)overheid. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er een breed scala aan ambities, visies en programma's bestaan die voortkomen uit een breed scala aan sectoren. Enerzijds op verschillende geografische schaalniveaus: (inter-)nationaal, noordelijk, regionaal, en gemeentelijk, maar ook op clusterniveau. Anderzijds sectoraal (bijvoorbeeld binnen chemie), maar ook zeker thematisch (bijvoorbeeld op gebied van innovatie, arbeidsmarkt, MKB-stimulering, financiering). In bijlage 1 een overzicht van relevante visies. In deze verkenning onthouden we ons er van om deze visies samen te vatten. In plaats daarvan proberen we enkele gezamenlijke kernwaarden te benoemen die relevant zijn in relatie tot het meerjarenprogramma.

Noord-Nederland en specifiek de verbanden in de provincie Groningen voeren een consistent beleid wat betreft (stuwende) speerpuntsectoren. Op Noord-Nederlands niveau wordt de keus gemaakt om specifiek in te zetten op 4 topsectoren die op nationaal niveau ook al zodanig aangemerkt staan:

- Energie⁹
- Life Sciences&Health (waaronder Healthy Ageing)
- Agribusiness&Food (waaronder ook Biobased Economy)
- Water (met name Friesland, in dit verband weinig relevant)

Deze prioriteitsstelling komt bijvoorbeeld terug in de Noordervisie 2040, Noordelijke Innovatie Agenda (NIA), het Economisch Actieprogramma 2012-2015 van de Provincie, de economische programma's van de gemeente Groningen en Bureau EZ Eemsdelta. Specifieke

⁹ In de topsector Energie heeft Groningen ook nationale erkenning als 'Energyport'

gebieden binnen de regio zetten daarnaast lokaal nog in op enkele andere sectoren, meestal vanwege aanwezige structuren en economische kansen:

- Creatieve industrie/ICT (m.n. gemeente Groningen)
- Chemie (met name Delfzijl/Seaports)
- Logistiek (met name Seaports)
- Tuinbouw (hoewel de prioriteit hiervoor lijkt af te nemen)
- Toerisme (divers)

In de NIA en de Regional Innovation Strategy (RIS3) heeft Noord-Nederland de ambitie neergezet om uit te groeien tot een veerkrachtige regio die bekend staat om de vernieuwende manier waarop maatschappelijk en economisch voordeel behaald wordt uit innovatie binnen de speerpuntsectoren. Uitgangspunt daarbij: het vinden van Noord-Nederlandse innovatieve oplossingen voor wereldwijde maatschappelijke uitdagingen in: goede gezondheid, voedselzekerheid, schoon water en duurzaam energiegebruik. Daarbij worden een innovatief ecosysteem en een krachtig MKB als sleutelementen gezien, naast de 'horizontale thema's' human capital, internationalisering en digitalisering.

Met name in de stad wordt steeds meer aandacht besteed aan de thema's 'smart usage', proeftuinen en 'living labs'. Met smart usage wordt bedoeld dat de innovatiekracht ingezet wordt om slimme oplossingen te vinden die gebruikt kunnen worden in het dagelijks leven, maar ook kunnen leiden tot bredere maatschappelijke oplossingen. Fundamenteel onderzoek wordt hiermee niet opzij gezet, maar heeft wel een duidelijke functie in het oplossen van maatschappelijke problemen. Veelal, maar niet noodzakelijkerwijs, gaat het om het betere, slimmere gebruik van ICT-oplossingen in een variëteit aan activiteiten. Soms gaat het ook om het slim koppelen van meerdere innovaties aan elkaar. Bekende voorbeelden in de 'Smart City-Groningen' zijn het project Power Matching City (huishoudens gebruiken elkaars stroomoverschot)¹⁰, slimme stadsverlichting (gedimd wanneer mogelijk) en het gebruik van 'serious gaming' in de gezondheidszorg. Het thema 'Living Labs' sluit naadloos op deze gedachtelijn aan, door ervan uit te gaan dat innovatieve oplossingen het beste direct ingezet kunnen worden in de maatschappij, (uiteraard wanneer er geen grote risico's aan vastzitten) en zo al doende te leren, te verbeteren en, vooral, op te kunnen schalen. Dergelijke thematiek kan bijvoorbeeld ook gebruikt worden rond het thema 'zorg op afstand/eHealth', dat de leefbaarheid in krimpregio's kan bevorderen. Met de "Living Lab" gedachte, moet rondom de aardbevingsproblematiek uiterst terughoudend worden omgegaan. Schadeherstel, versterking en verduurzaming leidt al tot een zeer ernstige –en ongevraagde- inbreuk op de woon- en leefomgeving van de inwoners van het aardbevingsgebied. Het is onwenselijk daaroverheen nog eens experimentele technieken uit te proberen en inbreuk te maken op de privacy en het incasseringsvermogen van betrokkenen. Het is daarom aan te bevelen innovatieve technieken en processen eerst te testen in een gecontroleerde en veilige testomgeving. Naar het voorbeeld van EnTranCe zijn

¹⁰ In paragraaf 2.3.8.5 staan een aantal concrete voorstellen voor smart grids, opslag e.d.

er voldoende mogelijkheden om dergelijke testfaciliteiten te creëren bij de Hanzehogeschool en de Rijksuniversiteit.

Het Economic Board verkent op dit moment overigens de mogelijkheden voor een pilot op het gebied van 5G ontwikkeling (mobiel telefoonnetwerk). Dit biedt allerlei kansen op het gebied van aanpalend onderzoek en werkgelegenheid, maar ook voor extra faciliteiten voor de bewoners van de regio.

Kennisvalorisatie is een permanent aandachtspunt: nog niet altijd leidt ontwikkelde kennis tot bedrijvigheid en werkgelegenheid. Hoewel recent bleek dat spinoffs van de kennisinstellingen in de stad Groningen leiden tot meer en waardevollere bedrijvigheid dan in bijvoorbeeld Amsterdam, is het aantal innovatieve studies dat leidt tot de opstart van innovatie kleinschalige bedrijven nog (te) gering. Met de ambitie om dit te verbeteren zijn de afgelopen jaren initiatieven zoals het Centrum voor Valorisatie en Ondernemerschap (CVO) en de BusinessGenerator opgericht en meer recent het VentureLabs Groningen en het VentureLab Energy.

Financiering is een permanent terugkerend thema in de verdere versnelling van kennisvalorisatie, startend ondernemerschap of innovatie in het MKB. Zoals al eerder beschreven is binnen het voorgestelde innovatieprogramma Gas 2.0 beschikbaar risicodragend kapitaal een voorwaarde. Meer in het algemeen wordt dit gegeven bijvoorbeeld onderkend in adviezen van de SER Noord-Nederland als reactie op de NIA. Pre-seed capital, seed capital, overbrugging van ‘The Valley of Death’, het zijn allemaal financieringsvraagstukken die innovatieve groei potentieel en ook in de praktijk afremmen. Op dit moment worden er diverse financiële instrumenten ontwikkeld. Op Rijksniveau is in 2012 bijvoorbeeld het Innovatiefonds MKB+ opgestart. Op regionaal niveau heeft het Economic Board ervoor gekozen een significant deel van haar middelen (45 miljoen) in te zetten voor de financiering van risicovolle activiteiten die bijdragen aan structuurversterking.

In Stad en Regio zijn een aantal geografische economische clusters te onderscheiden. In de Stad zijn dit met name het UMCG met haar aanpalende Healthy Ageing Cluster (gezamenlijk circa 13.500 medewerkers) en de Zernike Campus, met haar twee kennisinstellingen en bijbehorend bedrijventerrein gericht op kennis-economie. Ook de binnenstad van Groningen kan met circa 20.000 banen gezien worden als een economisch cluster, met name in de voorzieningen- en dienstverlenende sfeer. In de regio zijn uiteraard de havens van Seaports clusters van formaat (circa 15.000 directe en indirecte banen), met een focus op logistiek, energie en in toenemende mate ICT.

Het Chemiecluster Delfzijl is met circa 1.100 banen het derde Chemiecluster van Nederland. De toekomst van het chemiecluster staat onder druk vanwege internationale concurrentie en gebrek aan aansluiting bij de wereldmarkt. Om de concurrentiepositie (en behoud van werkgelegenheid) van de industrie in Delfzijl te versterken wordt sterk ingezet op de beschikbaarheid van goedkopere energie en grondstoffen (met name aardgasgerelateerd). Met name het Utilities-programma van Groningen Seaports is daarbij bepalend. De gedachte is dat gezamenlijke voorzieningen voor stoom, elektriciteit, syngas, energiebesparing kunnen bijdragen aan efficiënt en spaarzaam energie- en grondstoffengebruik. Het tot stand brengen van utilities vraagt veel kapitaal en proceduretijd. Het is aan te bevelen dat de OD versnelling brengt in het tot stand komen van de utilities. Voor wat betreft productinnovaties in de chemie loopt er al langer een programma Eemsdelta Green, waarbij vergroening, met name op basis van groen gas moet leiden tot nieuwe investeringen en marktkansen. Vanwege gebrek aan kapitaal (volume) en bestuurlijke inzet zijn de kansen die in het programma worden geïdentificeerd nooit tot wasdom gekomen. Het is aan te bevelen dat de OD hier in voorziet door impulsen te geven aan het door Meijer voorgestelde programma Gas 2.0.

Daarnaast zijn er nog enkele kleinere clusters en locaties van regionaal belang, zoals de scheepsgelateerde bedrijvigheid en glasvezelindustrie in Hoogezand-Sappemeer en Delfzijl, de Cosun/Suikerunie-vestiging in Hoogkerk, de AVEBE in Veendam en de Friesland Campina Vestiging in Bedum. Ook de clusters van zich snel ontwikkelende IT-bedrijven en startups in de stad, bijvoorbeeld in de MediaCentrale, Cube050 en het Launch Café, moeten meer en meer als volwassen clusters met economische importantie worden gezien.

2.3.7.2.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

We gaan van het standpunt uit dat er in Stad en Regio een aantal krachtige sectoren en clusters huizen, die, mits zij zichzelf goed kunnen ontwikkelen en mits hun ontwikkeling leidt tot voldoende werkgelegenheid, een duurzaam economisch perspectief voor Stad en Regio kunnen garanderen. Dit meerjarenprogramma wil daarom voortbouwen op bestaande ambities en raamwerken. Dat wil niet zeggen dat daarmee de lat laag gelegd wordt. Juist het bijdragen aan de groei tot volwassenheid en het stimuleren van excellentie, massa en onderlinge samenhang binnen en tussen deze sectoren is een enorme opgave. De stuwende sectoren waar het in Stad en Regio om gaat zijn: energie, healthy ageing, ICT/Big Data, Biobased Economy. Vanuit diverse ambities en programma's worden deze sectoren en clusters al ondersteund. Wij hebben niet de ambitie om daar in de volle breedte nog een ondersteunende factor in te zijn. Het programma wil nadrukkelijk op zoek naar logische **prioritering**: binnen welke clusters en sectoren valt op korte en middellange termijn de grootste versnelling c.q. winst te behalen. Precieze criteria moeten nog worden geformuleerd, maar duidelijk is dat output in de vorm van bedrijvigheid/werkgelegenheid

een van de belangrijkste factoren is, naast bijvoorbeeld het onderscheidend vermogen in Europa.

Op dit moment stellen we ons op het standpunt dat op het vlak van fondsvoming voor structuurversterkende activiteiten met name zou moeten liggen in het toegankelijker maken van financieringsfondsen. Dit standpunt wordt ingegeven door het feit dat deze verkenning concludeert dat er voor kleinere en middelgrote projecten (<10miljoen) voldoende fondsen zijn. Maar nog te vaak blijkt dat toegang tot fondsen vanwege complexe financieringsvoorwaarden en overheidsregels bemoeilijkt wordt. Daarmee bereiken deze fondsen hun maximale reikwijdte vaak niet. Hier lijkt bij uitstek een rol voor de OD te liggen. Of er daarnaast wel een potentiële rol voor de OD is in het opzetten van specifieke structuurversterkende subsidieregelingen (bijvoorbeeld in 'scale-ups'/versnellingen van succesvolle start-ups) moet verder worden onderzocht

Cruciale vraag die nog beantwoord moet worden is of er een rol voor het meerjarenprogramma van de OD is weggelegd in het verder uitwerken van het Innovatieprogramma Gas 2.0. Dit is uiteraard afhankelijk van de effectiviteit van dergelijke inzet, de mogelijkheden van de OD in het toegang genereren tot grote volumes risicodragend kapitaal en de output (gemeten in structuurversterking, werkgelegenheid en aansluiting van MKB).

Gezien de geconstateerde belemmeringen op het gebied van de ontwikkeling van lokale energiecoöperaties wil de OD bekijken in hoeverre zij een versnellende rol kan spelen.¹¹ Daarbij wil zij ook verkennen, in hoeverre er binnen andere thema's, zoals kleinschalige voedselproductie of toeristische initiatieven de coöperatieve aanpak gebruikt kan worden.

Ten bate van prioritering en instrumentalisering is een opdracht uitgezet bij Buck Consultants International, die met hun eigen analysemethodiek zullen kijken naar de belangrijkste 'drivers' voor banengroei op korte termijn en economische structuurversterking op lange termijn. Dit zal, samen met het analyseren van uitdagingen, leiden tot een advies over binnen welke uitdagingen met welke instrumenten een schaa sprong kan worden gerealiseerd op gebied van sociaal-economisch perspectief en regionaal economische structuurversterking. Dit gebeurt uiteraard niet alleen door BCI, maar in nauwe samenspraak met stakeholders die de komende tijd nog geïnterviewd zullen worden.

2.3.7.2.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- Verkenning met stakeholders van rol voor OD in Gas2.0
- Versnelling aanbrengen in het Utilities-programma van Groningen Seaports
- Koersvastheid voor de gekozen speerpuntsectoren energie, life science/health, agribusiness/food
- Uitwerking opdracht instrumentalisering en prioritering Buck Consultants International

¹¹ Zie 2.3.5.3

- Formuleren acties en ingrepen op basis van bovenstaand rapport, bijvoorbeeld via:
 - Bevorderen specifieke eco-systemen binnen sectoren
 - Stimulering van kennisvalorisatie
 - Aandacht voor groeifasen MKB
 - Netwerkvorming
- Uitwerken ondersteuning aan enkele dragende projecten, zowel geografisch als binnen clusters
- Operationaliseren ambitie om MKB aan te laten sluiten op innovatie
- Opzetten task-force ‘verbetering toegankelijkheid financieringsfondsen’

2.3.7.3. Evenwichtige arbeidsmarkt

2.3.7.3.1. Operationele doelen Evenwichtige arbeidsmarkt

- We stimuleren de investering in human capital, om de potentiële arbeidsmismatch te verminderen
- We versnellen activiteiten op het gebied van matching van vraag en aanbod, specifiek voor jeugd
- We ondersteunen en versnellen activiteiten op het gebied van arbeidsintensieve en beschermde werkgelegenheid
- We stimuleren zelfstandig ondernemerschap als alternatief voor loondienst
- We experimenteren met innovatieve sociale systemen voor groepen met weinig perspectief

2.3.7.3.2. Bestaande plannen en programma's

De regionale arbeidsmarkt is er een met een zonnige en een schaduwzijde: er bestaat een jonge, hoogopgeleide bevolking in met name de Stad, die afkomt op en profiteert van de aanwezigheid van innovatieve stuwende sectoren. Anderzijds wordt de regio (maar ook een deel van de stad) gekenmerkt door een vergrijzende laagopgeleide beroepsbevolking met weinig perspectief op de arbeidsmarkt. Ook jeugdwerkloosheid met name onder schoolverlaters is een groot probleem. Deze tweeledigheid vertaalt zich in ambities van verschillende structuren. Enerzijds is er de stad Groningen, die met haar ‘City of Talent’-campagne (internationaal) talent naar de stad wil trekken en benoemt de Noordelijke Innovatie Agenda als de ontwikkeling van human capital als essentiële voorwaarde van groei. Anderzijds trachten gemeenten perspectief te creëren voor langdurig werklozen door omscholingsprogramma’s, ‘jobcarving’, ‘social return’, mobiliteitsprogramma’s en het behoud van beschermd werken. Het arbeidsmarktplatform/programma ‘Werk in Zicht Groningen’ is hier leidend. Daarnaast zijn er natuurlijk nog diverse sectorplannen, waarbij er twee Groningse sectorplannen zijn, namelijk het sectorplan Groningen op Voorsprong en het sectorplan Zorg Regio Noord-Nederland. Met name in de gemeenten in de Eemsmond wordt er in de ‘Uitvoeringsagenda Arbeidsmarkt en Economie’ sterk gefocust op het onderdeel arbeidsmarkt: speerpunten bestaan uit scholing, het stimuleren van arbeidsintensieve bedrijvigheid en het creëren en stimuleren van ‘social enterprises’.

Hoewel niet binnen het aardbevingsgebied, trekken ook de begin 2015 gemaakte afspraken onder leiding van de commissie Van Zijl in Oost-Groningen de aandacht. De commissie Van Zijl onderkent daar een complexe opgave, waarin arbeidsmarktuitedagingen samenvallen met politiek-bestuurlijke, organisatorische en financiële vraagstukken. Belangrijkste opdracht voor de samenwerkende gemeenten is het ontwikkelen van een gemeenschappelijke aanpak voor doelgroepen, instrumenten, SW-organisaties en werkgevers. Er wordt toegewerkt naar één nieuwe uitvoeringsorganisatie, voor zowel de zittende SW'ers, beschut werk als ook de andere doelgroepen van de Participatiewet. De nieuwe uitvoeringsorganisatie gaat in 2016 van start. Daarom is het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid bereid in de periode 2015 – 2018 een financiële bijdrage van maximaal 18 miljoen euro beschikbaar te stellen. Onderdeel hiervan is een volgend - nog op te stellen - sectorplan .

Aan de onderkant van de arbeidsmarkt lijkt er een forse groep te bestaan voor wie dit alles weinig zal helpen. Zij zullen in toenemende mate problemen krijgen om in door 'MBO+ en hoger' gedomineerde sectoren een baan te vinden en zijn om uiteenlopende redenen niet in staat via om- en bijscholing aan te klampen bij vernieuwingen binnen bestaande sectoren. Deze groep verdient enerzijds aandacht via arbeidsintensieve projecten of beschermd werk, maar kan anderzijds aanleiding zijn om te experimenteren met nieuwe vormen van werken en sociale betrokkenheid. Ideeën hierbij zijn dorpscoöperaties of varianten van (on)voorwaardelijk basisinkomen of andere innovatieve sociaal inclusieve systemen.

2.3.7.3.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

We onderkennen dat een focus op stuwende economie alleen niet alleen het antwoord kan zijn waar bewoners van Stad en Regio baat bij hebben. De uitdagingen op het gebied van de arbeidsmarkt zijn daarvoor te groot. De focus van het meerjarenprogramma komt daarom duidelijk óók te liggen bij het bouwen aan een evenwichtige arbeidsmarkt: een situatie waarin er zo goed mogelijk passend werk gevonden wordt voor iedereen in de regio.

De rol van het meerjarenprogramma van de OD moet op een aantal fronten vooral die van een katalysator zijn. Alle genoemde thema's (misschien met uitzondering van de experimentele) zijn namelijk al geïdentificeerd en ook belegd bij een of meerdere organisaties. De OD wil op zoek naar de plekken waar zij een versnellende rol kan spelen. Dit kan bijvoorbeeld door een platform te creëren, lobby in te zetten in Den Haag, kennis aan te vullen of middelen te genereren.

Duidelijk is dat de arbeidsmarkt in Stad en Regio een aantal bijzondere elementen kent. Een hele wezenlijke is het verschil tussen sterke bevolkingsgroei in de stad en krimp (gecombineerd met grijze druk) in een groot aantal van de aardbevingsgemeenten. Dit gegeven betekent ook dat de werkgelegenheidsopgave verschilt: in krimpgebieden gaat het om *voldoende* banen behouden die aansluiten bij de kwaliteiten van de inwoners; in de stad gaat het veel meer om het vergroten van de werkgelegenheid.

Het is duidelijk dat het werken aan een evenwichtige arbeidsmarkt een strijd is die op meerdere fronten gestreden moet worden. Enerzijds gaat het erom te werken aan het *human capital* van de bevolking: door op te leiden en bij- en om te scholen kan een deel van de beroepsbevolking aanhaken bij de kansrijke sectoren in de regio. Het matchen van vraag en aanbod, bijvoorbeeld door het stimuleren van *mobilititeit* binnen en buiten de regio is een ander thema. Voor een groep waarvoor geen passend werk gevonden kan worden moet ingezet worden op sociaal werkgeverschap en misschien wel op innovatieve manieren van het creëren van werkgelegenheid. Al eerder is het thema ‘social return’ (of misschien wel ‘regional return’) in bouw en aanpalende sectoren besproken. Dit biedt diverse kansen op de arbeidsmarkt. Niet in de laatste plaats willen we ook aandacht besteden aan het uitdenken van experimenten op het gebied van sociaal inclusieve eco-systemen, waarin voor mensen die moeilijk aan een baan komen, toch een rol in de samenleving kan zijn weggelegd. Dit kan ook leefbaarheid in de kernen bevorderen.

Met name in de Eemsdelta (DEAL)-gemeenten is al onderkend dat het primaat van overheidshandelen in de arbeidsmarktsfeer dient te liggen. In de ‘Uitvoeringsagenda Arbeidsmarkt en Economie’ liggen de accenten daarom al met name op het creëren van arbeidsintensieve bedrijvigheid, het inzetten op het creëren van social enterprises en het werken aan scholing van de beroepsbevolking. Deze ambitie onderkennen we en zullen we steunen.

2.3.7.3.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- We gaan samen met de samenwerkende arbeidsmarktorganisaties op zoek naar mogelijkheden om te versnellen op de onderdelen:
 - Human capital
 - Arbeidsmatching
 - Jeugdwerkloosheid

Thema’s daarbij zijn bijvoorbeeld ‘life long learning’, aandacht voor opleidingskeuzes bij jongeren, bevorderen regionale mobiliteit, uitwerken innovatieve vormen van matching (bijv. via Big Data)

- In samenwerking met het EB en ondersteunende diensten zetten we trainingen op voor de groep werkzoekenden die ambities heeft om zelfstandig ondernemer te worden
- We werken, op basis van bestaande ervaring één of twee experimenten uit in innovatieve sociaal inclusieve systemen (bijvoorbeeld dorpscoöperatie of voorwaardelijk basisinkomen)

2.3.7.4 Trots, imago en aantrekkingskracht

2.3.7.4.1. Operationele doelen

- Stad en Regio stellen werken samen aan gezamenlijk profiel/ statement binnen een nader te bepalen schaalniveau
- Stad en Regio werken aan een gezamenlijke uitstraling en campagneontwikkeling, promotie binnen een nader te bepalen schaalniveau
- Stad en Regio trekken samen op in acquisitie
- Gastvrijheid voor bedrijvigheid wordt geoptimaliseerd

2.3.7.4.2. Bestaande plannen en programma's van betrokken stakeholders

Vanuit verschillende organisaties (Provincie Groningen, Eemsdelta, Gemeente Groningen) worden op dit moment economische marketingcampagnes ontwikkeld. De overheid blijft een logische partij als het gaat om imago, positionering en regio/citymarketing. Immers, zij is in staat om, boven de verschillende partijen, een algemeen perspectief neer te zetten, een gemeenschappelijke deler te vinden, de verschillende facetten van de economie in beeld te brengen zonder concurrentieoverwegingen. In de praktijk blijkt wel dat overheden campagne-uitvoering beleggen bij gespecialiseerde bureau's, veelal Stichting Marketing Groningen. De conclusie kan getrokken worden dat er nog geen eenduidige economisch marketingprofiel is voor de gehele regio/provincie inclusief stad. Deze ambitie ligt er bij diverse partijen wel en het aardbevingsdossier kan de katalysator zijn voor dit proces.

Met name in de gemeente Groningen wordt de rol van de overheid steeds nadrukkelijker gezien als samenwerkend en profilerend. Dit komt specifiek naar voren in het economisch programma G-Kwadraat, waarbij gezamenlijke ondernemers via een koepel nadrukkelijk meebeslissen over inzet van middelen. De overheid co-financiert goede projecten, verbindt en profileert de stad als economische motor. Deze faciliterende, in plaats van sterk sturende, rol wordt binnen het bedrijfsleven breed gedragen. Deze gedachte klinkt ook door in de visie van het Economic Board, dat nadrukkelijk aangeeft dat zij niet zelf voor groei kan zorgen, maar anderen faciliteert om te groeien.

Voor wat betreft acquisitie bestaat er al een uitvoeringsorganisatie met logisch aandeelhouderschap en een heldere opdracht in de vorm van de Noordelijke Ontwikkel Maatschappij (NOM). Vanuit verschillende organisaties bestaat de behoefte daar aanvullende structuren omheen te bouwen. Ook het Economic Board heeft de ambitie uitgesproken extra invulling aan acquisitie te geven. De OD zou op dit vlak een verbindende rol kunnen vervullen.

In algemeenheid kan gezegd worden dat overheden in hun economisch beleid steeds meer focus leggen op het optimaal faciliteren van het bedrijfsleven, door actieve dienstverlening, het verminderen van regeldruk en het 'uitleggen van de Rode Loper' bij vestiging. Hoewel

deze ambitie in elke gemeente leeft, blijkt de uitvoering per gemeente nog verschillend te zijn.

2.3.7.4.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Het is voor het vertrouwen in het gebied en het imago van het gebied essentieel dat er wordt gewerkt aan gemeenschappelijke trots. Deze trots is er wel, maar wordt nog te weinig uitgedragen. Trots en zelfbewustzijn zijn daarbij kernwoorden. Uitgaan van autonome kracht. Al naar gelang de toehoorder op regionale schaal of op Noord-Nederlandse schaal. Daar hoort een doel bij. Een 'stip op de horizon' is daarbij een logische gedachte, met de aantekening dat dit nooit een juk, een beperking kan zijn. Een abstract perspectief, een regionale aanpak, haast een regionale filosofie passen beter als weg naar een duurzame toekomst met perspectief.

Als een wenkend perspectief willen we er sowieso naar streven dat Groningen in 2025 een zelfbewuste regio is, die pro-actief de aardbevingsopgave heeft aangepakt en vruchten plukt van dappere maar logische keuzes vanuit de bestaande krachten. Er is trots en iedereen is ambassadeur. Er heerst zeker geen gevoel van verslagenheid. Kern daarbij is gezamenlijkheid: Stad en Regio zien zichzelf als één ecosysteem waarin de Stad, de havens en de kleinere kernen elkaar aanvullen en versterken. Er heerst een bereidheid om elkaar te gunnen, samen op te trekken en zaken samen te regelen. Gemeenschappelijke belang van de regio staat daarbij op één en niet ter discussie. Bestuurlijk is er op dit thema sprake van eensgezindheid en krachtig leiderschap. Dit beeld wordt ook consequent in de wereld uitgedragen, in samenhang met de rest van Noord-Nederland via slimme, samenhangende positionering en acquisitie.¹² Maar ook een Groningen dat voor elkaar opkomt, gewend is om in kleinschalig verband samen te werken, gewend is om coöperatief te werken: letterlijk in allerhande corporaties (energie-, landbouw-, dorps-) en figuurlijk in het elkaar samenwerken en elkaar helpen. Een Groningen dat zichzelf kan redden.

Nog te vaak is het werken aan imago en positie een bijzaak, die door iedereen afzonderlijk en versplinterd wordt opgepakt. De aardbevingsopgave geeft juist de kans om eensgezind een krachtig en aantrekkelijk beeld naar buiten uit te dragen over Stad en Regio. Centraal daarin kunnen de krachtige economie en de kwaliteiten van het wonen staan, met daarbij nadrukkelijk de notie dat Groningen in staat is om lastige opgaven te overwinnen. De vraag doet zich voor of Stad en G11 gemeenten een logische entiteit zijn om naar buiten toe uit te dragen of dat bijvoorbeeld het niveau van de Provincie Groningen logischer is. Dit heeft alles te maken met herkenbaarheid, samenhang en uitstraling. Het precieze schaalniveau zal daarom nader bepaald moeten worden..

¹² Uiteraard is bovenstaande slechts een kleine aanzet tot een wenkend perspectief

Voor het creëren van een sterk imago met een goed ondernemersklimaat is een optimaal vestigingsklimaat essentieel. De 'Rode Loper'-gedachte dient gemeengoed te worden in de gehele regio.

2.3.7.4.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- De OD brengt partijen met een marketingdoelstelling (Provincie, Gemeenten) bij elkaar en werkt samen met hen een opdracht uit tot een helder, krachtig economisch profielen statement van Groningen
- Deze opdracht wordt geoperationaliseerd in een campagne. Daarbij kunnen lopende campagnemiddelen bij elkaar worden gebracht of hergebruikt worden. Deze campagne betreft nadrukkelijk ook ambassadeurs, bestuurders, ondernemers
- Samen met stakeholders en NOM wordt bekeken in hoeverre de OD een aanvullende meerwaarde kan hebben in acquisitie
- De OD ondersteunt gemeenten bij het uitleggen van 'De Rode Loper' voor bedrijven, bijvoorbeeld in het verminderen van regeldruk, het versnellen van vergunnings- en verkoopprocedures, het vinden van personeel en het introduceren van bedrijven in netwerken

2.3.7.5 *Altijd verder kijken*

2.3.7.5.1. Operationele doelen

- We organiseren regelmatig debatten, lezingen of rondleidingen op het gebied van innovatieve ontwikkelingen
- We organiseren een jaarlijkse expositie over een innovatief thema

2.3.7.5.2. Bestaande plannen en programma's/Aanvullende acties

Dat er in bovenstaande een lijn wordt neergezet om te werken vanuit bestaande ambities betekent niet dat de OD haar ogen wil sluiten voor grootse ontwikkelingen, nieuw opkomende sectoren, game changers en transitie. Integendeel. Enerzijds is er de constatering dat juist de sectoren waarin Groningen wil excelleren koplopers zijn wat betreft baanbrekende innovaties die een grote maatschappelijke impact hebben, op stad en regio. Anderzijds menen we dat er binnen het meerjarenprogramma ook specifieke aandacht en vooral ruimte moet zijn voor nieuwe mogelijkheden, dwarsdenken, paradigmashifts en vernieuwende ideeën. Daarom nemen we een specifiek programmaonderdeel op dat hieraan aandacht besteed in de vorm van verkenning, discussie, debat en expositie.

Er bestaat uiteraard een grote variëteit aan kennisplatforms, lezingen en exposities, over de volle breedte van het economisch speelveld. Samen met specialisten uit verschillende sectoren willen wij op zoek naar interessante thema's voor ondernemers, initiatiefnemers en betrokken burgers.

Een voorbeeld van een dergelijke opzet is het Projectatelier Groningen, een project van de Internationale Architectuur Biënnale Rotterdam (IABR). In dit projectatelier, met de titel 'Naar een nieuw energielandschap' worden kansen voor energietransitie geanalyseerd en verbeeld tezamen met de economische impact en de ruimtelijke opgave. Doel is te komen tot een samenhangend toekomstperspectief te ontwikkelen dat grip geeft op groei en verdienvermogen van de regio.

2.3.7.5.3. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- Uitwerken van jaarlijkse inspiratie-agenda

2.3.7.6 Mogelijke verbreding opgave

2.3.7.6.1. Operationele doelen

- We verkennen in hoeverre het meerjarenprogramma een rol heeft in een aantal tot dusver in deze pijler onderbelichte sectoren
- We doen deze verkenning in ieder geval voor de sectoren toerisme, landbouw, detailhandel en het thema kleinschalig ondernemerschap

2.3.7.6.2. Aanvullende acties

We onderkennen op dit punt het feit dat het economische speelveld groot is en de activiteiten divers. In bovenstaande worden, hoe breed de opgave ook nog wordt neergezet, toch al enkele thema's en sectoren buiten beschouwing gelaten. In deze verkenning willen we de mogelijkheid openlaten de opgave nog te verbreden. Bijvoorbeeld:

Op dit moment komt de landbouwsector nog slechts beperkt naar voren. Dit met uitzondering van de link met de biobased economy. Dit terwijl landbouw een essentieel onderdeel is van de Groninger economie.

Toerisme, recreatie en kleinschalige (biologische) voedselproductie zijn thema's die de lokale economie door de gehele regio kunnen versterken. Ze dragen bij aan werkgelegenheid en de leefbaarheid van de regio. In het meerjarenprogramma zal verder worden uitgewerkt welke rol de Overheidsdienst voor zichzelf ziet op dit thema.

Het thema steun aan MKB en ondersteuning van ondernemerschap is een belangrijk aandachtspunt voor een goed functionerende regionale economie. Het meerjarenprogramma concludeert dat enerzijds het Economic Board dit thema tot prioriteit heeft gemaakt en anderzijds dat gemeenten op lokaal niveau, samen met o.a. Kamer van Koophandel, VNO-NCW/MKB, goed in staat zijn dit thema te optimaliseren. Waar mogelijk zal dit meerjarenprogramma het Economic Board en gemeenten hierin ondersteunen, maar zelf heeft het meerjarenprogramma hierin geen trekkende rol. Eenzelfde conclusie kan getrokken

worden wat betreft financieringsmogelijkheden voor het MKB: enerzijds heeft het Economic Board een bedrag van 25 miljoen euro gereserveerd voor kleinere kredietfaciliteiten voor het MKB, anderzijds nemen we een groei in alternatieve financieringsbronnen waar, zoals de Groninger Kredietunie en crowdfunding-platforms.

Detailhandel en horeca zijn belangrijke werkgevers en essentieel voor de leefbaarheid van dorpen en steden. Met uitzondering van initiatieven of clusters die bezoekers van buiten de regio aantrekken is het in essentie een voorzieningeneconomie. Een verkenning komt daarom terug in de paragraaf centrumontwikkeling. Enkel indien het om regio-overstijgende initiatieven of clusters gaat, kan het een programmaonderdeel binnen deze pijler worden.

2.3.7.6.3. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- Verkennende gesprekken voeren binnen sectoren en over thema's die in de verkenning niet als prioriteit zijn benoemd
- Samen met het Economic Board bekijken in hoeverre het meerjarenprogramma van de OD een meerwaarde kan hebben in deze sectoren en binnen deze thema's

2.3.7. B Deelprogramma versterken bestaande bedrijven

2.3.7.B.1 Operationele doelen

- Bevorderen, dat bedrijven in het aardbevingsgebied goed bestand zijn tegen de gevolgen van aardbevingen.
- Bevorderen, dat leidingen en bodem beschermende voorzieningen aardbevingsbestendig zijn.

2.3.7.B.2 Bestaande plannen en programma's van betrokken stakeholders

Industrie

De veiligheid bij de chemische industrie is een van de belangrijkste aandachtspunten. Als er door een aardbeving problemen optreden bij installaties of leidingen kunnen de gevolgen enorm zijn. Het is dus van het grootste belang dat dit met voorrang wordt opgepakt.

Aan de normstelling voor industriële installaties wordt al geruime tijd gewerkt. Er is nog geen zicht op de realisatie.

Wat betreft het Chemiepark Delfzijl is het volgende te melden (brief minister EZ aan burgemeester van Delfzijl en beantwoording Kamervragen) : Het bedrijfsleven laat kwalitatieve analyses uitvoeren naar de mogelijk risicovolle delen van de industrie in de regio, waaronder het Chemiepark. Complicerend daarbij is dat de omvang van het risico met veel wetenschappelijke onzekerheid is omgeven. Om die onzekerheden te verminderen lopen momenteel diverse nadere onderzoeken door KNMI en NAM. Onderdeel daarvan is het verzamelen van meer gegevens over de concrete situatie in Groningen door middel van meetpunten in de hele regio. Er bestaan in Nederland geen normen voor gebouwen ten aanzien van aardbevingbestendigheid, noch voor industriële installaties. De voorlopige richtlijn (NPR) is vooralsnog alleen gericht op woningen. Ondanks al deze onzekerheden

onderzoekt het bedrijfsleven in de regio of versterking van installaties of bedrijfsgebouwen nodig is. Medio 2013 is een werkgroep 'Aardbevingen bedrijven Eemsdelta' gestart. Deze werkgroep begeleidt onafhankelijke onderzoeken naar de aardbevingbestendigheid van industriële installaties in de Eemsdelta. In de werkgroep participeren, naast de leden van SBE (waaronder bedrijven op Chemiepark Delfzijl), ook vertegenwoordigers van KNMI, Deltares, TNO, relevante gemeenten, de Veiligheidsregio Groningen, NAM en het ministerie van EZ.

Ook buiten de Eemsdelta is er zorg. In Hoogezand-Sappemeer laat AVEBE onderzoek doen naar bevingsbestendigheid. Ook andere bedrijven, zoals PPG hebben hun zorgen al aan de gemeente overgebracht.

Bij gebrek aan nationale normen voor de aardbevingsbestendigheid van industriële installaties hebben Deltares en TNO, in opdracht van EZ, een handreiking ontwikkeld voor het uitvoeren en toetsen van studies naar het effect van aardbevingen voor bedrijven in de industriegebieden Delfzijl en Eemshaven.

Hoe te reageren op noodsituaties wordt niet voorgeschreven door het Rijk maar ingevuld door het lokale en regionale bevoegd gezag, zoals de veiligheidsregio. In deelprogramma 2 staat aangegeven, dat de plannen op het punt van aardbevingen met calamiteuze gevolgen moeten worden aangepast.

Het toezicht op punt van veiligheid is verdeeld over gemeenten, provincie en rijk. Een onderzoek door de Omgevingsdienst Groningen (OG) in opdracht van de provincie naar de risico's bij enkele chemische industrie in Delfzijl is wat betreft het eerste bedrijf in concept gereed.

De OG bereidt mede met landelijke middelen onderzoek voor om na te gaan wat nodig is om vergunningen up to date te maken qua bevingsbestendigheid.

Bouw

In opdracht van gemeenten maakt de OG een kader en een risico-analyse voor de doorwerking van bevingsrisico in vergunningverlening en toezicht bij bouw. Hier zit een samenhang met drieslag. Specifiek aandachtspunt hierbij is de asbestverwijdering.

Stortplaatsen

Dit betreft zowel gesloten baggerspeciedepots en stortplaatsen (verantwoordelijkheid provincie in kader van nazorg Wet Milieubeheer; div baggerdepots; stortplaatsen Kloosterlaan, Woldjerspoor; Veendam per 2016; Usquert per 2018) als de bestaande stortplaats Stainkoeln 2 .

Risico in verband met mogelijke defecten aan bodembeschermende voorzieningen en aanwezige leidingen en installaties. Dit werd tot voor kort niet als probleem gezien. Maar Grontmij gaat nu toch deze zomerperiode een risico-evaluatie uitvoeren.

Bodemsaneringen

Tot nu toe is bevestigingsbestendigheid geen item m.b.t. bestaande voorzieningen op het vlak van isoleren, beheersen en controleren. Inzicht in risico's ontbreekt. Risico-evaluatie is hier gewenst.

Vloeistofdichte vloeren, mestkelders e.d.

Inzicht in mogelijke risico's op dit aspect van vergunningverlening en toezicht ontbreekt momenteel. Risico-evaluatie kan hier helpen een beeld te krijgen.

Leidingen

Er zijn diverse soorten leidingen, die horizontaal (transport) en verticaal (warmte-koudeopslag, berging afvalwater) diverse stoffen (vloeibaar, gassen) in zich hebben. Er is geen inzicht in de risico's. Dit inzicht is wel gewenst.

Ontgrondingen

Inzicht in de risico's voor ontgrondingen ontbreekt nog. Er wordt rekening mee gehouden dat aardbevingen mogelijk een negatief effect kunnen hebben op de stabiliteit van taluds bij zandwinplassen. Dat heeft zowel veiligheidsaspecten in zich als mogelijke consequenties voor minder te winnen zand. Risico-evaluatie lijkt gewenst.

Conclusie algemeen: De te hanteren normen zijn niet duidelijk. Het inzicht in de risico's met betrekking tot milieu en veiligheid in relatie tot vergunningverlening en toezicht is nog zeer beperkt.

2.3.7.B.3 Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Er zit een dilemma in de communicatie over het gebied. Enerzijds is het uit oogpunt van agendering en urgentieverkrijging nodig om de problematiek duidelijk en stevig neer te zetten. Anderzijds geeft een dergelijke framing en de daarbij behorende negatieve imago veel onrust voor het bedrijfsleven en een neiging om te vertrekken dan wel niet te komen. Vanuit die laatste invalshoek is rust en zekerheid noodzakelijk. Er moet snel duidelijkheid komen over de bevestigingsbestendigheid van de bedrijven en dus over de te hanteren normen.

Die duidelijkheid is ook nodig voor de diverse kritische leidingsystemen.

Eerstverantwoordelijke voor het scheppen van duidelijkheid en voor de normstelling is de overheid. Het rijk moet zo snel mogelijk helderheid verschaffen. Zonder die duidelijkheid is een verantwoorde programmering niet goed mogelijk. Bedrijven hebben een eigen verantwoordelijkheid om na te gaan wat voor risico's zij lopen op mogelijk bevestigingsgevoelige aspecten van hun bedrijfsvoering. In sommige gevallen hebben ook overheden deze eigenaarsrol, zoals bij voorbeeld provincies bij de nazorg van gesloten stortplaatsen. De bevoegde gezagen hebben een hiervan afgeleide verantwoordelijkheid op het vlak van vergunningverlening en toezicht.

Zoals hierboven aangegeven loopt er van alles, maar is de perceptie van mogelijke risico's nog niet overal even sterk aanwezig. Deze zal wel moeten worden ontwikkeld. Hier ligt een taak voor de OG.

Toetsing op aardbevingsbestendigheid moet onderdeel worden van de reguliere werkprocessen bij vergunningverlening en toezicht binnen de overheden en de Omgevingsdienst. In het verlengde hiervan dient een duidelijke afspraak te worden gemaakt dat de kosten van dergelijke risico-evaluaties voor rekening komen van de NAM. Het maakt dan niet uit of de opdracht hiertoe is verleend door de OG, een overheid of een proactief opererend bedrijf.

2.3.7.B.4 Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

Allereerst moet net als bij de woningbouw snel duidelijkheid komen over de normering. Hier ligt een duidelijke taak voor de OG.

Voor het aanpakken van onderzoek en maatregelen ligt prioriteit primair bij die bedrijven waar sprake is van grote risico's voor veiligheid en milieu. Met name de chemische industrie vraagt om snelle aandacht. Juist ook daar is veel behoefte aan helderheid over de nieuwe normen. Daar ligt een accent op Delfzijl (Oosterhorn), maar ook elders in het gebied speelt dit. Bij voorbeeld in Hoogezand-Sappemeer. De OG kan hierin een ondersteunende rol spelen.

De OG zou moeten bevorderen, dat de komende periode (zo mogelijk nog in 2015) nadere onderzoeken bij de verschillende bedrijfstakken worden uitgevoerd die tot een beter inzicht in feitelijke risico's leiden. De resultaten hiervan kunnen vervolgens worden benut bij de meerjarenprogrammering. Eerste stap hiertoe is om bij het extern bespreken van dit verkenningsrapport afspraken met de bedrijven en de bevoegde gezagen afspraken te maken over het met spoed uitvoeren van deze onderzoeken. Met de kennis van de bevoegde gezagen en de bedrijven en ondersteund door de OG kan opdrachtverlening aan een extern(e) bureau(s) met spoed worden gerealiseerd.

Mogelijk kan hierbij voor de (chemische) industrie gebruik worden gemaakt van het lopende onderzoek bij een vijftal BRZO-bedrijven.

2.3.8. Deelprogramma Energietransitie

2.3.8.1. Energietransitie algemeen

2.3.8.1.1 Operationele doelen energietransitie:

- De grootscheepse energietransitie waarvoor deze regio als pilot geldt, betekent dat bij elke (hierna genoemde) versterkingsopgave 'nul-op-de-meter' tegelijkertijd wordt ingezet
- We baseren de energievoorziening op zelflevering en coöperatieve verbanden van bewoners

- Er is voldoende fysieke ruimte geïnventariseerd en bestemd om decentrale energieprojecten te realiseren
- Er is een overzicht van fysieke ruimte die kosteloos ter beschikking kan komen van lokale energiecoöperaties die decentrale energieprojecten ontwikkelen.
- Het versterken en verduurzamen van gebouwen gebeurt op zodanige wijze dat karakter, architectonische en esthetische waarde niet wordt aangetast en aan gebouweigenaren ruimte wordt geboden voor keuzemogelijkheden.
- Bewoners, ondernemers, gebruikers en eigenaren kunnen gebruik maken van een volledig pakket aan regelingen en maatregelen die hen in staat stellen hun woning/gebouw te herstellen, te versterken en gelijktijdig duurzaam en toekomstbestendiger te maken.
- Bestaande en toekomstige lokale energie-initiatieven van inwoners worden gefaciliteerd zodat in 2025 een effectief fijnmazig netwerk van lokale energiecoöperaties ontstaan is.
Koppeling van eigendom opwekcapaciteit en gebruik van energie wordt daarbij bewaakt en controle op bestuur, beheer en winstdeling is georganiseerd.
- Er is in 2025 een coöperatief regionaal energiebedrijf ontstaan met bestuur, beheer en winstdeling door en voor klanten.
- We geven ruimte aan living labs, bijvoorbeeld door ruimte in wetgeving.
- De energietransitie is één van de focusclusters waar Groningen zichtbaar (inter)nationaal de lead heeft; kennisopbouw, onderzoek en innovatie wordt hier gestimuleerd en trekt ook weer nieuwe bedrijvigheid en talent aan.

2.3.8.1.2. Bestaande plannen en programma's van betrokken stakeholders

Het SER Energieakkoord voor Duurzame Groei

Het akkoord is te beschouwen als een programmatische aanpak om de doelstelling van 16% duurzame energie in 2023 te halen als tussenstap naar een (bijna) volledig duurzame energievoorziening in 2050. Relevante afspraken zijn gericht op ambitieuze doelstellingen voor energiebesparing in de gebouwde omgeving, de afspraak dat in 2020 minimaal 1 miljoen aansluitingen door zelflevering of coöperatieve verbanden in de eigen energiebehoefte kunnen voorzien en ambitieuze doelstellingen voor het realiseren van decentrale opwekcapaciteit. Beleidsverantwoordelijk voor uitvoering van het Energieakkoord is de Minister van EZ. Op grond van het Energieakkoord zijn en worden een groot aantal regelingen, pilots en ondersteuningsstructuren vorm gegeven. De operationele doelen die hiervoor zijn geformuleerd, betekenen in relatie tot het Energieakkoord dat de doelstelling voor 2050 in de aardbevingsregio naar 2025 wordt gehaald (althans voor de gebouwde omgeving) en het behalen van die doelstelling wordt gebaseerd op slechts enkele pijlers van het Energieakkoord. Daarmee wordt de vraag relevant welke regelingen, pilots en ondersteuningsstructuren die zijn toegesneden op de landelijke afspraken, moeten worden aangepast of geïntensiveerd om de regio als (inter)nationaal koploper te kunnen presenteren.

Switch

De op het SER Energieakkoord gebaseerde noordelijke energieagenda met de ambitie om Noord-Nederland nationaal koploper te maken in de uitvoering van het Energieakkoord. Switch is in april 2014 aangeboden aan minister Kamp. De uitvoering wordt gezien als een gedeelde verantwoordelijkheid van Regio en Rijk. In de uitvoering van Switch werken Noordelijke overheden, Energy Valley, bedrijven, kennis- en onderwijsinstellingen en maatschappelijke organisaties samen. In juli wordt de eerste uitvoeringsagenda in het BONN vastgesteld. Eén van de relevante pijlers (versnellingssporen) van Switch is energiebesparing en decentrale energie. Op dit moment wordt door marktpartijen, NGO's en overheden gewerkt aan een programma om daar invulling aan te geven. Nadere concrete invulling daarvan is nog niet tot stand gekomen en dat biedt mogelijkheden tot aansluiting en synergie met een programma energietransitie in de aardbevingsregio.

Koersvast 2.0

Op basis van de mogelijkheden die zich aandienen heeft SER Noord-Nederland op 27 februari 2015 haar advies Koersvast 2.0 gepresenteerd. In dit advies stelt de raad voor van het aardbevingsgebied een "icoonproject" te maken in Europa op het gebied van energieneutraal bouwen en duurzaamheid. Verder stelt de raad dat dit mogelijkheden biedt om, naast de nu beschikbare middelen, een aanzienlijk beroep te doen op Europese subsidies. De Raad is verder van mening dat de opgave te groot is voor Groningen alleen en als gezamenlijke Noord-Nederlandse inspanning zou moeten worden beschouwd. In dat verband worden plannen gepresenteerd waarmee de economische voordelen van de opgave zoveel mogelijk in Noord-Nederland kunnen worden vastgehouden. Partners binnen SER Noord-Nederland zijn bereid hierop initiatieven te ontplooiën.

Coalitieakkoord Gedeputeerde Staten van Groningen

Het Coalitieakkoord geeft aan dat de provincie Groningen op zoek is naar synergie tussen het Meerjarenplan van de Overheidsdienst Groningen en haar eigen energiebeleid. Dit komt met name tot uitdrukking in de ambitie verregaande verduurzaming van de gebouwde omgeving te bereiken in verband met de versterkingsopgave.

Groningen geeft Energie!

Het lopende programma Groningen geeft Energie! gaat uit van de ambitie van de gemeente Groningen van een energie-neutrale gebouwde omgeving in 2035. Recent is het programma herijkt om tot versnelling in de uitvoering te komen. Op basis van het programma zijn de afgelopen jaren talloze regelingen, pilots en initiatieven opgezet. Deze zijn in het algemeen bruikbaar om toe te passen in de aardbevingsregio en om op te schalen en zo versnelling te brengen.

Bestuursakkoord en aanvullend bestuursakkoord

De relevante elementen van beide akkoorden voor energietransitie gaan over de wijze waarop het CVW is vormgegeven en wordt aangestuurd, de afspraken rond waardevermeerdering en de afspraken die zich richten op het verbeteren van de leefbaarheid. Het CVW is de resultante van de afspraak in het Bestuursakkoord dat er een uitvoeringsorganisatie met aansturing op afstand van de NAM tot stand moet komen.

Implicatie van het Aanvullend Bestuursakkoord is dat die aansturing op afstand overgaat naar de Overheidsdienst Groningen. De werkwijze van het CVW, bijvoorbeeld over verduurzaming in relatie tot versterking, wordt bepaald door beleidskaders die door de Dialoogtafel op basis van consensus moeten worden vastgesteld. Bij gebrek aan consensus en het ontbreken van belangrijke gegevens zijn deze beleidskaders nog niet tot stand gekomen. Besluitvorming over het budget voor waardevermeerdering (€ 125 miljoen, verhoogd tot € 135 miljoen op basis van het aanvullend akkoord) is ondergebracht bij de Dialoogtafel, die daarvoor een werkgroep heeft ingericht. Bij gebrek aan consensus is een interim regeling tot stand gekomen, maar nog geen definitieve regeling. De definitieve regeling is wel in concept gereed en ligt klaar voor besluitvorming op korte termijn. De contouren daarvan maken de regeling ongeschikt om in te zetten voor het gecombineerd versterken en verduurzamen van gebouwen en ook ongeschikt voor inzet in collectieve aanvragen. Op grond van het bestuursakkoord is een budget van € 85 miljoen bepaald voor het versterken van de leefbaarheid met energietransitie als 1 van de focuspunten. Inmiddels zijn er besluiten genomen over de besteding van dit budget, waarbij voor de komende 5 jaar € 5 miljoen gereserveerd is voor een programma Energietransitie. Dit programma is alleen op hoofdlijnen gereed en is beperkt tot het ondersteunen van lokale energie-initiatieven.

Economic Board Groningen

Eén van de pijlers van het programma van de Economic Board Groningen is energietransitie, waarbij als ambitieniveau is geformuleerd "het geld dat gemoeid is met de energierekening zoveel mogelijk in de regio vast te houden". De pijler energietransitie is nog niet geoperationaliseerd omdat de Economic Board zoveel mogelijk de aansluiting wil zoeken bij plannen van de Dialoogtafel en de Overheidsdienst Groningen. De Economic Board heeft nadrukkelijk niet als taak te subsidiëren of zelfstandig bedrijven op te zetten. De Board ziet vooral een rol in het stimuleren en financieren van bestaande initiatieven.

2.3.8.1.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Bovenstaand overzicht laat zien dat er goede kansen zijn om tot bundeling van inspanningen en middelen te komen en dat tegelijkertijd het risico bestaat op versplintering daarvan. Er is regie nodig en coördinatie op bestuurlijk niveau vanuit de Overheidsdienst Groningen.

Het sterk van landelijk beleid afwijkende ambitieniveau maakt het in onze ogen wenselijk landelijke wet- en regelgeving, subsidieregelingen, financiële arrangementen, ondersteuningsstructuren, experimenteerruimte en pilots meer toe te snijden op de (contouren van) het Meerjarenplan Overheidsdienst Groningen. Bezien moet worden of een Green Deal hiervoor het aangewezen instrument is, of dat er via een Algemene Maatregel van Bestuur andere mogelijkheden zijn.

Er is inzicht nodig in de energiehuishouding van de aardbevingsregio en de capaciteit en spreiding van technieken die nodig is om energie-neutraliteit te bereiken. De benodigde onderzoeksgegevens ontbreken.

Het is van belang de mogelijkheid van samenhangende financiering vanuit de regeling waardevermeerdering en het programma Leefbaarheid van de Dialoogtafel, als ook het programma van de Economic Board, open te houden. Uitgangspunt is dat er een bestuurlijke afspraak tot stand komt om tot de vaststelling van een Meerjarenplan Overheidsdienst Groningen geen onomkeerbare besluiten te nemen en optimale afstemming te zoeken met de contouren van een Meerjarenplan.

2.3.8.1.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

Voor het uitwerken van het deelprogramma energietransitie, algemeen, zijn de volgende acties nodig:

- Regie en coördinatie van de Nationaal Coördinator Groningen om te bewerkstelligen dat stakeholders bereid zijn samen te werken in de uitvoering en beleidsmatige sturing van energietransitie en bereid zijn de inzet van financiële middelen daarop te richten. Vanwege het uitdagende tijdpad naar een Meerjarenplan stellen wij voor dit te organiseren in de vorm van een charrette of ontwerpatelier onder leiding van de Nationaal Coördinator: een multi-disciplinaire ontwerpessie waar experts en stakeholders bij elkaar worden gebracht om in 1 of 2 dagen tot een houtskoolschets voor energietransitie in de aardbevingsregio te komen, inclusief de bijdragen die stakeholders daaraan leveren.
- Onderzoeken of een Green Deal of AMvB tot stand kan komen om wet- en regelgeving, regelingen, ondersteuningsstructuren en pilots toe te snijden op de contouren van een Meerjarenplan Overheidsdienst Groningen. Onderzoeken welke aanvullende condities binnen de Crisis- en Herstelwet hieraan kunnen bijdragen. Wij stellen ons daarbij voor dat vooruitlopend hierop de Nationaal Coördinator Groningen bij de Minister van EZ sondeert of de principiële bereidheid om instrumenten als een Green Deal en AMvB in te zetten bij de Rijksoverheid aanwezig is.
- Een bestuurlijke afspraak bewerkstelligen met de Dialoogtafel en de Economic Board dat optimale samenhang wordt gezocht met (de contouren van) het Meerjarenplan Overheidsdienst Groningen en dat tot de vaststelling daarvan geen onomkeerbare besluiten worden genomen over de inzet van middelen.
- Het tijdpad voor vaststelling van een MJP maakt het niet mogelijk voorafgaand nader onderzoek uit te zetten naar de energiehuishouding van de aardbevingsregio en de capaciteit die nodig is om energie-neutraliteit te bereiken. Voorstel is om een 1 daagse charrette te organiseren met experts die vanuit eigen kennis onderbouwde schattingen kunnen maken.
- Goede afstemming met de ontwikkeling van het energieprogramma 2016-2019 van de provincie Groningen.

2.3.8.2. Duurzaam versterken gebouwen

2.3.8.2.1. Operationele doelen duurzaam versterken

- De grootscheepse energietransitie waarvoor deze regio als pilot geldt, betekent dat bij elke (hierna genoemde) versterkingsopgave 'nul-op-de-meter' tegelijkertijd wordt ingezet
- We baseren de energievoorziening op zelflevering en coöperatieve verbanden van bewoners
- Het versterken en verduurzamen van gebouwen gebeurt op zodanige wijze dat karakter, architectonische en esthetische waarde niet wordt aangetast en aan gebouweigenaren ruimte wordt geboden voor keuzemogelijkheden.

2.3.8.2.2. Bestaande plannen en programma's van betrokken stakeholders

Groningen woont Slim!

Is de Groningse uitwerking van de afspraak uit het SER Energieakkoord dat in gemeenten een loket tot stand moet komen voor informatie en advies over energiebesparing. Inmiddels is een, op de Groningse huizenmarkt gebaseerde, digitale adviesdienst ontwikkeld door KUUB. Ook als kennisbasis voor enkele fysieke adviesloketten.

GrESCo

De door de gemeente Groningen opgezette Energy Service Company voor (in eerste aanleg) maatschappelijk vastgoed. Het principe van een ESCo is dat energiebesparingsmaatregelen worden gefinancierd en uitgevoerd door een daarin gespecialiseerd bedrijf en de financiering wordt terugbetaald met een (gegarandeerde) besparing op de energierekening. Hiermee ontstaat langdurige afhankelijkheid tussen energieleverancier en klant. Om die reden hebben tot op heden de AFM en de ACM nog niet ingestemd met dergelijke constructies, maar die is in de loop van dit jaar wel te verwachten. De GrESCo heeft dan de potentie en ambitie om haar dienstverlening uit te breiden naar particuliere woningen.

Pilots huursector

De corporaties zijn van mening dat de 7.900 huurwoningen die naar verwachting in de oorspronkelijke 9 gemeenten moeten worden versterkt, tegelijk nul-op-de-meter gemaakt moeten worden. Om daarmee ervaring op te doen is een pilot gestart met 150 huurwoningen waarbij is voorgefinancierd door de NAM. Op korte termijn zal een tweede pilot met 1500 woningen worden opgezet. Om tot een werkbare kostenverdeling voor de meerkosten van nul-op-de-meter versterken te komen is een financiële werkgroep opgestart die onlangs heeft gerapporteerd.

Waardevermeerdering Dialoogtafel

De Dialoogtafel besluit op basis van consensus over het beschikbare budget van € 135 miljoen (€ 125 miljoen tot het aanvullend bestuursakkoord) tot 2019, waarbij de verwachting is vastgelegd in het bestuursakkoord dat het programma na de looptijd van 5 jaar wordt gecontinueerd. Om tot een regeling te komen is een werkgroep waardevermeerdering ingesteld. Omdat in aanvang niet tot consensus kon worden gekomen is een interim regeling vastgesteld, uit te voeren door SNN. Inmiddels is € 47 miljoen beschikt, waarmee het plafond voor de interim regeling van € 50 miljoen in beeld is. De werkgroep waardevermeerdering heeft een definitieve regeling in concept gereed. De verwachting bij betrokken partijen is dat op korte termijn tot besluitvorming kan worden gekomen.

Drieslag Dialoogtafel

De stuurgroep Drieslag van de Dialoogtafel is ingesteld om tot een geïntegreerde setbeleidskaders voor het CVW te komen, die er toe moeten leiden dat schadeherstel, versterking en verduurzaming van gebouwen tegelijk wordt uitgevoerd. De stand van zaken is dat alleen gewerkt wordt aan beleidskaders voor schadeherstel, maar dat daarover nog geen consensus is bereikt. Vanwege het ontbreken van de vereiste kaders en gegevens kon nog niet aan beleidskaders voor versterking en verduurzaming worden gewerkt.

CVW

Uitvoeringsorganisatie voor schadeherstel, versterken en verduurzamen onder aansturing op afstand van de NAM. In haar korte bestaan heeft het CVW vooral ingezet op het verbeteren en stroomlijnen van schadeafhandeling. Er is gestart met inspecties om tot een risico-inschatting van gebouwen te komen. Er zijn circa 11.000 straatinspecties uitgevoerd en ca. 1.900 binnen-inspecties. Versterking in de betekenis van het op NPR9998 norm brengen van gebouwen is alleen in enkele pilotwoningen voltooid. Aan verduurzaming is in de werkprocessen van het CVW nog nauwelijks aandacht besteed. Wel wordt op dit moment onder uitvoering door het CVW een pilot vormgegeven met het gecombineerd versterken en verduurzamen van 150 huurwoningen.

Economic Board

Het programma van de EBG geeft aan dat deze voor zichzelf mogelijk een rol ziet in het stimuleren van de innovatie en samenwerking in de bouwkolom die nodig is om gecombineerd versterken en verduurzamen te kunnen invullen.

Energiebesparingsfonds

Om invulling te geven aan de afspraken in het SER Energieakkoord over energiebesparing in de gebouwde omgeving is onder verantwoordelijkheid van het Ministerie van BZK een Energiebesparingsfonds tot stand gekomen. Uit het fonds kan tegen een lage (maar

momenteel marktconforme) rente een lening worden verstrekt voor een aantal vaststelde energiebesparingsmaatregelen in particuliere woningen. Er wordt tot op heden nauwelijks een beroep gedaan op het fonds.

2.3.9.2.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Om de doelstelling te realiseren moet verduurzamen tot NoM verplicht worden meegenomen in de versterkingsvoorschriften. In die situatie is het niet mogelijk een investering van gebouweigenaren te verlangen voor verduurzaming. Een dergelijke verplichting tot NoM versterken kan pas dan worden gerealiseerd als er een specifiek toegesneden bouwbesluit wordt vastgesteld met de aardbevingsregio als toepassingsgebied. In dat specifieke bouwbesluit zou het onderscheid tussen Energieprestatie van nieuwbouw en ingrijpende renovatie moeten vervallen en zou NoM als norm voor alle bouwvergunningen moeten worden voorgeschreven.

De consequentie daarvan is dat nieuwbouw in de aardbevingsregio met meerkosten (ca. 28.000 voor NoM installaties en stap van EPC 0,4 naar EPC 0, ca. 12.000) wordt geconfronteerd ten opzichte van het reguliere bouwbesluit (EPC 0,4). Nader bepaald moet worden wie voor die meerkosten financieel verantwoordelijk gehouden kan worden. De verantwoordelijkheid van de NAM voor de meerkosten van nieuwbouw in het aardbevingsgebied is op grond van het bestuursakkoord gesteld op een budget van € 10 miljoen.

De consequentie voor bestaande bouw is dat alle kosten bij een dergelijke verplichting gedragen moeten worden door de NAM en de overheid. Het is juridisch en principieel niet te verantwoorden dat gebouweigenaren verplicht worden een schuld aan te gaan of te investeren uit eigen vermogen ten gevolge van de versterkingsoperatie. Ook in dat geval zal een kostenverdeling tussen NAM en overheden gevonden moeten worden. De hoge meerkosten van NoM versterken die de huidige berekeningen laten zien, moeten zeker als belemmering worden gezien.

De NAM is op dit moment van mening dat haar financiële verantwoordelijkheid voor verduurzamingsmaatregelen beperkt is tot de wettelijke energieprestatie-eisen die aan de fysieke versterkingsmaatregelen zijn gesteld. Anders gesteld: als de wettelijke energieprestatie-eisen aan de te versterken onderdelen van het gebouw hoger zijn, of als andere eisen gesteld kunnen worden aan de wijze en aard van versterken (fundering, verbinding met vloerdelen, verbindingen binnenzijde) is de NAM verantwoordelijk te houden voor een groter deel van de kosten van verduurzamingsmaatregelen. Het is in dat verband uiterst relevant wie de aansturing op afstand van het CVW overneemt en wie de beleidskaders bepaald waarbinnen het CVW werkt. Een verschuiving van aansturing van de

NAM naar de OG, wordt overigens door de Dialoogtafel (exclusief de NAM) als voorwaardelijk gezien voor het functioneren van de OG.

Voor wat betreft de financieringsmogelijkheden vanuit het Rijk is het belemmerend dat, in de vorm van het Energiebesparingsfonds, 1 reguliere mogelijkheid beschikbaar is voor het financieren van verduurzaming van particulier vastgoed en dat deze wordt verstrekt in de vorm van een lening en derhalve qua voorwaarden niet passend is voor deze opgave. Het aangaan van een lening bij een verplichting om NoM te versterken lijkt ons niet haalbaar. Om de financierbaarheid vanuit Rijksmiddelen vorm te geven zou gedacht kunnen worden aan een aanvullende regeling vanuit de OG op basis van erfpacht. In een dergelijke constructie financiert het Rijk de meerkosten van NoM. De daarmee gepaard gaande kosten kunnen over een periode van 50 jaar in erfpacht worden terugbetaald. De erfpachtkosten voor bewoners zijn in die situatie (veel) lager dan de gebruikelijke energiekosten, wat een bijdrage van gebouweigenaren aan het financieren van een verplichting wellicht juridisch en maatschappelijk aanvaardbaar maakt.

Behoort een uitzonderlijk bouwbesluit en de daaraan verbonden financiële verantwoordelijkheid niet tot de mogelijkheden, dan zullen de operationele doelen moeten worden geherformuleerd.

Dat moet dan ook leiden tot een andere uitwerking van het Meerjarenplan, waarvan het verleiden, ontzorgen en faciliteren van gebouweigenaren de kern wordt. Op dit moment zijn de voorstellen daarvoor nog niet opportuun en derhalve niet opgenomen in deze verkenning

Belemmerend in de financiering is verder dat de Waardevermeerderingsregeling die door de Dialoogtafel wordt vastgesteld, niet voor NoM versterking kan worden ingezet. Deze is als interim regeling en ook in de concept definitieve regeling, vormgegeven als individuele subsidieregeling bij substantiële schade. Als niet op korte termijn het besluitvormingsproces over het budget (€ 135 miljoen tot 2019) wordt gewijzigd, blijft dit budget voor NoM versterken buiten bereik.

Om tot een betrouwbare kostenschatting te kunnen komen van het gecombineerd versterken en verduurzamen van gebouwen zijn gegevens nodig over de omvang van het aardbevingsgebied (PGA-contourenkaart), toepassing van de NPR9998 (Commissie Meijdam), het aantal te versterken gebouwen (inspectie CVW), de huidige energieprestatiecoëfficiënt van de gebouwen (afwezig) en de wijze waarop versterkt wordt (afwezig). Deze gegevens zijn niet op korte termijn beschikbaar te krijgen en er zal derhalve gewerkt moeten worden met globale aannames. Desondanks is het voor de contouren van het MJP en de daaraan verbonden begroting nodig voordien besluiten te nemen over de

verdeling van meerkosten van NoM versterking tussen overheid, NAM en wellicht gebouweigenaren.

In de huursector zijn twee pilots opgezet voor NoM versterken. Een financiële werkgroep heeft zich gebogen over een betrouwbare schatting van de meerkosten van NoM versterken en een verdeling van die meerkosten tussen Rijk, NAM en woningcorporaties. Hiermee samenhangend is het vraagstuk opgebracht of het te verantwoorden is BTW te heffen op de meerkosten van NoM versterken. De principiële argumenten daargelaten, is het wenselijk de meerkosten van NoM versterken zoveel mogelijk te dempen. Voorgesteld wordt in dat verband een BTW-compensatie fonds in te stellen voor NoM versterken.

De doelstelling om gebouweigenaren keuzemogelijkheden te bieden en zorg te dragen voor behoud van het karakter en de architectonische waarde van gebouwen, staat waarschijnlijk op gespannen voet met de omvang, het tempo en het industriële karakter van NoM versterken en met de doelstelling de kosten van de operatie zo laag mogelijk te houden. Als bijvoorbeeld gekozen wordt voor standaard en goedkoop versterken met prefab betonnen gevelementen, of als alleen ingrepen aan de buitenzijde mogelijk zijn om tijdelijke huisvesting van bewoners te voorkomen. Er zal een balans gevonden moeten worden tussen standaard oplossingen en maatwerk ontwerp van NoM versterking. Er zijn verschillende NoM concepten in de markt die allen uitgaan van standaardisatie, een industriële aanpak en coördinatie in de bouwkolom, maar variëren in de mate waarin de nadruk wordt gelegd op isolatie tegenover de capaciteit van installaties voor energieopwekking en verbruik.

Omdat de mate van synergie tussen versterken en verduurzamen sterk afhankelijk is van de wijze van versterken en het daaraan verbonden isoleren van de te versterken onderdelen van de woning, zijn nieuwe concepten nodig voor NoM renovatie die maximaal aansluiten op de wijze van versterken.

Het ontwikkelen van nieuwe concepten die geënt zijn op NoM versterken zou gestimuleerd moeten worden. Daarbij kan gedacht worden aan het formuleren van een opdracht voor de internationale bouwtenoonstelling die wordt georganiseerd, of het prikkelen van de markt in samenwerking met Bouwend Nederland Noord en Vereniging Slim Wonen met Energie.

Om keuzemogelijkheden te bieden en toch te kunnen uitgaan van een grootschalige aanpak met voldoende tempo, is het wenselijk voor een aantal typen woningen een beperkt aantal ontwerpen van NoM versterking beschikbaar te hebben. Dit zou kunnen naar voorbeeld van Reimarkt, zoals elders in het land door het Groningse KUUB wordt vormgegeven. Reimarkt is vormgegeven als een markt waar voorbeelden van NoM ontwerpen kunnen worden bekeken, uitgekozen en direct inzicht kan worden gegeven in de kosten en opbrengsten van de verschillende ontwerpen.

De versterkingsoperatie kan in een dergelijke opzet (kosten)efficiënt plaatsvinden als het CVW gelijksoortige vraag bundelt en de bouwactiviteiten coördineert.

2.3.8.2.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

Bij voorkeur voorafgaand aan het ontwerp van een Meerjarenplan Overheidsdienst

Groningen:

- Een besluit over de mogelijkheid een uitzonderlijk en specifiek bouwbesluit in te stellen voor de aardbevingsregio, waarin ook een afwijkende energieprestatienorm voor gebouwen wordt verankerd.
- Inzicht bieden in de wijze waarop de regie van de Overheidsdienst Groningen op de uitvoering van schadeherstel, versterking en verduurzaming door het CVW in de toekomst gestalte kan krijgen.
- Het instellen van een financiële werkgroep met vertegenwoordigers van NAM, CVW, OG, financiële-, bouwkundige- en juridische experts en marktpartijen. Dit met het doel tot betrouwbare kostenschattingen te komen van de meerkosten van NoM versterken bij verschillende categorieën gebouwen en een voorstel te doen voor een houdbare kostenverdeling.
- Onderzoek naar de houdbaarheid en mogelijkheden van een erfpachtconstructie om NoM versterking te financieren.
- Onderzoek naar de mogelijkheden van een ESCo om NoM versterking te financieren en onderzoeken of institutionele- en marktpartijen mogelijk interesse hebben.
- Bewerkstelligen dat de regeling waardevermeerdering kan worden ingezet ter financiering van NoM versterking en dat over invulling van de regeling op korte termijn geen onomkeerbare besluiten worden genomen.
- De mogelijkheden onderzoeken tot instelling van een BTW-compensatiefonds voor NoM versterking.

2.3.8.2.5. Voorstellen voor het Meerjarenplan Overheidsdienst Groningen:

- Bewerkstelligen dat het CVW ook de huidige energieprestatie van de te inspecteren gebouwen in kaart brengt, evenals de versterkings- en verduurzamingskosten per type gebouw.
- Bewerkstelligen dat EPA adviseurs en vaklieden met kennis en ervaring op het gebied van NoM bouwen worden meegenomen in de erkenningsregeling.
- Het uitwerken van pilots om ervaring op te doen met NoM versterken in particuliere woningen. Voorstel is Nieuwolda (waar ook een corporatieproject loopt waar particulieren op kunnen meeliften) en kern Loppersum.
- Bepalen hoe het ontwikkelen van nieuwe concepten voor NoM versterken in de bouwsector kan worden gestimuleerd.
- Bepalen hoe ontwikkelde concepten voor NoM versterking kunnen worden geselecteerd op geschiktheid voor verschillende typen woningen.
- Onderzoeken in hoeverre een "Reimarkt" geschikt is om keuzemogelijkheden voor bewoners inzichtelijk en overzichtelijk te maken.

- Onderzoeken of de gemeentelijke energieloketten Groningen woont Slim! kunnen worden opgeschaald tot fysieke informatiecentra voor NoM versterking en wat daarvan de te begroten kosten zijn.
- Bewerkstelligen dat het CVW gelijksoortige NoM versterkingen bundelt en ook gebundeld aanbesteed.

2.3.8.3. Lokale energie-initiatieven

2.3.8.3.1. Operationele doelen

- We baseren de energievoorziening op zelflevering en coöperatieve verbanden van bewoners
- Er is voldoende fysieke ruimte geïnventariseerd en bestemd om decentrale energieprojecten te realiseren
- Er is een overzicht van fysieke ruimte die kosteloos ter beschikking kan komen van lokale energiecoöperaties die decentrale energieprojecten ontwikkelen.
- Bestaande en toekomstige lokale energie-initiatieven van inwoners worden gefaciliteerd zodat in 2025 een effectief fijnmazig netwerk van lokale energiecoöperaties ontstaan is.

Koppeling van eigendom opwekcapaciteit en gebruik van energie wordt daarbij bewaakt en controle op bestuur, beheer en winstdeling is georganiseerd.

2.3.8.3.2. Bestaande plannen en programma's van betrokken stakeholders

Servicepunt Lokale Energie Voorwaarts!

Het Servicepunt is opgericht door de Natuur en Milieufederatie Groningen ter ondersteuning van lokale energie-initiatieven. Het Servicepunt heeft daartoe samenwerkingsovereenkomsten gesloten met Groninger Dorpen, Provincie Groningen, Rijksuniversiteit Groningen, Hanzehogeschool Groningen, GrEK, Grunneger Power en Zonnepanelendelen. De Provincie subsidieert het Servicepunt (0,25 fte) en heeft er de uitvoering van een subsidie tot € 10.000,- voor advies en begeleiding van lokale energiecoöperaties ondergebracht.

GrEK

De Groninger Energie Koepel is opgericht als koepelorganisatie van lokale energiecoöperaties in Groningen. De GrEK heeft tot doel lokale energie-initiatieven te stimuleren, adviseren en begeleiden en doet dat veelal met vrijwilligers afkomstig uit de coöperaties die lid zijn. Daarnaast is GrEK mede-bestuurder en mede-eigenaar van coöperatief energiebedrijf NLD.

ODE Decentraal

Landelijke koepelorganisatie van lokale energie-initiatieven die belangenbehartiging, ondersteuning en advisering voor haar leden verzorgd.

HIER Opgewekt

Stichting van ODE Decentraal en HIER Klimaatbureau, die als landelijk informatiecentrum voor lokale energie-initiatieven functioneert, netwerkactiviteiten organiseert en campagne/marketing activiteiten ondersteunt.

Grunneger Power

Grunneger Power staat bekend (ook landelijk) als 1 van de meest professionele en ontwikkelde lokale energiecoöperaties. Grunneger Power is er in geslaagd de benodigde expertise en organisatiekracht uit verschillende disciplines aan zich te binden. Er is sprake van een stabiele organisatie die ervaring heeft opgedaan met het ontwikkelen en financieren van projecten voor duurzame lokale energieopwekking. Grunneger Power is in principe bereid om, in samenwerking en samenhang met de GrEK, ondersteuning en begeleiding van lokale energie-initiatieven in de aardbevingsregio vorm te geven.

Bestaande lokale energie-initiatieven in de aardbevingsregio, waaronder

Initiatiefgroep Zijldijk/ 't Zandt/ Zcerijp

Vereniging dorpsbelangen Zijldijk

Humsterland Energie,

Landgoed Lekker Leven, Houwerzijl

Pieterburen Duurzaam

Coöperatie Energieneutraal Nieuwwolda

Vereniging Dorpsbelangen Mensingeweer

Coöperatie Veenstroom

Coöperatieve vereniging Duurzaam Menterwolde U.A.

Coöperatie Pekela Duurzaam

Stichting Dorpshuis Kropswolde

Werkgroep Duurzaam Thesinge

Stichting Ruitervelder

Dorpsvereniging Gamwerd

Initiatief Ulrum

Groninger Energie Koepel (GrEK)

Grunneger Power
Dorpsvereniging Feerwerd, Aduarderzyl e.o.
Dorpsbelangen Ezinge
Dorpsvereniging Saaksum
Dorpsbelangen Niehove
Stedum Lokaal & Duurzaam
Vereniging Dorpsbelangen Schouwerszyl
Platform duurzaam Loppersum
Projectgroep Energieneutraal Wirdum
Energie Initiatief De Marne
Initiatief woongemeenschap Centraal Wonen De Heerd
Initiatief Westernieland
Initiatief Slochteren
Groene Groep Wehe den Hoorn
Warffum werkt
Initiatiefgroep Den Andel

Dialogotafel, programma energietransitie

Binnen het budget voor leefbaarheid (€ 85 miljoen), waarover de Dialogotafel besluit, is een programma Energietransitie 1 van de speerpunten. Er is € 5 miljoen voor gereserveerd en er wordt tot medio juli gewerkt aan het opzetten van het programma onder trekkerschap van de Natuur en Milieufederatie. De eerste contouren laten zien dat het programma Energietransitie in de eerste twee jaar beperkt blijft tot het ondersteunen en subsidiëren van lokale energiecoöperaties, met een opgeschaald Servicepunt Lokale Energie van de Natuur en Milieufederatie als kern van die ondersteuning.

2.3.8.3.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Problematisch tot op zekere hoogte is de afhankelijkheid van lokale initiatiefnemers en vrijwilligers. Die moet zeker in stand blijven, maar zorgt ook voor een trage ontwikkeling en gebrek aan kennis en ervaring om voldoende professioneel te kunnen opereren binnen de energievoorziening.

De professionele ontwikkeling van lokale initiatieven kan worden versterkt door een afdoende ondersteuningsstructuur in te richten op regionaal niveau. Belangrijk element

daarin is dat die ondersteuningsstructuur alle vereiste expertise in zich draagt (bestuurlijk, juridisch, technisch, bedrijfseconomisch, financieel, administratief, marketing en communicatie) en in staat is coaching en intensieve begeleiding te bieden. De bestaande ondersteuningsstructuur voldoet niet aan die criteria. Samenwerking tussen bestaande landelijke- en regionale ondersteuners zou moeten worden gestimuleerd en door het programma Energietransitie van de Dialogotafel (financieel) worden gefaciliteerd.

Belemmerend is de gebrekkige financierbaarheid van projectontwikkeling. Om een decentraal energieproject te ontwikkelen is gespecialiseerde kennis en ervaring nodig, die tegen hoge kosten moet worden ingehuurd en waarvan uiteindelijk niets bij de lokale initiatieven "aanspoelt". De ontwikkelkosten, in het algemeen circa 20% van de totale projectkosten, zijn nauwelijks te financieren. Wij stellen het oprichten en in stand houden van een regionaal ontwikkelbedrijf ten behoeve van lokale initiatieven voor om versnelling te brengen. Hiervoor zijn financiële middelen nodig en initiatief vanuit de OG. Onderzocht moet worden of de Economic Board bereid is tot financiering.

Belemmerend voor de ontwikkeling van lokale energiecoöperaties is de trage opbouw van het leden- of klantenbestand. Hoofdoorzaak is dat –anders dan bij zelflevering- leden van een lokale energiecoöperatie niet direct financieel voordeel hebben. Waar hier het doel is dat eigenaren van gebouwen die niet NoM worden versterkt via lokale energiecoöperaties energieneutraal kunnen worden en dezelfde financiële voordelen genieten. Daarvoor is nodig dat het bestaande onderscheidt tussen salderen bij zelflevering en verlaagd tarief/subsidie bij coöperatieve levering wordt opgeheven.

Mogelijkheden daartoe biedt waarschijnlijk het Experimenteerbesluit DDE binnen de wet STROOM, als binnen een zogenaamd Groot Experiment van maximaal 10.000 huishoudens kan worden gesaldeerd. Dit vraagt het initiëren en faciliteren van dergelijke experimenten door de OG, medewerking van netbeheerder Enexis en een AmvB van de Minister van EZ.

Een rem op de ontwikkeling van lokale initiatieven is het vertrouwen van potentiële leden en klanten in de betrouwbaarheid en professionaliteit. Hierin kan worden voorzien door vanuit de OG te faciliteren dat het certificeringssysteem dat bij ODE Decentraal is ontwikkeld wordt toegepast in de aardbevingsregio.

Problematische factor is de beperkte fysieke ruimte die kosteloos ter beschikking is voor lokale energieprojecten. De business case van lokale energieprojecten is vrijwel niet rond te krijgen als voor ruimtegebruik moet worden betaald. De OG zou kunnen faciliteren door een inventarisatie te maken van ruimte die kosteloos ter beschikking kan komen (daken maatschappelijk vastgoed, braakliggend terrein, reserveringszones van de NAM) en daarover contractuele afspraken te maken. In de structuurvisie moet voldoende ruimte

worden geschapen voor het realiseren van zonneweides, dorpsmolens, geothermie projecten, biomassa- en mest vergisters en warmtenetten gebaseerd op biowarmte of restwarmte.

2.3.8.3.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- Voorafgaand aan het ontwerp van het MJP afstemming met de werkgroep energietransitie van de Dialoogtafel en de provincie Groningen over de eisen die gesteld moeten worden aan een regionale ondersteuningsstructuur, welke partijen daar invulling aan kunnen geven en welke financiële middelen daarvoor beschikbaar zijn.
- Voorafgaand aan het MJP afstemming met de Structuurvisie van de Overheidsdienst Groningen.
- Afstemming en verbinding leggen met de opbouw van revolverende fondsen door de provincie Groningen (met name het maatschappelijk investeringsfonds).
- Bewerkstelligen dat in 2016 een gezamenlijk ontwikkelbedrijf decentrale energieprojecten ten behoeve van lokale energiecoöperaties tot stand komt. Voorafgaand aan het ontwerp van het MJP sonderen of de Economic Board bereid is te financieren.
- Voorafgaand aan het MJP met ODE Decentraal afstemmen op welke wijze en onder welke condities een certificeringssysteem (keurmerk) voor lokale energie-initiatieven zijn beslag kan krijgen.
- Het opzetten en uitwerken van één of meerdere zogenaamde Grote Experimenten binnen het Experimenteerbesluit DDE. Voorafgaand aan vaststelling van het MJP sonderen bij het Ministerie van EZ of voor salderen binnen een Groot Experiment toestemming kan worden verleend in de daarvoor benodigde AMvB.
- Medewerking van en samenwerking met Enexis daarvoor bewerkstelligen.

2.3.8.4. Coöperatief Regionaal Energiebedrijf

2.3.8.4.1. Operationele doelen

- We baseren de energievoorziening op zelflevering en coöperatieve verbanden van bewoners
- Er is in 2025 een coöperatief regionaal energiebedrijf ontstaan met bestuur, beheer en winstdeling door en voor klanten.

2.3.8.4.2. Bestaande plannen en programma's van betrokken stakeholders

NLD

Drie jaar geleden is in Noord-Nederland het eerste coöperatieve regionale energiebedrijf ontstaan: Noordelijk Lokaal Duurzaam (NLD). De coöperatie heeft een leveringsvergunning verworven en kan daarmee inkoop en doorlevering van energie aan klanten verzorgen. Er wordt alleen regionaal geproduceerde energie geleverd aan klanten die zijn aangesloten bij een lokale energiecoöperatie in Noord-Nederland (hoewel er wat slijtage zit op dit principe). NLD betaalt de lokale energiecoöperaties een wederverkopersvergoeding per klant en lokale energiecoöperaties delen in de winst van de NLD.

Groningen geeft Energie!

De gemeente Groningen wil haar activiteiten binnen dit programma onderbrengen in maatschappelijke ondernemingen. Op deze wijze is een Warmtebedrijf Groningen en GrESCo ontstaan en er zijn plannen voor een Zonbedrijf en Windbedrijf. De gemeente heeft de bereidheid uitgesproken deze maatschappelijke ondernemingen onder te brengen in een overkoepelend regionaal coöperatief energiebedrijf voor de gehele provincie.

DE Unie

Is opgericht door Urgenda om coöperatieve inkoop en doorlevering van energie voor lokale energiecoöperaties te verzorgen en tevens back-office faciliteiten aan te bieden. DE Unie heeft geen belangstelling om op korte termijn haar activiteiten uit te breiden in het werkgebied van NLD.

2.3.8.4.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Voor invulling van dit programmaonderdeel moet in de eerste plaats naar de NLD worden gekeken als product van lokaal burgerinitiatief in Noord-Nederland. Daarbij is het noodzakelijk de professionaliteit en betrouwbaarheid van de NLD ten behoeve van potentiële klanten te borgen.

Daarnaast heeft de NLD een veel groter werkgebied dan de aardbevingsregio, terwijl het voor invulling van de doelstelling nodig is dat alleen energie wordt ingekocht en doorgeleverd die in de aardbevingsregio is geproduceerd.

Verkend moet worden of de NLD bereid is onder nader te bepalen condities onder de bestaande leveringsvergunning een afdeling op te zetten die zich specifiek richt op de aardbevingsregio. In die nadere condities kunnen ook garanties voor het vereiste niveau van

deskundigheid en betrouwbaarheid worden geformuleerd. In dat geval moeten vanuit de OG of de EBG middelen ter beschikking worden gesteld om die specifieke afdeling afdoende te faciliteren, wat tot discussies over staatssteun kan leiden.

Behoort de omschreven inzet van NLD onder nadere condities niet tot de mogelijkheden, dan zal vanuit de OG de oprichting van een nieuw coöperatief regionaal energiebedrijf moeten worden gefaciliteerd. De gemeente Groningen heeft de bereidheid uitgesproken daarin een rol te spelen. Onderzocht moet worden of de EBG wil financieren.

2.3.8.4.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

Voorafgaand aan het vaststellen van een MJP:

- Sonderen of Rijksoverheid, Provincie Groningen, Economic Board Groningen bereid zijn én de juridische mogelijkheid hebben een regionaal coöperatief energiebedrijf (mede) te financieren.

Voorgesteld wordt uit te gaan van de volgende route in het MJP, te realiseren in 2016:

- In overleg met bestaande lokale energie-initiatieven opstellen van een programma van eisen voor een coöperatief regionaal energiebedrijf.
- Een bestuursbesluit vragen aan de NLD om dit programmadeel onder de gedefinieerde eisen vorm te geven.

Bij een negatief besluit van de NLD daarvoor de samenwerking te zoeken met de Gemeente Groningen.

2.3.8.5. Smart Grids, Energieopslag en Decentrale backup capaciteit

2.3.8.5.1. Operationele doelen

- We geven ruimte aan living labs, bijvoorbeeld door ruimte in wetgeving.
- De energietransitie is één van de focusclusters waar Groningen zichtbaar (inter)nationaal de lead heeft; kennisopbouw, onderzoek en innovatie wordt hier gestimuleerd en trekt ook weer nieuwe bedrijvigheid en talent aan.

2.3.8.5.2. Bestaande plannen en programma's van betrokken stakeholders

Energy Valley

De Stichting Energy Valley wordt voor 60% gefinancierd door de overheden in Noord-Nederland en voor 40% door het noordelijk bedrijfsleven. De Stichting heeft zich met name bezig gehouden met het scheppen van impulsen en het creëren van condities om het energie gerelateerde bedrijvigheid in Noord-Nederland te vestigen. Het huidige programma van Energy Valley geeft mogelijkheden om, via Switch, een focus te leggen op decentrale backup capaciteit.

Energy Academy Europe

EAE heeft de ambitie om internationaal een leidende rol te spelen in onderzoek en onderwijs binnen de energietransitie-opgave. De opzet is zowel multi-disciplinair als multi-level (WO, HBO, MBO). Het programma van de EAE biedt veel ruimte voor specialisatie op smart grids en energieopslag.

EnTranCe

EnTranCe (Energy Transition Centre) is het instituut voor toepast onderzoek verbonden aan de Hanzehogeschool, waarin ook EAE en E-college (MBO) samenwerken. EnTranCe biedt zodoende een gecontroleerde "living lab" omgeving voor innovaties waar onderzoek en opleiding geïntegreerd zijn. Het huidige programma van EnTranCe richt zich mede op smart grids en energieopslag.

EnergySense

Organisatie verbonden aan de EAE die tot doel heeft ten behoeve van energieonderzoek een groot databestand op te bouwen met gebruiksgegevens van verschillende typen energiegebruikers (10.000 huishoudens). Een dergelijk databestand verbonden aan pilots is een belangrijke voorwaarde voor de ontwikkeling van smart grids.

Gasterra

Initieert, is betrokken bij, en bekostigt ontwikkelingen op het gebied van energieopslag en smart grids vanuit het programma Gas in Transitie.

Enexis

Is als regionale netbeheerder een onmisbare schakel in de ontwikkeling van regionale programmaverantwoordelijkheid en een onmisbare stakeholder in de ontwikkeling van pilots. Dergelijk pilots passen overigens goed in de eigen ontwikkelprogramma's van Enexis (zie bijvoorbeeld Buurkracht initiatieven).

Power Matching City Hoogkerk

Afgeronde kleinschalige smart grid pilot met 20 aansluitingen.

Groningen-Zuid

Actuele kleinschalige smart grid pilot met 13 aansluitingen

Dialoogtafel, werkgroep waardevermeerdering

In de concept definitieve regeling waardevermeerdering is budget gereserveerd (€ 4 miljoen) voor een pilot wonen 2.0 waarin slimme netten en slimme meters worden gecombineerd met domotica en de mogelijkheid van onderlinge uitwisseling van energie. De werkgroep verwacht dat dit budget 1/3 van de financieringsbehoefte van een dergelijke pilot dekt.

Dialoogtafel, programma herbestemming cultureel erfgoed

De herbestemming van cultureel erfgoed is door de Dialoogtafel financieel ondergebracht in het budget van de NAM voor leefbaarheid (€ 25 miljoen totaalbudget). Al bij aanvang was het beschikbare budget door erfgoed-eigenaren zwaar overvraagd. Naarmate meer cultureel erfgoed wordt gerestaureerd en versterkt zal in toenemende mate herbestemming moeten worden gevonden om leegstand en verpaupering te voorkomen.

2.3.8.5.3. Aanvullende acties, dilemma's en urgenties

Om het energiesysteem regionaal te sluiten moet regionaal invulling worden gegeven aan programmaverantwoordelijkheid: het kunnen garanderen dat er regionaal ten allen tijde voldoende duurzame energie wordt opgewekt om in de vraag te voorzien. Er is backup capaciteit of energieopslag nodig die wordt aangeschakeld als er pieken zijn in de vraag van elektriciteit, (groen)gas of warmte. Er zijn smart grids nodig om vraag en aanbod van energie beter op elkaar af te stemmen.

Pilots voor smart grids zijn nog zeer experimenteel, en er is geen gestructureerd onderzoeks- en implementatieprogramma beschikbaar (waardoor kennis verspreid is en moeilijk toegankelijk). Daarnaast is gebleken dat experimenten in woonwijken in de vorm van living labs tot veel weerstand leiden bij gebruikers die worden geconfronteerd met kinderziektes en onderzoeksvragen. Het is waarschijnlijk geen goed idee een emotioneel beladen versterkingsoperatie te belasten met experimentele (afstemmings)techniek voor verwarming en elektriciteit.

Versnelling van de ontwikkeling is mogelijk door (in deze volgorde) in samenwerking met de Energy Academy Europe een gestructureerd onderzoeksprogramma op te stellen, zoveel mogelijk te testen in de gecontroleerde testomgeving van EnTranCe en daarna uit te werken in pilots die zijn gebaseerd op de mogelijkheden binnen het Experimenteerbesluit DDE (waardoor het onderling verhandelen van energie financieel voordeel oplevert).

Decentrale backup capaciteit is moeilijk rendabel te maken omdat de installaties alleen op piekmomenten energie leveren. Dit kan gemakkelijk worden opgelost door een range van duurzame technieken te realiseren die in staat zijn in te voeden op het landelijk elektriciteits- en gasnet en regionaal kunnen leveren als er veel vraag is. Om dat te ontwikkelen zijn de komende jaren de juiste marktimpulsen voor initiatiefnemers nodig. Energy Valley is in staat daarvoor een ontwikkelprogramma op te stellen.

Energieopslag is uiterst innovatief, maar staat nog in de kinderschoenen. Versnelling technologische ontwikkeling is mogelijk door een gestructureerd onderzoeksprogramma (bv op basis van EFRO) met de Energy Academy en EnTranCe te initiëren. Daarbij zijn enkele pilots nodig, waarvoor in de structuurvisie ook ruimte moet worden bestemd.

Veel innovatie op het gebied van energietransitie komt van start-ups, maar slechts een klein deel daarvan komt tot succesvolle marktintroductie. Dit omdat de stap van concept-ontwikkeling naar een bewezen betrouwbaar product kostbaar is en moeilijk financieerbaar. Het aanbieden van (kosteloze) testfaciliteiten bij EnTranCe kan een belangrijke stap in de goede richting zijn. Dat geldt evenzeer voor het aanbieden van kosteloze kantoor- en werkruimte vanuit gerestaureerd en versterkt cultureel erfgoed dat voor herbesteding in aanmerking komt. Dat kan er ook toe leiden dat start-ups zich in de aardbevingsregio vestigen en daarmee bijdragen aan werkgelegenheid en economische dynamiek

Er moet afdoende onderzoeks- en ontwikkelbudget worden vrijgemaakt om tot realisatie te komen in aansluiting op de huidige mogelijkheden, waarbij Europese subsidies nadrukkelijk in beeld komen.

2.3.8.5.4. Voorstellen, prioriteiten, plan van aanpak

- Het, in samenwerking met Energy Academy Europe en EnTranCe, opstellen van een onderzoeks- en implementatieprogramma smart grids en het bepalen van het daarvoor benodigde budget.
- Het initiëren van overleg met de werkgroep waardevermeerdering over afstemming van de pilot wonen 2.0 met de planning van het MJP, als ook overleg over het beschikbaar houden van het gereserveerde budget van € 4 miljoen.
- Het initiëren van overleg met het Bestuurlijk Overleg Noord-Nederland over de vraag of een ontwikkelingsprogramma decentrale backup capaciteit binnen de taakstelling en het beschikbare budget van Energy Valley kan worden opgezet.
- Bestuurlijk overleg met Energy Valley over de vraag of de stichting bereid is een dergelijk ontwikkelprogramma in haar taakstelling op te nemen.
- Het, in samenwerking met Energy Academy Europe en EnTranCe opstellen van een onderzoeks- en implementatieprogramma voor energieopslag en het bepalen van het daarvoor benodigde budget.

- Het initiëren van overleg met Gasterra en andere financiers van EnTranCe over de vraag of er bereidheid is uitbreiding van de taakstelling en rol van EnTranCe (mede) te bekostigen.
- Het initiëren van overleg met Enexis om medewerking en samenwerking bij pilotprojecten te borgen.
- Het, in samenwerking met SNN, inventariseren van de mogelijkheden om voor de onderzoeks- en ontwikkelprogramma's (Europese) subsidies te verwerven.
- Het opzetten van een tweetal pilots in het kader van het Experimenteerbesluit DDE (Projectnet en Groot Experiment) in samenwerking met EnergySense en Energy Academy Europe en het borgen van toestemming van de Minister van EZ en de ACM.
- Het initiëren van overleg met de NAM en het Erfgoedberaad over de mogelijkheden cultureel erfgoed te herbestemmen voor energie-gerelateerde startups.

Hoofdstuk 3:

Visie op taakopvatting en draagvlak van diverse partijen

3.1. Visie op de rollen en verantwoordelijkheden van partijen

Hiervoor is al aangegeven dat er een breed draagvlak is voor de overheidsdienst Groningen. Houding, gedrag en werkwijze van de OG én het vermogen om snel tot oplossing van de grootste problemen te komen, zijn essentieel. Er is met name bij de getroffen bewoners- en maatschappelijke organisaties een gevoel van vijf voor twaalf: Nu moet er doorgepakt worden met name naar de NAM, de OG zal aan bewoners moeten bewijzen dat er ernst wordt gemaakt met het boven alles stellen van de veiligheid en het herstel in het gebied en er op rijksniveau voldoende erkenning is voor de urgentie.

De verwachtingen naar de OG zijn enerzijds dat er doorzettingskracht en slagkracht wordt getoond. De OG moet als partij boven alle private en publieke belangen uit kaders stellen, kunnen bijsturen en kunnen handelen.

Tegelijkertijd heerst er een sterke wens om bottom-up te werken en samen met bewoners en organisaties te werken aan de plannen en wensen die er liggen. Zowel de Dialoogtafel als de elf regiogemeenten hebben plannen neergelegd hoe zij hun rol en organisatie in de toekomst zien t.o.v. de Overheidsdienst Groningen. De elf regiogemeenten hebben daarvoor als basis een eigen positiedocument gemaakt, de Dialoogtafel heeft een brief aan de nationaal coördinator geschreven, maar houdt daarnaast nog een evaluatie over de huidige organisatievorm, werkwijze en samenstelling en de gewenste verbeteringen. Met de nog te houden evaluatie en de daaruit voorkomende verbeteringen, is in ieder geval vast aan te geven dat er zeker een vorm zal zijn waarmee de Dialoogtafel een goede samenwerkingspartner of wellicht ook 'luis in de pels' kan vormen voor de toekomstige Overheidsdienst Groningen.

Samenvattend kan worden gesteld dat de overheidsdienst verschillende taken en rollen krijgt toebedeeld die aansluiten op de wens van betrokkenen en ook herkenbaar is in de lijn tot nu toe:

- a. Regisseren (de rol van programmamanager bij de uitvoering van het meerjarenprogramma: sturen op het bereik van de gewenste outcome en doelen, maar ook het bewaken hiervan)
- b. Faciliteren (de rol van ondersteuner met menskracht en middelen daar waar uitvoerende partijen)
- c. Reguleren (in goede banen leiden)
- d. Uitvoeren (taken die urgent zijn, niet worden opgepakt of mandaten van anderen overstijgen)

Vanuit de gezamenlijk gevoelde urgentie moet er zo weinig mogelijk tijd en energie gaan zitten in het fijnmazig scherp stellen van onderlinge posities en taken. Wij bepleiten dat onder leiding van de Nationaal Coördinator alle partijen nu samen kijken naar hoe de Overheidsdienst kan worden ingevuld als tijdelijk ingestelde gezamenlijke publieke

organisatie op basis van een basale samenwerkingsovereenkomst met mogelijkheid voor periodieke bijstelling.

Het draagvlak voor de diverse inhoudelijke onderdelen van het programma is groot. Iedere gesprekspartner bepleit de koppeling van de aardbeving gerelateerde inspanningen aan de toekomstgerichte opgaven die er in deze regio liggen. Koppeling aan de energietransitie scoort dan hoog, zowel op het niveau van de woningen en gebouwen als de economische kans en een internationale koploper-positie. Het maken van de omslag als krimpregio naar een nieuwe kansrijke balans voor de toekomst scoort eveneens hoog. De aanpak van de gezamenlijke scholen en gemeenten om een plan te maken voor evenwichtiger, kleiner en meer geconcentreerde kindcentra wordt regelmatig als goed voorbeeld genoemd. Hierbij past wel een kanttekening: Alle partijen geven aan dat ze de voor de toekomstgerichte extra maatregelen beperkt tot geen middelen hebben (corporaties, woningeigenaren, gemeenten) of ook dat hun taakopdracht de mogelijkheid hiervoor beperkt (CVW).

3.2. Praktische inzet door provincie, gemeenten, dialoogtafel bij de ontwikkeling van het programma

De 11 regiogemeenten(G11) hebben inmiddels een pool van 45 mensen op de been gebracht die mee kan werken in de diverse verkennings-opgaven die nu aan de orde zijn. Deze pool kan mogelijk nog verder worden aangevuld afhankelijk van aard en omvang van de taken die na daadwerkelijke start van de dienst moeten worden opgepakt.

De stad Groningen is meteen na het maken van de afspraken tussen Rijk en Stad overgegaan tot het instellen van een Projectbureau Aardbevingen. Hier zijn inmiddels diverse mensen werkzaam. Binnen de eigen organisatie is men vanuit de bestaande programma's begonnen met de herijking die nodig is op basis van de aardbevingsrisico's voor de stad Groningen. Ook vanuit de stad is bereidheid om mensen in te zetten binnen de OG.

De Provincie is inmiddels ook ruim een jaar met een eigen projectorganisatie bezig om de vraagstukken die zich aandienen in de aardbevingsopgave te helpen aanpakken. Hier zijn inmiddels diverse medewerkers vrijgemaakt om mee te helpen bij opzet en uitvoering van de Overheidsdienst.

De rijksoverheid heeft inmiddels ook mensen ter plaatse om mee te werken aan de voorbereiding en uitvoering van taken. Binnen de ministeries is een interdepartementale werkgroep aan de slag om binnen rijksregelingen in kaart te brengen hoe kan worden bijgedragen aan de oplossing ter plaatse.

De dialoogtafel tenslotte heeft haar bereidheid getoond om mee te werken en bij te dragen vanuit haar ervaring en deskundigheid op alle terreinen (leefbaarheid en 3-slag). Er is op moment van schrijven van deze rapportage ook een werkconferentie met de nationaal coördinator om dit verder vorm te geven. De verschillende betrokken (bewoners- en belangen-) organisaties zullen in ieder geval een flinke bijdrage willen geven aan het 'bottom-up werken'. Daarbij speelt wel dat ze als vrijwilligersorganisatie ruimere ondersteuning moeten hebben dan nu het geval is (zie ook hoofdstuk 2.3.)

3.3. Praktische inzet en samenwerking met CVW, EB, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen

CVW

In deze verkenning is op verschillende momenten met het CVW gesproken, deze werkt binnen het opdrachtgeverschap van de NAM aan de schadeafwikkelingen. Een nieuwe samenwerkingsvorm is zeker aan de orde. Gesprekken met de NAM zelf zijn hierover niet door het verkennersteam uitgevoerd. Hierover lopen de contacten via het Ministerie van Economische Zaken.

Het CVW is per 1 januari gestart met haar werkzaamheden. Zij heeft recent een onderzoek laten uitvoeren over de klanttevredenheid met betrekking tot schadeafhandeling. (hier noemen of bij inhoudelijke verkenning) en heeft een aantal prioriteiten die ze graag in samenwerking met de Overheidsdienst zou willen uitwerken. Het betreft:

1. Een heldere rolverdeling voor alle betrokkenen afspreken: NAM, CVW, dialoogtafel, OG en anderen. Men wil graag al concrete afspraken tussen CVW en OG over aanpak en prioritering voor 2016.
2. Een onafhankelijke uitstraling realiseren bij de afwikkeling van schade en herstel (terecht of niet, de NAM kan het nooit meer goed doen).
3. Versnellen van complexe situaties.
4. Spelregels updaten voor schadeafwikkeling en herstel (bijvoorbeeld: er is geen regelgeving over een controle (nulmeting) nadat betrokkenen hebben gekozen voor een geldbedrag). Of men daarmee de juiste herstelmaatregelen heeft genomen is nu niet te controleren. Daarmee wordt dit lastig voor schadebeoordeling bij een volgende beving).
5. In het meerjarenprogramma alle betrokken partijen bijeen brengen voor gezamenlijke aanpak en concrete afspraken maken voor 2016.
6. Concreet gezamenlijk pilots afspreken zodat veelvoorkomende problematiek van de regio met voorrang breed kan worden opgepakt (voorbeeld: er is relatief veel asbest in de regio, kan hiervoor een gezamenlijke snelle aanpak komen door Rijk gefaciliteerd).

Economic Board

Over de samenwerking met de Economic Board is al gerapporteerd binnen de economische pijler. Hiervoor is een aparte bijlage (5) toegevoegd.

Maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen

In deze verkenning is gesproken met de woningcorporaties, met het MKB en met de belangenverenigingen die vertegenwoordigd zijn in de Dialoogtafel. M.b.t. kennisinstellingen is gesproken met het Zorginnovatie Forum en met het NOVO, hun bevindingen zijn in paragraaf 2.3. opgenomen. Daarnaast wordt gekeken op welke specifieke onderdelen gebruik gemaakt kan worden van de expertise van Platform 31. Dit betekent dat

in het korte bestek van de verkenning nog vele organisaties niet zijn gesproken. Dit zal in de volgende fase bij de uitwerking van de diverse inspanningen zeker wel het geval zijn.

De organisaties die wij wel hebben gesproken zijn bereid samen te werken met de Overheidsdienst.

Over hun prioriteiten kan worden gemeld:

Het MKB en VNO-NCW staan positief tegenover de oprichting van de Overheidsdienst. Met name als de Overheidsdienst in staat blijkt om bijvoorbeeld slagkracht en doorzettingsmacht te organiseren, ruimte kan creëren in wet- en regelgeving (bv. Fiscaliteit) en financiële mogelijkheden voor diverse partijen (bv. Banken), rust kan bieden en het gebied wederom een positief imago kan bieden. Dat is heel bepalend voor herstel van vertrouwen, een goed ondernemersklimaat en de bereidheid voor ondernemers om te investeren. Het MKB neemt deel aan de Dialoogtafel en wacht de evaluatie van de Dialoogtafel af. Het MKB ziet mogelijkheden in het omzetten van de Dialoogtafel in een adviestafel aan de OG.

De corporaties zien de Overheidsdienst als ondersteunend aan de beleidsontwikkeling en opgaven waar zij voor staan. Zij vragen om een regionaal kader en visie van de Overheidsdienst op ontwikkelingen in de woningvoorraad en bijvoorbeeld het behoud van de sociale cohesie bij fysieke ingrepen. De OG moet daadkrachtig optreden en ruimhartigheid zien te bewerkstelligen in regelingen en financiële/fiscale mogelijkheden. De corporaties zien voor zichzelf een rol als ambassadeur richting de opgave van versterken, herstel en verduurzaming in ook de particuliere woningvoorraad, op basis van opgedane ervaringen, kennis en expertise.

Bij het MKB kwam het volgende naar voren:

- Kijk uit voor de negatieve framing door al deze problemen. Voor het ondernemersklimaat zijn rust en vertrouwen van groot belang. In een keer een brede afspraak voor lange periode helpt om dat perspectief te geven.
- Combineer heldere kaders van de NC met volop ruimte voor inwoners op dorps- en wijkniveau om zelf regie te nemen.
- Creëer een pool van medewerkers met een basisopleiding en-kwaliteit die kunnen worden ingezet in het fysieke spoor.
- Pak het probleem van de restschulden regionaal aan, bijv. door een soort waarborgfonds.

Hoofdstuk 4: Vervolgfase, de ontwikkeling van het MJP

De vervolgfase komt met de recente komst van de Nationaal Coördinator extra in de schijnwerpers. Veel van onze gesprekspartners liepen hierop al vooruit en gaven aan dat zij hoge verwachtingen hebben van de Nationaal Coördinator. Vaak wordt al gemeld hoe belangrijk men het vindt om hem goed in positie te brengen in het brede speelveld van alle betrokkenen, zodat slagkracht en zo nodig doorzettingsmacht mogelijk wordt.

In onze opdracht is gevraagd om aan het slot van de verkenning een voorstel te doen voor een "inhoudsopgave" voor het Meerjarenprogramma, om daarmee als het ware al een (inhoudelijke) routebeschrijving mee te geven. Dit treft u aan in paragraaf 4.1.

In paragraaf 4.2. is een voorstel opgenomen voor de vervolgfase, die zoals aangegeven in hoofdstuk 1 nu niet meer gaat over de fase tot september (contouren en een Plan van Aanpak voor het Meerjarenprogramma), maar meteen ingaat op de fase tussen 1 juli en 1 december 2015 met als eindproduct het meerjarenprogramma voor 4 tot 5 jaar ingevuld en voorzien van begroting.

In paragraaf 4.2. geven wij hiervoor een eerste opzet.

4.1. Een concept- inhoudsopgave voor het MJP

Door het nog ontbreken van de rapportages van de verkenningsopgaven is de inhoudsopgave van het Meerjarenprogramma nu nog 'work in progress'. Tegelijkertijd is deze verkenningsrapportage voor de verschillende andere opgaven een goede input, omdat het toekomstbeeld voor 2025 hierin al wordt uitgewerkt.

Bijgaand de eerste proeve van de inhoudsopgave MJP 2025.

Inhoudsopgave Meerjarenprogramma Aardbevingsbestendig en kansrijk Groningen

A. De context

1. Voorwoord NCG
2. Aanleiding OG en MJP Aardbevingsbestendig en Kansrijk Groningen
3. Missie voor de toekomst
4. Doel, doorlooptijd en fasering van het MJP
5. Samenwerkingspartijen bij uitvoering programma en eigen taak OG
6. Belang van Bottom-up werken en andere opstelling overheid
7. Hoe is het programma tot stand gekomen
8. Beschrijving van het aardbevingsgebied (samenwerking met opgave 8, regionale structuurvisie)
 - Cultuurhistorische ontwikkeling
 - Bevolkingssamenstelling en demografische ontwikkelingen komende 25 jaar
 - Sociaal economische kenmerken nu en ontwikkelingen tot 2025
 - Economische structuur nu en autonome trends tot 2025-lijke schets
 - Ruimtelijke structuur nu en ontwikkeling tot 2025

B. Het meerjarenprogramma 2016-2025

1. Overall Missie, visie en gewenste outcome voor 2025
2. Visie op proces en samenwerking
3. Visie en gewenste outcome voor eerste plan fase 2016-2020
4. Ruimtelijke vertaling van de visie
5. Prioritering en fasering voor de komende vijf jaar
6. Nul –meting en monitor

C. Inspanningen per pijler en thema

1. Schadeherstel, versterking, verduurzaming en versterking
2. (waaronder de calamiteiten organisatie en calamiteitenopvang)
3. Leefbaarheid, sociale cohesie en zelf organiserend vermogen
4. Cultureel erfgoed
5. Maatschappelijke organisaties
6. Infrastructuur
7. Economie
8. Energietransitie

D. Urgente projecten

E. Begroting

4.2. Aanpak vervolgfase en samenstelling van het werkteam

Fase 2 Ontwikkeling Meerjarenprogramma Aardbevingsbestendig en Kansrijk Groningen 2025:

Doorlooptijd :

1 juli 2015 tot 1 december 2015

Doel:

Het met alle betrokkenen ontwikkelen van een samenhangend en herkenbaar 5 jaren-programma met de noodzakelijke inspanningen en prioriteiten voor een *veilig, duurzaam en leefbaar Groningen*.

Resultaat:

Een vijfjarenprogramma (2016 t/m2020) waarin de Overheidsdienst Groningen in samenwerking met bewoners, ondernemers en andere publieke en private partners heeft aangegeven welke sociale, fysieke, economische en energietransitie-inspanningen er t/m 2020 nodig zijn om de doelen voor het gewenste toekomstbeeld 2025 te realiseren. In het programma worden de inspanningen (projecten, processen, activiteiten en maatregelen) én prioriteiten aangegeven plus de gewenste menskracht en middelen tot 2020. Daarnaast worden de contouren voor de daarop volgende 5 jaar aangegeven.

Programmateam:

De Nationaal Coördinator kan beschikken over een programmamateam dat hem ondersteunt bij de opstelling van het meerjarenprogramma. Voorstel is om het programmamateam van de verkenningsfase hiervoor de komende maanden beschikbaar te stellen. Het team is goed ingevoerd in zowel de inhoud als de betrokken netwerken, heeft een link naar alle betrokken overheidspartijen en werkt al constructief samen op basis van de programma-managementmethodiek. Verbreding van het team met financiële expertise (planning en control) en met een communicatie-ondersteuner is wenselijk.

Daarnaast wordt voorgesteld de teamleden niet alleen een deelportefeuille per pijler en thema te geven, maar ook een account te geven per gebiedscluster. Op deze wijze is meteen het uitwerkingsteam per gebied paraat. De programmamanager is verantwoordelijk voor de samenhang, het doelbereik en de voortgang en functioneert als zodanig als eerste aanspreekpunt voor Nationaal Coördinator voor de totstandkoming van het Meerjarenprogramma.

In de verkenningsfase is nauw samengewerkt met de trekkers van verkenningsopgave 8, de regionale structuurvisie. Regelmatig zullen deze beide teams gezamenlijk werkconferenties en participatiebijeenkomsten organiseren.

Fasering van het proces

Voor de fasering wordt aangesloten bij het proces zoals dat in de governance notitie is beschreven:

1. Input en advies per gebied (Juli/augustus/september)
2. advies over het programma als geheel (Oktober/november)
3. finale afstemming (december 2015)
4. nationale en regionale besluitvorming (januari 2016)

Fase 1: juli, augustus en september 2015

A. Input en advies per gebied:

Voor de participatie en input per gebied (clusters van gemeenten) wordt een gebiedsteam samengesteld (olv NCG), een lokale adviesgroep en een stuurgroep (o.l.v. lokale bestuurder) (periode augustus/september). De betrokkenheid van de adviesgroep zal nader worden uitgewerkt met de Dialogotafel. Voorstel gebiedsindeling is aan de orde geweest in de verkenningsfase. Dit kan zijn:

Met de gebiedsteams wordt in de eerste helft van juli al een werkconferentie gehouden om de inzichten van de verkenning te bespreken en de eerste bouwstenen en prioriteiten voor het meerjarenprogramma te formuleren.

B. Input organisaties gehele stad en regio

In juli zal zoveel mogelijk ook de overstijgende input voor het meerjarenprogramma van samenwerkingspartners worden opgehaald en zullen de in de verkenning genoemde nader onderzoek plaatsvinden zodat dit aan de gebiedstafels kan worden ingebracht. Voorstel is om de belangrijkste maatschappelijke organisaties die gebied overstijgend zijn meteen te laten deelnemen aan eerder genoemde conferentie.

C. Definitiefase voor de projecten met de hoogste prioriteit

In de maanden juli en augustus zullen enkele projecten moeten worden gedefinieerd en opgestart, die met de hoogste urgentie moeten starten. Wij denken op grond van de verkenning dat dit allereerst de versnelling moet zijn van een nader te bepalen aantal complexe schade situaties.

Met de betrokken organisaties en de gebiedsteams willen wij in de zomermaanden drie tot vijf projecten van de hoogste prioriteit benoemen en starten.

D. Opzetten 0-meting en monitoring

De 0 meting en monitor systematiek zullen ook in deze eerste twee maanden moeten worden opgesteld.

Fase 2: Oktober/november 2015

Voor het advies over het programma als geheel wordt een Stuurgroep Programma Aardbevingsbestendig en kansrijk Groningen samengesteld onder leiding van de NCG. Hierin hebben zitting:

- de verantwoordelijke bestuurders van de gemeenten;
- de verantwoordelijke bestuurder van de provincie
- de SG/DG vanuit EZ en de DG's BZK, OCW

In deze periode wordt het programma met de belangrijkste stakeholders vastgesteld. Dit betreft in ieder geval de Nam, het CVW en de woningcorporaties, de Dialoogtafel, de Economic Board, de maatschappelijke organisaties en de bestuurlijke stuurgroep.

De uitwerking in een stappenplan voor het programmateam voor deze periode volgt eind augustus. De bezetting van het team is in de basis hetzelfde maar zal afhankelijk van de werkzaamheden nieuw voorgesteld worden.

Fase 3: december 2015

Finale afstemming vindt plaats in het Nationaal Bestuurlijk Overleg Aardbevingsbestendig en Kansrijk Groningen, onder voorzitterschap van de minister van EZ

- de ministers die het mede aangaat
- de verantwoordelijke gedeputeerde
- de verantwoordelijke gemeentelijke bestuurders
- de NCG

Integratie van alle uitkomsten van de verkenningen in meerjarenprogramma
Vanuit de verkenning van het meerjarenprogramma en vanuit de hierboven genoemde fasering is het zaak dat zowel de gebiedsteams als het overall programmateam per 1 juli starten. Dit betekent dat vele verkenningsfasen dan nog niet hun rapportage zullen hebben geleverd. De ontwikkeling van de diverse inspanningen en de mate van werk die hierin moet worden gestoken is dus nu nog niet bekend.

Voor een nauwkeuriger stappenplan voor het meerjarenprogramma is het nodig om de uitkomsten van alle 19 verkenningsopgaven hierbij te integreren.

Voorstel is dat in de maand juli door het verkenningsteam gesproken wordt met alle trekkers van de overige opgaven om de belangrijkste bevindingen te kunnen integreren. Dit betreft zowel de inhoud(sopgave) van het Meerjarenprogramma onder 4.1. als de uitwerking van het verdere stappenplan. In de 2^e helft van augustus zal dit gereed moeten zijn.

Uitkomst betekenisvolle onderzoeken als randvoorwaarde voor de ontwikkeling van het Meerjarenprogramma

Even belangrijk voor de ontwikkeling van het Meerjarenprogramma is de uitkomst van enkele fundamentele onderzoeken die het nieuwste beeld geven over de PGA-contouren en de impact van toekomstige bevingen in relatie tot vermindering van de aardgaswinning.

De eerste stap die naar voren komt is dat deze onderzoeken allen in augustus tot inzicht en resultaat moeten leiden. Immers met name de prioriteitstelling in het meerjarenprogramma hangt hier van af.

4.3. Concluderend voorstel voor aanpak vervolgfase

Op basis hiervan stel ik voor het huidige programmateam per 1 juli een nieuwe opdracht mee te geven om het meerjarenprogramma te ontwikkelen in de periode 1 juli tot 1-1-2016.

Voor de eerste periode tot 1 september wordt gestart met het huidige team, versterkt met een financieel deskundige en een communicatieondersteuner. De beschikbare gemiddelde tijd voor het team was 2 dagen per week en voor de programmamanager en de projectondersteuning 3 dagen.

Voorgesteld wordt voor de vertegenwoordiging uit de regio (waar twee personen werden afgevaardigd voor elk één dag) op te trekken naar gezamenlijk 3 dagen. Daarnaast voor de financieel adviseur en de communicatieadviseur elk 1 dag gemiddeld per week.

Eind augustus zal een concreter stappenplan en bezettingsvoorstel worden uitgewerkt, inclusief concrete projectvoorstellen en de bezetting van deel projectgroepen.

Bijlagen

Bijlage 1: relatie tussen de 19 verkenningsoopdrachten

Opbouw organisatie (0)

Organisatie en implementatie

- Organisatiebesluit
- Structuur en taken
- Sturingsprincipes
- Functies
- Formatie
- Bemensing

Financiën

- Progr. begroting
- Spelregels
- Personele kosten
- Materiele kosten
- Budgetten
- financiering
- Meerjarenperspectief
- P&C

Juridisch

- Contracten
- Overeenkomsten
- Sociale beleidskaders
- Mandaten
- BOR/OR
- Inhuur
- Inkoop

Facilitaire zaken

- PvE huisvesting
- Locatieonderzoek
- Verbouwing
- Inrichting
- Beveiliging

Informatie en ICT

- Informatieplan
- ICT plan
- Digitalisering
- Archivering
- Aansluiting Geo/GIS
- Netwerk, servers
- Voorzieningen

Communicatie

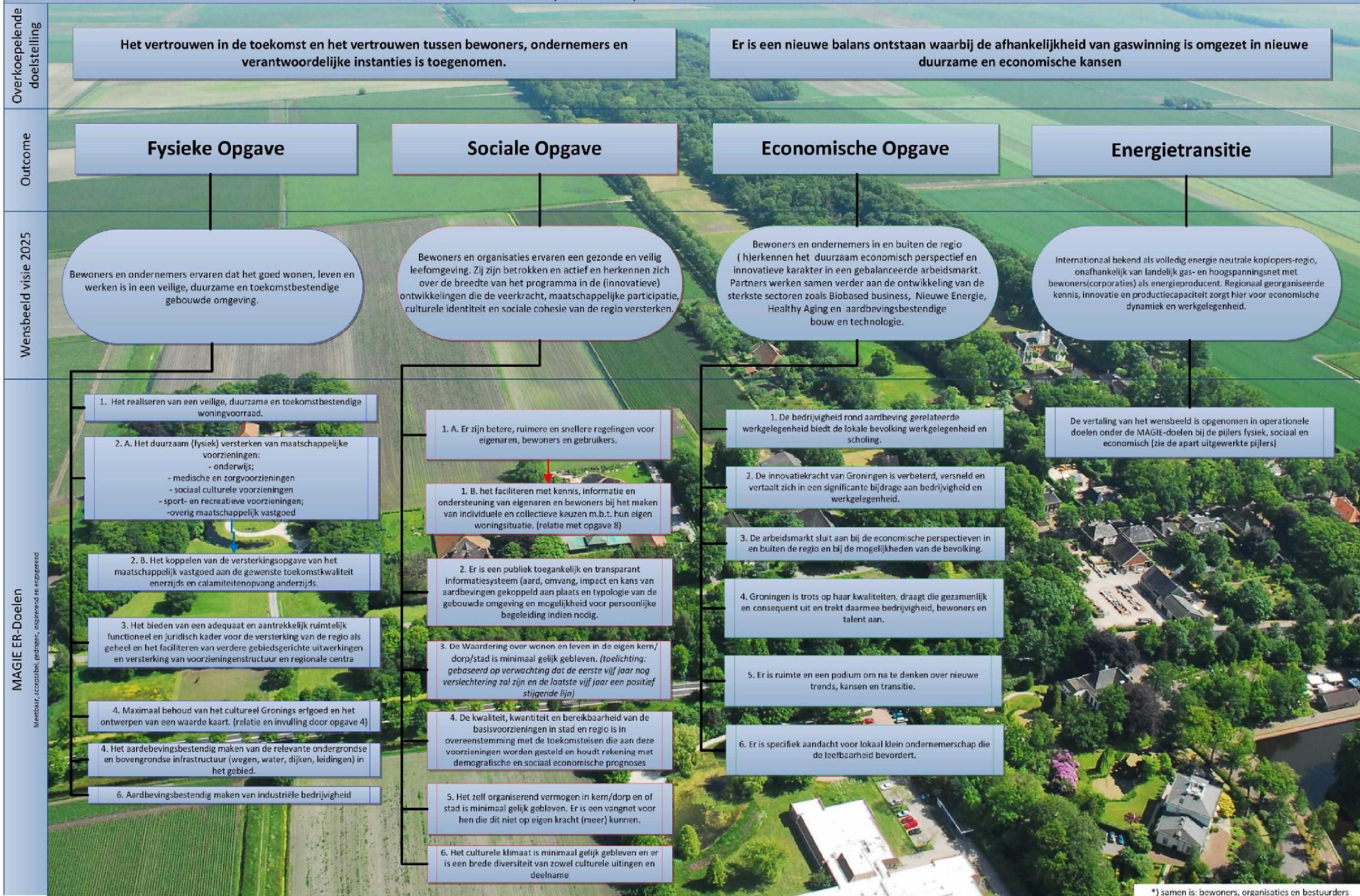
- Communicatieplan
- Naamgeving/logo
- Interne communicatie
- Externe communicatie
- Evt. woordvoering

Aansturing 19 opdrachten: kwartiermaker / Nationaal Coördinator

SAMEN* BOUWEN AAN EEN TROTS EN VEILIG GRONINGEN!!

OUTCOME 2025: EEN VEILIG, DUURZAAM, LEEFBAAR EN TOEKOMSPERSPECTIEF VOOR GRONINGEN

01. Algemeen (allen)

- 0001. Vertrouwen in een duurzame toekomst, cie. Meijer
- 0002. Jaarrapportage 2014 klachten over afhandeling aardbevingsschade in Groningen
- 0003. Vertrouwen op herstel en herstel van vertrouwen (akkoord januari 2014)
- 0004. Kamerbrief over de gaswinning in Groningen (februari 2015)
 - 0004.b Positie monitoring netwerk (februari 2015)
 - 0004.c Commissie bijzondere situaties jaarverslag (2014)
 - 0004.d Aanvulling bestuursakkoord vertrouwen op herstel en herstel op vertrouwen (februari 2015)
 - 0004.e Programmatische aanpak preventief versterken van Stad Groningen
- 0005. advies instelling Dialoogtafel

02. Bevolkingsontwikkeling/krimp

- 0001. Ruimte voor Daadkracht, prov. beleid bevolkingsdaling (juni 2013)
- 0002. Grenzen aan de krimp (oktober 2014)
- 0003. Reactie op aanbevelingen initiatiefnota - regionale verschillen; omgaan met krimp (juli 2014)
- 0004. Aanbiedingsbrief bij brief aan Eerste Kamer over demografische ontwikkelingen voor de komende 20 jaar (december 2014)
 - 0004.b Kamerbrief aan Eerste Kamer over demografische ontwikkelingen van de komende 20 jaar (december 2014)
 - 0004.c Beleidsdoorlichting programma bevolkingsdaling (december 2014)
 - 0004.d Samenwerkingsagenda Krimp 2015-2016 (december 2014)
 - 0004.e Krimp en anticiperregio's (december 2014)
- 0005. MKBA herstructurering Eemsdelta (september 2014)
- 0006. PBL-CBS regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2013-2014 uitkomsten voor Groningen
- 0007. Power point nov 2014 Huub Hansen: bevolkingsdaling Groningen en woningopgave
- 0008. Ontwikkelingsopgaven voor krimpregio's , brief aan kamer cie. van de drie betrokken provincies (oktober 2014)

03. Impactanalyse en bouwnormen

- 0001. Impact assessment NPR (januari 2015)
- 0002. NPR 9998
 - 0002.b Samenvatting Stuurgroep Impact Assessments NPR
- 0003. Technisch impact analyse (van Rossum)(maart 2015)
 - 0003.b Hoofdstuk impact analyse
- 0004. Incidentbestrijdingsplan aardbevingen (februari 2014)
- 0005. Aanbiedingsbrief Technische Impact Analyse (april 2015)
- 0006. NEN voorlopige uitgangspunten nieuwbouw en verbouw (mei 2014)
- 0007. Overzicht
- 0008. Natural Gas Extraction Earthquakes and house prices K van Ommeren (2015)

04. Economie

- 0001. Noordelijke Innovatieagenda 2014-2020 (juni 2014)
- 0002. Bijlagenboek Noordelijke Innovatieagenda 2014-2020 (juni 2014)
- 0003. Economische Portfolioanalyse (augustus 2014)
- 0004. Route voor het versterken van de economie in Noordoost Groningen - Programma Economic Board (december 2014)
- 0005. Aanbiedingsbrief GS bij programma Economic Board (december 2014)
- 0006. Voordracht GS programma Economic Board (december 2014)
- 0007. Energieke Noorderruimte - MIRT gebiedsagenda Noord Nederland 2040 (oktober 2014)
 - 0007.b Uitvoeringsagenda 2014-2015 - MIRT gebiedsagenda Noord Nederland (november 2014)
 - 0007.c Afsprakenlijst bestuurlijke overleggen MIRT 2014
- 0008. Rapport Sociaaleconomische foto HSSM (mei 2015)
- 0009. Grote RSP projecten provincie Groningen
- 0010. Havenvisie 2030 Groningen Seaports
- 0011. Economische actieprogramma Groningen 2012-2015
- 0012. Research&innovatie Strategy for smart specialization (RIS3) NN (2013)
- 0013. Noordervisie 2040 (2014) (website)
- 0014. G-kwadraat 2015-2019 Stad Groningen

Ontwikkelvisie Eemsdelta

- 0001. Ontwikkelingsvisie Eemsdelta (geen bestand, link naar website)
- 0002. Ontwikkelingsvisie Eemsdelta 2030 (september 2013)
- 0003. Economische visie Eemsdelta 2030 (oktober 2013)

05. Leefbaarheid (teamleden sociaal en fysiek)

- 0001. Woon en leefbaarheidsprogramma Eemsdelta (november 2012)
 - 0001.b Publiekversie Woon- en leefbaarheidsprogramma Eemsdelta (maart 2013)
- 0002. Voortgangsrapportage Uitvoeringsprogramma woon en leefbaarheidsplan Eemsdelta (december 2014)
- 0003. Concept- voortgangsrapportage WLPE 2014 (plus versie populair)
 - 0003.b Concept- voortgangsrapportage WLPE 2014 + populair (december 2014)
 - 0003.c Concept- voortgangsrapportage WLPE 2014 (december 2014)
- 0004. Kosten WLPE in relatie aardbevingen (2013)
- 0005. Programma Krimp & leefbaarheid De Marne 2012 - 2021 (september 2012)
- 0006. Convenant naar aanleiding van Woon en leefbaarheidsplan De Marne (maart 2014)
- 0007. Actieplan Centrum Delfzijl 2012 (mei 2013)
- 0008. Presentatie ondernemersavond Delfzijl - stand van zaken herstructurering centrum (januari 2014)
- 0009. Actieplan Dorpen en Wijken 2012 - 2022 Delfzijl (oktober 2013)
- 0010. Notitie gebiedsopgaven BMW-E-DAL gemeenten (oktober 2013)
- 0011. Strategische agenda - Van Lauwerszee tot Dollard tou - Enno Zuidema (september 2014)
- 0012. Regionaal Woon- en Leefbaarheidsplan Oost-Groningen (2011)
- 0013. RWLP O-Gron uitvoeringsprogramma 2013-2015
- 0014. Gronings Gereedschap Experimentenjaar 2014
- 0015. Factsheet - invloed Groningse aardbevingen op woongenot
- 0016. Leefbaarheid zonder Drempeles (november 2014)
- 0017. Regionale prestatiekader 2013-2018 Woningmarkt Oost Groningen (januari 2014)
- 0018. Gezondheid, programma waar veel gemeenten in het bevingengebied aan mee doen (geen bestand, link naar website)
- 0019. Gezondheid in krimpregios RIVM (2014)

0020. Factsheet leefomgeving gezondheid en zorg in de noordelijke krimpregios (2014)

06. Zorg en Onderwijs specifiek stukken (teamlid sociaal)

Onderwijs

- 0001. PVA scholen eindversie gearceerd (maart 2015)
 - 0001.b PVA scholen eindversie gearceerd (maart 2015)
 - 0001.c PVA scholen eindversie (maart 2015)

Zorg

- 0001. Deel 3 masterplan transitieproces zorg en welzijn dealbmw gemeenten (januari 2015)
 - 0001.b Notitie voortgang en beslispunten Masterplan Welzijn
 - 0001.c bijlage 5 - DEAL en BMW gemeenten - ontwikkeling voorzieningenkaart 2014 -2020
- 0002. Zorg innovatie agenda 2015
- 0003. Programmaplan Huisvesting Scholen (maart 2015)
- 0004. Kamerbrief over langer zelfstandig wonen (juni 2014)

07. Fysieke en ruimtelijke stukken (teamlid fysiek en ruimtelijk)

- 0001. Ontwerp omgevingsvisie provincie Groningen (maart 2015)
- 0002. Brief aan PS over Ontwerp omgevingsvisie, ontwerp omgevingsverordening en planMER omgevingsvisie Groningen
- 0003. Structuurvisie gemeente Winsum
- 0004. Structuurvisie gemeente Loppersum
- 0005. Structuurvisie gemeente de Marne deel 1
- 0006. Structuurvisie gemeente de Marne deel 2
- 0007. Structuurvisie gemeente de Marne deel 3
- 0008. Visie op de ondergrond (januari 2015)

0009. Kamerbrief over snel internet in buitengebied en 4G-dekking (maart 2012)

0009.b Onderzoek LTE(4G) dekking in Nederland

0010. Samenvatting structuurvisie infrastructuur en ruimte I&M (maart 2012)

0011. Deltaprogramma 2015 - werk aan de delta I&M

Diversen cultureel erfgoed

- 0001. Inventarisatie cultureel erfgoed Groningen 141612 HS
- 0002. Cultuurhistorische Waardenkaart - identiteit 1
- 0003. Cultuurhistorische Waardenkaart - identiteit 2
- 0004. Cultuurhistorische Waardenkaart - identiteit 3
- 0005. Nota Belverdere - beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting
- 0006. Kernkwaliteiten Cultuurhistorisch Erfgoed Eemsmond
- 0007. Toelichtende tekst kwaliteitskaart - concept sept 2014
- 0008. Lijst kerken en monumenten Groningen

Diversen glasvezel

- 0001. Brief - kansrijk glas - rol gemeente Enschede 2004
- 0002. Persbericht - provincie Gelderland zoekt partners voor aanleg breedbandnetwerk
- 0003. Persbericht - Robuuste investeringsimpuls provincie Gelderland

08. Energietransitie en duurzaamheid (teamlid energietransitie)

- 0001. Tijdelijke regeling waardevermeerdering woningen
- 0002. Power point Lets Gro (2014)
- 0003. Groningen geeft energie programma 2015- 2018 (maart 2015)
- 0004. Energieakkoord duurzame groei SER (september 2013)
- 0005. Noordelijke Energie Agenda o.b.v. het SER Energieakkoord - Switch
- 0006. SER Noord Nederland advies Koersvast 2.0 (maart 2015)
- 0007. GBB duurzaam op weg naar een tweede gasrevolutie - De Groningen Way (oktober 2011)
- 0008. Programma Energie 2012 - 2015 - prov Gron - (december 2011)
- 0009. Economische actieprogramma Groningen 2012 - 2015 - prov Gron - (december 2011)
- 0010. Collegeakkoord 2015-2019 provincie Groningen (april 2015)

- 0011. Presentatie nul op de meter EBG
- 0012. Mail Siegbert met aanvullende stukken (mei 2015)
- 0013. Masterplan Groningen Energieneutraal
- 0014. Notitie energietransitie Dialoogtafel-3 (april 2015)

09. Andere instanties

Dialoogtafel

- 0001. A8.2 leefbaarheid spoor 1 (mei 2015)
- 0002. A8.3 leefbaarheid spoor 2 (mei 2015)
- 0003. A8.4 Stand van zaken Loket Leefbaarheid (mei 2015)
- 0004. A9.2 Notitie stand van zaken corporaties inzake versterken 2 (mei 2015)
- 0005. Aan Tafel (januari 2014)
- 0006. De tafel van 8 maart in t kort (maart 2015)
- 0007. B1 Dialoogtafel (2014)
- 0008. B1 Memo Opdracht Woningmarktonderzoek aardbevingsgebied definitief (februari 2015)
- 0009. Aanbiedingsbrief Dialoogtafel Groningen van Innovatieforum (september 2014)
- 0010. Herstructurering leefbaarheid (februari 2015)
- 0011. Leefbaarheid zonder drempels

Hanzehogeschool

Aardbeving bestendigbouwen april 2015

- 0001. Welkomswoord Symposium - 5.1.2e (april 2015)
- 0002. Huidige Normen en Regelgeving rkk - 5.1.2e
- 0003. Het gedrag van een gebouw bij aardbevingen - 5.1.2e
- 0004. Bestaande bouw - 5.1.2e
- 0005. aardgas en aardbevingen - 5.1.2e
- 0006. aardbeving bestendig bouwen - 5.1.2e NAM
- 0007. Aardbevingsveilig bouwen presentatie - 5.1.2e
- 0008. DZH Beef! - de Zwarte Hond

Centrum Veilig Wonen

- 0001. Algemene voorwaarden CVW
- 0002. CVW-businessplan 2015 (definitief)
- 0003. CVW-voortgangsrapportage 1^e kwartaal 2015
- 0004. Erkenningsregeling CVW
- 0005. Infosheet/folder CVW
- 0006. Infosheet/folder CVW
- 0007. Privacy beleid CVW
- 0008. Realtime bewonersonderzoek CVW (website)
- 0009. Veel gestelde vragen bouwrichtlijnen CVW

10. Discussies

Terminologie Dialoogtafel

- 0001. A08.0 Memo Terminologie
- 0002. A08.1 Mail EZ over terminologie versterken
- 0003. A08.2 Bijlage Terminologie versterken
- 0004. A08.3 brief aan minister Kamp over terminologie versterken

11. Van de onderstaande stukken is nog geen link voorhanden:

- a. Herijking Economische Sectoren, BCI (2014)
- b. 'Economisch profiel Stad Groningen', Bureau Nieuwbeeld (2012)
- c. Structuurvisie Stad op Scherp (2009)/ Agenda Stad: concept structuurvisie (2015)
- d. Structuurvisie Eemsmond-Delfzijl (2015)
- e. Actualisatie Structuurvisie Regio Groningen-Assen (2014)
- f. Costa-due: Systeemschets Eemsdelta 2030 (2007)
- g. Groningen geeft Energie, energieprogramma stad Groningen (2015-2018)
- h. Diverse publicaties topsectorenbeleid
- i. Chemiecluster (Eemsdelta) op stoom (2014)
- j. Innovatief Actieprogramma Groningen, provincie Groningen (2014)
- k. Adviezen SER Noord-Nederland, divers

- l. MIRT-Gebiedsagenda Noord-Nederland (2014-2015)
- m. Stad Groningen: Kadernota Arbeidsmarktbeleid (2011)
- n. Regiovisie Toptechniek ZO Groningen
- o. Ontwikkelingen en prognoses Noordelijke Arbeidsmarkt 2014-2020 (2014)
- p. Werk in Zicht: arbeidsmarktregio Groningen en Noord-Drenthe
- q. Sectorplan 'Groningen op Voorsprong' (2015)
- r. Sectorplan Zorg Regio Noord-Nederland (2014)
- s. Smart City Strategy Groningen (2015, concept)
- t. Eemsdelta Uitvoeringsagenda Arbeidsmarkt&Economie
- u. Otto Raspe/PBL: Trends in de Regionale Economie (2014)
- v. Chemie ontmoet Agro: de Biobased Economy in Noord-Nederland (2011)
- w. Ministerie EZ: Routekaart BioBased Economy
- x. North4Bio, Johan Sanders, WUR, 2015

Bijlage 4 Lijst met gesprekpartners.

Gemeente Delfzijl	5.1.2e
Gemeente Bedum	
Gemeente Winsum	
Gemeente Ten Boer	5.1.2e
Gemeente De Marne	
Gemeente Groningen	
Gemeente Loppersum	5.1.2e
Gemeente Eemsmond	
Gemeente Appingedam	R. Pot, 5.1.2e
Gemeente Hoogezand Sappemeer, Slochteren en Menterwolde	
Provincie Groningen	5.1.2e
Ministerie van EZ	5.1.2e
Kwartiermaker OG	H. van der Vlist
Ministerie van BZK	
G11	
NLD	5.1.2e
RuG	
UWV	G. van der Werf
ODG	J. Smittenberg
CVW	5.1.2e P. Kruijt, J.E. Hut, F. van der Meer
IABR	
GrEK	5.1.2e
Kuub	E. van Acht, 5.1.2e
NOVO	5.1.2e
Grontmij	
IT Sector	5.1.2e
De Koepel	
Dialogotafel	J. Wallage, 5.1.2e S. Top, Schuiling, 5.1.2e Wigboldus, Boer, Dieterman, E. Duin,
Energie Valley	5.1.2e
VNO/NCW/MKB	
Economic Board	M. Smit, S. Dijkstra, 5.1.2e
Urgenda/DE Unie	M. Minnesma
Hanzehogeschool	J. Hekman
Grunninger Power	S. Volkers, P. Breithaupt
Wierden en Borgen	R. Kramer, 5.1.2e
Zorg Innovatie Forum	K. Kalverboer, 5.1.2e
Bureau EZ Eemsdelta	
Weusthuis en Partners	C. Weusthuis
Woongroep Marenland	5.1.2e W. Dieterman
Bouwend Nederland Noord	R. Koops
Enno Zuidema Stedenbouw	E. Zuidema
Buck Consultants International	5.1.2e
Vereniging Slim Wonen met Energie	
Healthy Ageing Network Northern Netherlands	D. Bultje
Seinen Projectontwikkeling	
Energiesprong/platform31/ stroomversnelling	
ODE Decentraal/HIER Opgewekt/ Windvogel/REScoop:	S. Zomer
Natuur en Milieufederatie	
/Servicepunt Lokale Energie	C. Hoedemaker
Voorwaarts!/ Trekker Programma	
Energietransitie Dialogotafel:	

Bijlage 5: Relatie Economic Board

Het Economic Board (EB) heeft vanuit de Commissie Meijer de opdracht gekregen tot een versterkingsprogramma Economie voor de periode 2014-2018, met een budget van 97,5 miljoen. De periode is later verlengd met nog eens 5 jaar. Het programma van het EB is na brede consultatie van stakeholders tot stand gekomen. Het is daarmee het eerste programma voor economische structuurversterking dat voortvloeit uit de aardbevingsopgave. Daarmee moeten meerjarenprogramma en EB-programma op een logische wijze in elkaar haken en moet de meerwaarde van een meerjarenprogramma gedefinieerd worden.

1. *Constateringen m.b.t. EB programma*

- In haar programma legt het EB een brede ambitie neer. Niet alleen geeft zij aan zich in te willen zetten binnen 8 economische sectoren, ook geeft zij aan een rol te willen spelen op het vlak van financiering, ondersteuning van het MKB, verbeteren van ondernemerschap en het verbeteren van het aanwezige human capital;
- Tegelijkertijd constateert het EB zowel in haar programma als in verkennende gesprekken dat het zich op dit moment primair wil en moet toeleggen op een aantal urgente acties. Dit niet in de laatste plaats vanwege de compacte uitvoeringsorganisatie die zij tot haar beschikking heeft. Daarmee is het een feit dat het EB niet al haar programmalijnen en opgaven uit kan werken in het komende jaar;
- Voor de komende periode focust het EB zich op een aantal urgente acties, zoals kennisontwikkeling en arbeidsparticipatie in de bouw, aanleg van breedbandinternet in de 'witte vlekken' in de regio en vorming van investeringsfondsen voor risicodragende investeringen en kredietfaciliteiten voor het MKB. Een groot aantal andere zaken in het programma van het EB, met name waar het activiteiten binnen en tussen sectoren betreft, zullen in een latere fase aan de orde moeten komen;
- Deze prioritering komt nadrukkelijk voort uit de behoefte van stakeholders. Bewust is er minder gefocust op een 'stip op de horizon', op een analyse van de huidige situatie en problematiek en daaruit voortvloeiende doelen en acties.

2. *Daaruit volgende conclusie over relatie meerjarenprogramma en EBP:*

- Waar het EB bewust bottom-up heeft gewerkt, bouwt het meerjarenprogramma meer voort vanuit ambitie vanuit bestaande ambities en visies ('top-down') en een duidelijke prioritering en instrumentalisering van deze ambities. Daarmee werken EB en het meerjarenprogramma eitelijk aan dezelfde opgave, maar vanuit een andere invalshoek. Dit zorgt logischerwijs ook voor andere prioriteiten.
- Zoals eerder vermeld wil het meerjarenprogramma zorgen voor een stip op de horizon vanuit een duidelijke schets van de huidige situatie en geeft daarmee de activiteiten van het EB een duidelijke en logische plek. Daarmee is haar intentie om bij te dragen aan positionering en legitimering van het EB-programma;
- Het meerjarenprogramma beslaat de Stad en de 11 gemeenten (maar feitelijk een samenhangend economisch systeem) terwijl het EBP volgens opdracht de 9 aardbevingsgemeenten als werkgebied bestrijkt;
- Via een andere aanvliegroute zal het meerjarenprogramma een aantal van de in het programma van het EB bevestigen en een aantal van deze zaken versneld oppakken. Daarin kan het EB op een later moment zaken overnemen, aanhaken of voortbouwen;
- Het meerjarenprogramma richt zich op een aantal specifieke doelen, die niet als doel/missie in het EB aan de orde komen, zoals een evenwichtige arbeidsmarkt, het vergroten van innovatiekracht en het verbeteren van imago en positionering van de regio. In het EB zijn deze zaken weliswaar benoemd, maar als bijdragend aan haar hoofddoelstelling;
- EB en OD zijn organisaties met een volledig andere aansturing en hebben beide volledig andere kwaliteiten. Belangrijk is dat acties die vanuit beide organisaties worden ondersteund via de meest logische lijn uitgezet of uitgevoerd worden. Dit vanwege efficiëntie, capaciteit en slagkracht. Soms kan

dit betekenen dat de OD zaken oppakt die het EB in gang heeft gezet, soms is het OD dienend aan uitvoering van het EB, soms misschien juist andersom.

- Tot slot: via de positie van de Rijkscoördinator en de OD vormt het meerjarenprogramma een extra focus op de thematiek van regionaal economische structuurversterking. Dit geeft een aanvullende kans op versnelling van de al in het EBP benoemde opgaven.
- Duidelijk moet zijn dat de overheidsdienst in alle fasen van de ontwikkeling en uitvoering van haar meerjarenprogramma korte lijnen onderhoudt met het Economic Board. Overeenstemming en samenwerking zijn essentieel om zoveel mogelijk denk- en uitvoeringskracht te kanaliseren richting economische structuurversterking.

